

შოთა მესხიას ზუგდიდის სახელმწიფო სასწავლო
უნივერსიტეტი

ლუიზა ხაჭავურიძე
თეონა ხუფენია

პალეობრაზია

(დამხმარე სახელმძღვანელო)

ზუგდიდი
2018

ნაშრომში გაანალიზებულია პალეოგრაფიის ძირითადი თეორიული საკითხები – დამწერლობის წარმოშობა, ტიპები, ეპიგრაფიკა, პაპიროლოგია, კოდიკოლოგია, ფილიგრანოლოგია, ქართული ანბანის წარმოშობის თეორიები, ქართული ანბანის სახეობები, სანერი მასალები და იარაღები, ქართული ხელნაწერი წიგნის შემადგენელი ნაწილები და დამზადების ტექნოლოგია, ხელნაწერთა საცავები და კატალოგები, წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების როლი ქართული ხელნაწერების შეგროვება-დაცვის საქმეში, დაქარაგმება, პუნქტუაცია, განკვეთილობის ნიშნები, საიდუმლო დამწერლობა, კალიგრაფიული ხელოვნება და სხვა.

წიგნი განკუთვნილია უმაღლესი სასწავლებლის ქართული ფილოლოგიის ბაკალავრიატისა და მაგისტრატურის სტუდენტებისათვის და პალეოგრაფიით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი **დარეჯან თვალთაძე**, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

რეცენზენტები: **ლია ახალაძე**, ისტორიის დოქტორი, პროფესორი
ავთანდილ თორდია, ისტორიკოსი

გარეკანზე:

1. მცხეთა, ჯვრის მონასტრის ფასადი
2. საქართველოს იუსტიციის სამინისტროსა და ეროვნული არქივის 2015 წლის დედაენისადმი მიძღვნილი გამოფენიდან
3. ხეცსურეთი. სოფ. „აბულეთაურთ“ ციხე-კოშკის ჩრდ. სარკმლის ქვედა ქვა (გ. გიგაური ფარული ნიშნები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (წერაქვეული დამწერლობა), პირველი ნაწილი, თბ., 2010)

ISBN 978-9941-8-0045-0

გამომცემლობა

„ზუგდიდის შ. მესხიას სახელმწიფო სასწავლო უნივერსიტეტი“

© ლ. ხაჭაპურიძე, თ. ხუფენია

დაიბეჭდა სტამბაში „ემ ჯი ემ“

სარჩევი

წინასიტყვაობა	6
1. პალეოგრაფია და მისი დარგები	8
კითხვები	12
2. დამწერლობის ტიპები.....	13
2.1. ფრაზეოგრაფიული ანუ პიქტოგრაფიული დამწერლობა	13
2.2. ლოგოგრაფიულ-იდეოგრაფიული (იეროგლიფური) დამწერლობა.....	14
2.3. მარცვლოვანი (სილაბური) დამწერლობა	15
2.4. ბგერითი ანუ ანბანური (ალფაბეტური) დამწერლობა	15
ილუსტრაციები	17
კითხვები	41
3. ქართული დამწერლობის წარმოშობის თეორიები (ისტორიული ცნობები ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ, ბერძნულიდან წარმომავლობის თეორია, სემურიდან წარმომავლობის თეორია)	42
კითხვები	49
4. ქართული დამწერლობის განვითარების საფეხურები (ასომთავრული ანუ მრგლოვანი, ნუსხა-ხუცური ანუ კუთხოვანი და მხედრული)	50
ილუსტრაციები	55
კითხვები	60
5. უძველესი ქართული წერილობითი ძეგლები (ხანმეტი, ჰაემეტი, სანნარევი).....	61
კითხვები	66
6. ხელნაწერთა საცავები და კატალოგები	67
6.1. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების როლი ქართულ ხელნაწერთა დაცვის საქმეში.....	70
კითხვები	75

7. საწერი მასალები და იარაღები	
7.1. მყარი მასალები	76
7.2. რბილი მასალები	77
7.3. საწერი იარაღები	83
კითხვები	86
შუალედური გამოცდის ტესტები	87
ესეს შეფასების კრიტერიუმები	88
8. წიგნის სტრუქტურა ძველად	89
კითხვები	95
9. ქართული ნეკუმური სისტემა	96
კითხვები	101
10. განკვეთილობის ნიშნები, პუნქტუაცია	102
კითხვები	106
11. საიდუმლო ანუ ანჯანური დამწერლობა	107
კითხვები	109
12. ასოთა რიცხვითი მნიშვნელობები	110
კითხვები	112
13. ქარაგმა	113
კითხვები	115
14. ლიგატურა	116
კითხვები	118
15. კალიგრაფიული ხელოვნება	
15.1. თხზული და დაქსელილი დამწერლობა	119
15. 2. კიდურწერტილოვანი დამწერლობა	123
15.3. კიდურყვავილოვანი დამწერლობა	124
15. 4. კიდურწაისრული დამწერლობა	126
15. 5. ქანწილი	127
კითხვები	129
ფინალური გამოცდის ტესტები	130

ესეს შეფასების კრიტერიუმები	132
16. ეპიდგრაფიკული ძეგლის აღწერის კითხვარი:	133
ქუთაისის არქიელის წმინდა გიორგის ეკლესიის მე-19 ს-ის საფლავები	134
ტესტების პასუხები.....	148

წინასიტყვაობა

ნაშრომს საფუძვლად უდევს წლების განმავლობაში ჩვენ მიერ წაკითხული სალექციო კურსი. ივ. ჯავახიშვილის ფუნდამენტალურ ნაშრომთან ერთად მოვიძიეთ და დავამუშავეთ აღნიშნულ საგანთან დაკავშირებული დღემდე გამოცემული სამეცნიერო ლიტერატურა და ინტერნეტრესურსები.

- სახელმძღვანელოს შინაარსი, ფორმა და სქემა შეესაბამება უნივერსიტეტის სასწავლო გეგმას, აღნიშნული დისციპლინის სილაბუსით გათვალისწინებულ საკითხებსა და პრინციპებს. მასში გაანალიზებულია პალეოგრაფიის ძირითადი თეორიული საკითხები. ყოველი თავის ბოლოს წარმოდგენილია გამოყენებული ლიტერატურა.

- ცალკეულ პარაგრაფს თან ახლავს კითხვები, მე-7 და მე-15 პარაგრაფების (სილაბუსით გათვალისწინებული შუალედური და ფინალური გამოცდები) ბოლოს წარმოდგენილია ტესტები (ღია და დახურული) და აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებული ესეს შეფასების კრიტერიუმები. წიგნის ბოლოს დართულია ტესტების პასუხები, რომელთა საშუალებითაც სტუდენტს შეუძლია შეამოწმოს გაცემული პასუხების სისწორე.

- სტუდენტთა დაინტერესებისა და ჩართულობისათვის წიგნს ახლავს ეპიგრაფიკული ძეგლის აღწერის კითხვარი, რომელიც დაეხმარება ახალგაზრდას დესკრიფციული მეთოდის გამოყენებით შექმნას სილაბუსით გათვალისწინებული რეფერატი.

- საილუსტრაციოდ წარმოდგენილი გვაქვს რეფერირებულ სამეცნიერო ჟურნალში დაბეჭდილი ჩვენ მიერ დამუშავებული სათანადო მასალა.

- ვფიქრობთ, ლექტორის ხელმძღვანელობით, სტუდენტთა მიერ მოძიებული და ილუსტრირებული მასალა ხელს შეუწყობს მოცემულ (resp. სამეგრელოს) რეგიონში არსებულ შესწავლილ თუ შეუსწავლელ ეპიგრაფიკულ ძეგლთა (წარწერიანი ისტორიული მნიშვნელობის ტაძარი თუ ნანგრევი, სასაფლაო...) დღეს არსებული სახით აღწერასა და მომავალი მრავალმხრივი კვლევისთვის მათ გადარჩენას.

სახელმძღვანელო შესრულებულია სამეცნიერო-პოპულარულ ენაზე.

ნაშრომში წარმოდგენილ მასალათა ნაწილი დაბეჭდილია საერთაშორისო და რესპუბლიკურ სამეცნიერო ჟურნალებში.

როგორც ყოველი წიგნი, ეს გამოცემაც არ იქნება დაზღვეული ცალკეული ხარვეზებისაგან. ავტორები სიამოვნებით მივიღებთ მკითხველთა საგულისხმო რჩევებს.

იმედად ვიტოვებთ დიდი სულხან-საბა ორბელიანის ბრძნულ გამონათქვამს: „ერთისა და ორის კლებისათვის ნუ დაიწუნებთ, სრული გვიან საპოვნელია“ /ავტორები/.

1. პალეოგრაფია და მისი დარგები

პალეოგრაფია (ბერძ. *παλαιός* ძველი და *γράφειν* წერა) – ისტორიულ-ფილოლოგიური დისციპლინა, რომელიც შეისწავლის წერილობითი წყაროების გარეგან მხარეს, კერძოდ, პალეოგრაფია იკვლევს დამწერლობის წარმოშობა-განვითარებას, წერის პროცესთან დაკავშირებულ საკითხებს – საწერ მასალასა და იარაღს, ხელნაწერის მხატვრულ შემკობას, ხელნაწერი წიგნის მომზადებას, დაქარაგმების (შემოკლებით წერის) წესებს, განკვეთილობისა და სასვენ ნიშნებს, პირობით ნიშნებს, ჭვირნიშნებს, კრიპტოგრაფიას.¹

პალეოგრაფია, როგორც სამეცნიერო ცოდნის სპეციალური სფერო, გაჩნდა XVII საუკუნის ბოლოსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში, როგორც ლათინურისა და ბერძნულის, ე.ი. „ნამდვილად ძველი“ დამწერლობის შემსწავლელი მეცნიერება.

XIX საუკუნის ბოლოდან პალეოგრაფიას გამოეყო დამოუკიდებელი განშტოებები: **ეპიგრაფიკა** და **პაპიროლოგია** (პაპირუსზე დაწერილი ტექსტების შესწავლა), აგრეთვე, შედარებით ახალი დარგები – **ფილიგრანოლოგია** და **კოდიკოლოგია**.

ეპიგრაფიკა – ისტორიის დამხმარე დისციპლინაა, რომელიც სწავლობს მაგარ მასალაზე (ქვა, ლითონი, ხე, მინა, ძვალი, კერამიკა...) შესრულებულ ძველ წარწერებს. ეპიგრაფიკა შეისწავლის წარწერათა როგორც გარეგნულ მხარეს, ისე მათ შინაარსს. ბევრ შემთხვევაში მხოლოდ ეპიგრაფიკის წყალობით გახდა შესაძლებელი ამა თუ იმ მკვდარი ენისა და მთელი ცივილიზაციების აღმოჩენა. ეპიგრაფიკის დიდ მნიშვნელობას განაპირობებს წარწერისა და შესასწავლი მოვლენის თანადროულობა, ქრონოლოგიური განსაზღვრულობა, ძეგლის ენის სიახლოვე ცოცხალ მეტყველებასთან. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ეპიგრაფიკა ენის დოკუმენტირებული და დათარიღებული ისტორიისათვის, ისტორიული დიალექტოლოგიისათვის.

¹ საიდუმლო დამწერლობა – (წარმოიშვა ბერძნული სიტყვებიდან *κρυπτός* „kriptos“ – ფარული, და ზმნიდან *γράφω* „grapho“ – წერა, ანუ ფარული წერა) – მეცნიერება ინფორმაციის დაფარვის შესახებ. დღესდღეობით იგი გამოიყენება ტექნოლოგიურად განვითარებულ სფეროებში, როგორიცაა: საკრედიტო ბარათები, კომპიუტერული პაროლები.

ეპიგრაფიკა წარმოიშვა აღორძინების ეპოქაში ანტიკურობისადმი და აღმოსავლური, კერძოდ, ბიბლიური სიძველისადმი ინტერესის აღმავლობასთან დაკავშირებით. მაგრამ მეცნიერული ეპიგრაფიკა მხოლოდ XIX საუკუნეში ჩამოყალიბდა, როდესაც მეცნიერები შეუდგნენ ბერძნული და ლათინური წარწერების კორპუსების გამოსაცემად მომზადებას.

ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების მეცნიერული შესწავლა დაკავშირებულია ივანე ჯავახიშვილის სახელთან.

ეპიგრაფიკული ძეგლები ოთხ ჯგუფად იყოფა: ლაპიდარული, მოზაიკური, ქედური და ფრესკული წარწერები. მათ შორის უძველესია ლაპიდარული წარწერები. ლაპიდარული წარწერები გვხვდება ეკლესიათა კედლებზე, უკვარცხლბეკო ქვა-ჯვრებზე, ქვა-ჯვრების კვარცხლბეკებზე, საფლავთა ქვებსა და სარკოფაგებზე, ცალკეულ ქვის ფილებზე...

ლაპიდარული წარწერები, დამწერლობის ხასიათის მიხედვით, ასე ჯგუფდება:

ა) რელიეფური (V-XI სს. უძველესი ლაპიდარული წარწერები (V-VI სს.) მხოლოდ რელიეფური დამწერლობითაა შესრულებული)

ბ) ამოღარული (ჩაჭრილი, გვხვდება VII საუკუნიდან)

შინაარსის მიხედვით წარწერა შეიძლება იყოს:

საამშენებლო ქტიტორთა, სასულიერო, საერო ხელისუფალთა, მლოცველთა, შემწირველთა, ხელოსანთა... მოსახსენებელი იურიდიული დოკუმენტი

პაპიროლოგია – სამეცნიერო დისციპლინა, რომელიც პაპირუსზე დანერილ ძველეგვიპტურ ტექსტებს შეისწავლის. პაპირუსს ამზადებდნენ ჭაობის მცენარისაგან. პაპირუსის ტექსტები შეიცავდა არამართო ძველეგვიპტურ დამწერლობას, არამედ ლათინურსა და ბერძნულსაც. ეგვიპტის ცხელი კლიმატის საშუალებით მის ქვიშებში აღმოჩენილ იქნა პაპირუსები არამეული, ძველრომაული, სირიული და არაბული ტექსტებით. პაპიროლოგია თავდაპირველად იკვლევდა ძველბერძნულ და ლათინურ ენებზე შედგენილ ტექსტებს, რადგან ძველეგვიპტური იეროგლიფების შესწავლა ვერ ხერხდებოდა. მე-19 საუკუნის დასაწყისში ფრანგმა მეცნიერმა ჟან-ფრანსუა შამპოლიონმა შეძლო ძველეგვიპტური იეროგლიფების გაშიფვრა და ამით პაპიროლოგია კიდევ უფრო საინტერესო სამეცნიერო დისციპლინა გახდა.

ფილიგრანოლოგია – ფილიგრანი ანუ ჭვირნიშანი, წყლის ნიშანი, გამჭვირვალე გამოსახულება – მოხატულობა ან ტექსტი ქალაღზე, რომელიც ჩანს მხოლოდ სინათლეზე გახედვისას; კეთდება ქალაღდის წარმოების პროცესში ქალაღდის სველ ტილოზე ეგუტერის (ბადეგადაკრული გორგოლაჭი ქალაღდის ზედაპირის გასასწორებლად) ან მრგვალბადიანი მანქანის ცილინდრების მეშვეობით. ჭვირნიშანი იგივე ფილიგრინი აღმოცენდა ევროპაში იმ პერიოდში, როდესაც ქალაღდის წარმოებამ სავაჭრო-სასაქონლო მნიშვნელობა მოიპოვა. პირველად იგი ქალაღდის იტალიურ ნაწარმზე გაჩნდა XIII ს-ის ბოლოს. ამ ნიშნის მიხედვით ხდებოდა ხელოსნის შრომის ანაზღაურება. ევროპული წარმოების ქალაღდი ჭვირნიშნის იყო XIX ს-ის ბოლომდე. ევროპულისაგან განსხვავებით, აღმოსავლური წარმოების ქალაღდს ჭვირნიშანი არ ჰქონია.

ფილიგრინის ქართული შესატყვისი ტერმინი „ჭვირნიშანი“ ივანე ჯავახიშვილმა შემოიღო. ქართულ წერილობით ძეგლებში ჭვირნიშანი XIV ს-ის დამდეგიდან გვხვდება, ქალაღდი ვენეციიდან შემოჰქონდათ. XV-XVI სს-ის მიჯნაზე აღმოსავლური წარმოების ქალაღდი საქართველოში გაქრა და ევროპული ჭვირნიშნის ქალაღდი გაბატონდა. თუ ძველად ჭვირნიშანს სავაჭრო-სასაქონლო ღირებულება ჰქონდა, თანდათანობით მან შეიძინა სამეცნიერო და დამცავი დატვირთვა: ჭვირნიშნით არკვევენ ძველი ქალაღდის საღაურობას და ათარიღებენ უთარიღო ძველ დოკუმენტაციასა და წიგნებს, ყალბისაგან ასხვავებენ ნამდვილ ფულს, ფასიან ქალაღდებს, საბუთებს, მარკებს და ა. შ. ზოგჯერ მისი დანიშნულება მხოლოდ ქალაღდის გალამაზებაც არის.

პირველი ქართველი მკვლევარი, რომელმაც ყურადღება მიაქცია ქართული ხელნაწერების ჭვირნიშნებს და გამოიყენა ისინი უთარიღო ხელნაწერთა დროის განსაზღვრისათვის, იყო ექვთიმე თაყაიშვილი.

კოდიკოლოგია – ხელნაწერ წიგნთა შემსწავლელი მეცნიერება, რომელიც იკვლევს ხელნაწერი წიგნის შექმნის, შენახვის, გავრცელებისა და გამოყენების პროცესებს, ხელნაწერის გარეგნულ და ტექნიკურ თუ შინაარსობრივ მახასიათებლებს, მის ისტორიას. მასვე ევალება გადამწერთა სოციალური და პროფესიული შემადგენლობის შესწავლა. ტერმინი კოდიკოლოგია (ლათ. codex წიგნი) პირველად გამოიყენა ფრანგმა მეცნიერმა ალფონს

დენმა (1949წ). მან არა მხოლოდ შემოიღო ახალი ტერმინი, არამედ, ამასთანავე განსაზღვრა ახალი დისციპლინის ურთიერთობა პალეოგრაფიასთან. ალფონს დენის მიხედვით, პალეოგრაფია არის ძველი დამწერლობის შემსწავლელი მეცნიერება, კოდიკოლოგია კი შეისწავლის ხელნაწერთა ისტორიას, კატალოგის შედგენას, ხელნაწერებით ვაჭრობას, ხელნაწერთა გამოყენებას და საერთოდ მათ ბედ-იღბალს. პალეოგრაფიის ამოცანად კი ალფონს დენს მიაჩნდა მასალის (რაზედაც წერდნენ) და დამწერლობის შესწავლა.

XX საუკუნის შუა წლებიდან პალეოგრაფიაში გამოიკვეთა ტენდენცია, კვლევის სფეროში ჩაერთოთ ყველა სახის ძეგლების დამწერლობა, მიუხედავად მათი მასალისა, ე.ი. პალეოგრაფიის შესწავლის ობიექტი გახდა არა მხოლოდ დამწერლობა სანთლის დაფებზე, პერგამენტზე² და ქალაღზე, არამედ წარწერები მყარ საგნებზე, პაპირუსზე.

XX საუკუნის 50-იან წლებამდე პალეოგრაფია თავისი მნიშვნელობის შესაბამისად მხოლოდ ძველ ხელნაწერებს შეისწავლიდა. მეცნიერები სულ უფრო ხშირად აყენებდნენ საკითხს ახალი დროის დოკუმენტების პალეოგრაფიული შესწავლის აუცილებლობის შესახებ, ამასთანავე, მეცნიერთა ნაწილი მიზანშეწონილად მიიჩნევდა, ეს სფერო ახალ დისციპლინად გამოყოფილიყო – „ნეოგრაფიის“, „ნეოტეროგრაფიის“ ან „დამწერლობათმცოდნეობის“ სახელწოდებით.

პალეოგრაფიაში შემუშავებულია კვლევის სპეციფიკური მეთოდები, გრაფიკული მონაცემების ანალიზის ტექნიკა, ხელნაწერთა დათარიღების მეთოდიკა პალეოგრაფიული ნიშნების ერთიანობით და სხვა.

პალეოგრაფიულ მონაცემებზე დაყრდნობით შეიძლება დაუთარიღებელი წერილობითი ძეგლების დათარიღება, ზოგჯერ გადამწერის ვინაობის დადგენაც. სხვადასხვა დამწერლობას სწავლობს სათანადო პალეოგრაფია, ქართულს – ქართული პალეოგრაფია, ბერძნულს – ბერძნული და ა.შ.

ქართული პალეოგრაფიით დაინტერესება XIX საუკუნეში იწყება. ქართულ პალეოგრაფიას მეცნიერული საფუძველი ივანე ჯავახიშვილმა ჩაუყარა, წიგნით – **„ქართული დამწერლობათმცოდნეობა, ანუ პალეოგრაფია“** (1926).

2 განსაკუთრებული წესით დამუშავებული ხბოს, ბატკნის ან თიკნის ტყავი. იყენებდნენ სანერ მასალად ქალაღის გამოგონებამდე.

ლიტერატურა

1. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბ., 1949.
2. რ. პატარიძე, XIV-XV საუკუნეების ქართული ხელნაწერების ჭვირნიშები, კრ.: პალეოგრაფიული ძიებანი, ტ. 1, თბ., 1965.
3. რ. პატარიძე, ქართული ხელნაწერების ჭვირნიშნი „გვირგვინი“, XVI-XVIII სს., კრ.: მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, ტ. 2, თბ., 1973.
4. კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1997.
5. <https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%9E%E1%83%90%E1%83%9E%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90>
6. <https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%93%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%92%E1%83%98%E1%83%90>
7. https://images.search.yahoo.com/search/images?p=%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98+%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90&fr=tightropetb&imgurl=http%3A%2F%2F2.bp.blogspot.com%2F-9Fra-ZTXGx8%2FTe1HDEeQnLI%2FAAAAAAAAAADI%2F5omkrwZ76do%2Fs320%2Fhebrew_alphabet.jpg#id=0&iurl=http%3A%2F%2F2.bp.blogspot.com%2F-9Fra-ZTXGx8%2FTe1HDEeQnLI%2FAAAAAAAAAADI%2F5omkrwZ76do%2Fs320%2Fhebrew_alphabet.jpg&action=click

კითხვები

- რას სწავლობს ფილიგრანოლოგია?
- პირველი ქართველი მეცნიერი, რომელიც ჭვირნიშანს იყენებდა ხელნაწერთა დროის განსაზღვრისათვის?
- ვინ იყო ქართული პალეოგრაფიის ფუძემდებელი?
- რას სწავლობს პაპიროლოგია?

2. დამწერლობის ტიპები

დამწერლობა გრაფიკულ ნიშანთა ან გამოხატულებათა მეშვეობით სამეტყველო ინფორმაციის ფიქსაციის საშუალებაა.

დამწერლობა კაცობრიობის უდიდეს აღმოჩენათა რიცხვს ეკუთვნის. მას სამართლიანად ენიჭება გადამწყვეტი მნიშვნელობა კაცობრიობის კულტურის განვითარების ისტორიაში, მაგრამ კაცობრიობა ერთბაშად არ მისულა დამწერლობის შექმნის იდეამდე. დამწერლობის შექმნას წინ უსწრებდა ხანგრძლივი მოსამზადებელი პერიოდი, რომელიც ათასეულობით წელს მოიცავდა. დამწერლობის წარმოშობამდე მიმართავდნენ საგანთა სიმბოლიკას, მაგრამ ის მაინც არ არის დამწერლობა. განვითარებულ ადამიანს გაუჩნდა დამწერლობის შექმნის საჭიროება და შექმნა კიდეც.

იმის მიხედვით, თუ მეტყველების რომელი ელემენტი გადმოიცემა ნიშნებით დამწერლობას ყოფენ შემდეგ ტიპებად:

- ფრაზეოგრაფიული ანუ პიქტოგრაფიული დამწერლობა
- ლოგოგრაფიულ-იდეოგრაფიული ანუ იეროგლიფური დამწერლობა
- მარცვლოვანი (სილაბური) დამწერლობა
- ბგერითი ანუ ანბანური (ალფაბეტური) დამწერლობა

2.1. ფრაზეოგრაფიული ანუ პიქტოგრაფიული დამწერლობა

ფრაზეოგრაფიული დამწერლობა ეწოდება ისეთ დამწერლობას, რომელიც მთლიანად, გრაფიკულ სიტყვებად გადმოსცემს თითქმის დაუნანევრებელ ამბავს. ფრაზეოგრაფიული დამწერლობა მოიცავს ორ სახეს: ა) ხატოვანს, პიქტოგრაფიას (ლათ. სიტყვიდან **pictus** „ხატოვანი“ და ბერძ. სიტყვიდან **graphos** „წერა“); ბ) უძველეს პირობით ნიშნებს (ანუ კრიპტოგრამებს, რომელიც არის „ფარული“, „საიდუმლო“ და „ჩანაწერი“ პირობითი საიდუმლო ნიშნებით წერა) – ესენია სიმბოლოები, რომლებიც მთლიან, დაუნანევრებელ ინფორმაციას გადმოსცემენ;

თავდაპირველად დამწერლობა პიქტოგრაფიული იყო. პიქტოგრამები გამოხატავდნენ მთელ თხრობით კომპოზიციას, ან წარმოადგენდნენ ერთმანეთთან დაკავშირებულ ნახატთა

სერიას. პიქტოგრაფიული დამწერლობა მეზოლითისა ან ნეოლითის ეპოქაში შეიქმნა და თავისი წარმოშობით უკავშირდება სახვით ხელოვნებას. პიქტოგრაფებს მხოლოდ უმარტივესი ცნობების გადმოცემა შეეძლოთ. საზოგადოების განვითარებასთან ერთად პიქტოგრაფიული გამოხატულებები იშლებოდა ცალკეულ გამომსახველობით ნიშნებად (პირობით ნიშნებად), ამ პროცესის შედეგად პიქტოგრაფია გარდაიქმნა უფრო სრულქმნილ, მაგრამ რთულ ლოგოგრაფიულ დამწერლობად. *საქართველოს მთიანეთში გვხვდება პიქტოგრაფიული დამწერლობის ნიმუშები ანბანის მსგავსი ჩანართებით (დანვრილებით იხილეთ: გ. გიგაური, ფარული ნიშნები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (წერაქვეული დამწერლობა), პირველი ნაწილი, თბ., 2010).*

უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ პიქტოგრაფიული, მართალია, ძველი დამწერლობაა, მაგრამ ის დღესაც გამოიყენება. მაგ: რეკლამები, რომლებიც მიგვანიშნებენ, თუ რა იყიდება ამა თუ იმ მაღაზიაში; საგზაო ნიშნები; სოციალურ ქსელებში გამოყენებული ე.წ. სმაილები... ზოგიერთ ტომში დღესაც პიქტოგრაფიული დამწერლობა ერთადერთია.

2.2. ლოგოგრაფიულ-იდეოგრაფიული (იეროგლიფური) დამწერლობა

დამწერლობის შედარებით მაღალი საფეხურია ლოგოგრაფიულ-იდეოგრაფიული დამწერლობა, რომელიც პიქტოგრაფიული დამწერლობისგან განვითარდა. პიქტოგრაფიულ დამწერლობაში პიქტოგრამა ასე თუ ისე ჰგავს იმ საგანს, რომელსაც ეს პიქტოგრამა აღნიშნავს, ხოლო იდეოგრაფიულ დამწერლობას პირობითობის პრინციპი უდევს საფუძვლად. ლოგოგრაფიული (ბერძ. სიტყვიდან **logos** „სიტყვა“ და **graphos** „წერა“) და იდეოგრაფიული (ბერძ. სიტყვიდან **idea** „ცნება“ და **graphos** „წერა“), რაც გვიჩვენებს იმას, რომ ამ დამწერლობით იდეები, სიტყვები აღინიშნება და არა ბგერები. იდეოგრაფიულ დამწერლობას სხვაგვარად იეროგლიფურსაც უწოდებენ, ხოლო იდეოგრამებს – იეროგლიფებს. ზოგიერთი იეროგლიფი გამოხატავს მთელ სიტყვას, ზოგი მის ნაწილს (ძირს), გვხვდება აგრეთვე დამხმრე ნიშნები (ე. წ. დეტერმინატივები), რომლებიც აზუსტებს სიტყვის მნიშვნელობას და

ტექსტის ნაკითხვისას არ გამოითქმის. თავდაპირველად იეროგლიფები ძველმა ბერძნებმა უწოდეს ეგვიპტურ ნაწერებს, რომლებიც მათთვის გაუგებარი იყო, ხოლო შემდეგ იეროგლიფები ეწოდა ჩინურ, ხეთურ და სხვა დამწერლობებსაც.

ლოგოგრაფიულ-იდეოგრაფიული დამწერლობის უძველესი სისტემები (ეგვიპტური, წინააზიური, წინაინდური, კრეტული, ჩინური) შეიქმნა ჩვენს ერამდე IV ათასწლეულის მიწურულს – II ათასწლეულის დასაწყისში. ლოგოგრაფიული დამწერლობა მრავალ ნიშანს საჭიროებდა, რის გამოც იგი მხოლოდ მცირერიცხივან პირთათვის (ქურუმები, სახელმწიფო მოხელეები, მწერლები) იყო ხელმისაწვდომი.

2.3. მარცვლოვანი (სილაბური) დამწერლობა

მარცვლოვანი (სილაბური) დამწერლობა ეწოდება ისეთ დამწერლობას, რომლის ნიშნები გამოხატავს მარცვალს; განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ლოგოგრაფიულიდან მარცვლოვან (სილაბურ) დამწერლობაზე გადავიდა წინააზიური დამწერლობა. მისი უძველესი ძეგლები შუმერებს მოეპოვებათ და თარიღდება ძვ. წ. აღ.-ის IV ათასწლეულის II ნახევრით. უკვე III ათასწლეულის დასაწყისში ზოგი ერთმარცვლოვანი ლოგოგრამა გამოიყენება მარცვლის გამომხატველ ნიშნად. III ათასწლეულის მეორე ნახევრისათვის დამწერლობანი ტრანსფორმაციას განიცდიან – დამწერლობა გადადის ლურსმნული ნიშნების კომბინაციაზე, რაც საწერი მასალის – თიხის – გამოყენებით იყო გაპირობებული.

მნიშვნელობით ლოგოგრაფიულ-სილაბური და ფორმით ლურსმნული იყო წინა და მცირე აზიის დამწერლობათა უმრავლესობა, რომლებიც სათავეს შუმერულიდან იღებენ.

2.4. გვარიითი ანუ ანბანური (ალფაბეტური) დამწერლობა

ბგერითი (ფონეტიკური), ანუ ანბანური დამწერლობა ეწოდება ისეთ დამწერლობას, რომლის ნიშნები გამოხატავენ ფონემებს ან ალოფონებს; ანბანური დამწერლობა, თავის მხრივ, იყოფა ორ ჯგუფად: ა) კონსონანტური (რომლის გრაფემები მხოლოდ

თანხმოვნება) და ბ) კონსონანტურ-ვოკალიზებული (როცა გრაფემები გამოხატავენ როგორც თანხმოვან, ისე ხმოვან ფონემებს).

კაცობრიობის ისტორიაში პირველი ანბანური დამწერლობა შეიქმნეს ფინიკიელებმა (ჩრდ. სემიანებმა – ებრაული მოდგმის ხალხმა) დაახლ. ძვ. წ. XV-XIV საუკუნეებში. ფინიკიური ანბანი შედგებოდა 22 ასო-ნიშნისაგან – მხოლოდ თანხმოვნებისაგან. წერდნენ მარჯვნიდან მარცხნივ. ანბანის შექმნელად ითვლება ვინმე პალამიდე.

დაახლოებით ძვ. წ. X-IX საუკუნეებში ფინიკიური ანბანისაგან წარმოიშვა ორი ახალი დამწერლობა (განშტოება): არქაული ბერძნული და სემურ-არამეული. პირველმა სათავე დაუდო დასავლურ ანბანებს, მეორემ – აღმოსავლურს. ძვ. წელთაღრიცხვის 403 წელს არქაული ბერძნულისაგან შეიქმნა კლასიკური ბერძნული დამწერლობა, რომელშიც თანხმოვნების გარდა შეიტანეს ხმოვნებიც, ე.ი. ფინიკიური კონსონანტური ანბანი გახდა ვოკალიზებული. ბერძნებმა შეცვალეს წერის მიმართულებაც მარცხნიდან მარჯვნივ.

ფინიკიური ანბანის საფუძველზე აღმოსავლეთში შეიქმნა არამეული დამწერლობა, რომელმაც, თავის მხრივ, საფუძველი დაუდო აზიის ყველა კონსონანტურ და ზოგ სხვა სისტემას, ხოლო დასავლეთში ფინიკიური ანბანის საფუძველზე ჩამოყალიბდა ბერძნული ანბანი, რომლისგანაც მომდინარეობს თითქმის ყველა კონსონანტურ-ვოკალიზებული ანბანური სისტემები.

აღმოსავლური დამწერლობის სისტემები ქმნიან ოთხ ჯგუფს: ებრაული, სირიული, ირანული და არაბული. მათი განვითარება დაკავშირებული იყო იუდაიზმთან (ებრაული), აღმოსავლურ ქრისტიანობასთან (სირიული), ზოროასტრიზმთან (ირანული) და მუსლიმანობასთან (არაბული).

დასავლური დამწერლობის სისტემები მომდინარეობენ ბერძნული ანბანიდან: ჩვ. ერამდე I ათასწლეულში შეიქმნა მის საფუძველზე ეტრუსკული და ლათინური დამწერლობანი, ხოლო II-III საუკუნეებში – კოპტური დამწერლობა. ბიზანტიური ბერძნული დაედო საფუძველად თანამედროვე ბერძნულ, ქართულ³, გოთურ, სლავურ, სომხურ და სხვა დამწერლობებს.

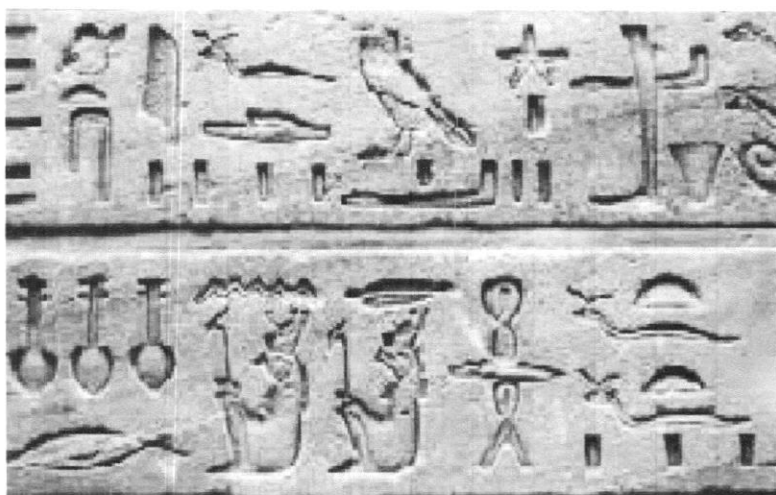
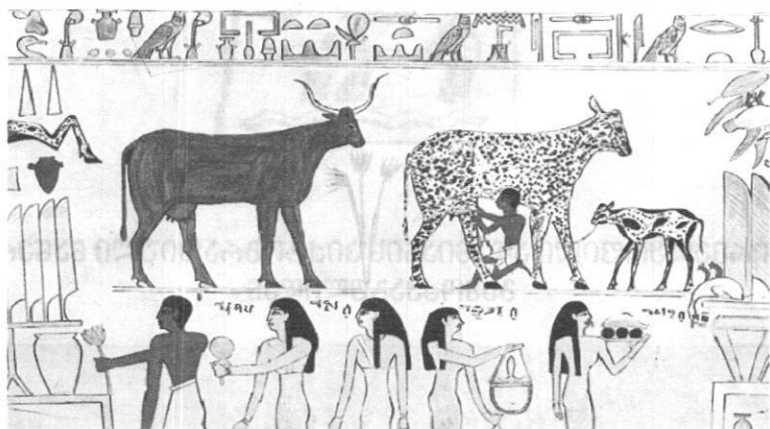
³ ივ. ჯავახიშვილი, გ. წერეთელი, რ. პატარიძე მიიჩნევენ, რომ ქართული ანბანი წარმართული ეპოქის ძეგლია და ფინიკიურ-სემიტურის (არამეულის) ბაზაზეა შექმნილი.

ილუსტრაციები

დამწარლოების ტიპები

ფრაგმენტული ანუ პიქტოგრაფიული

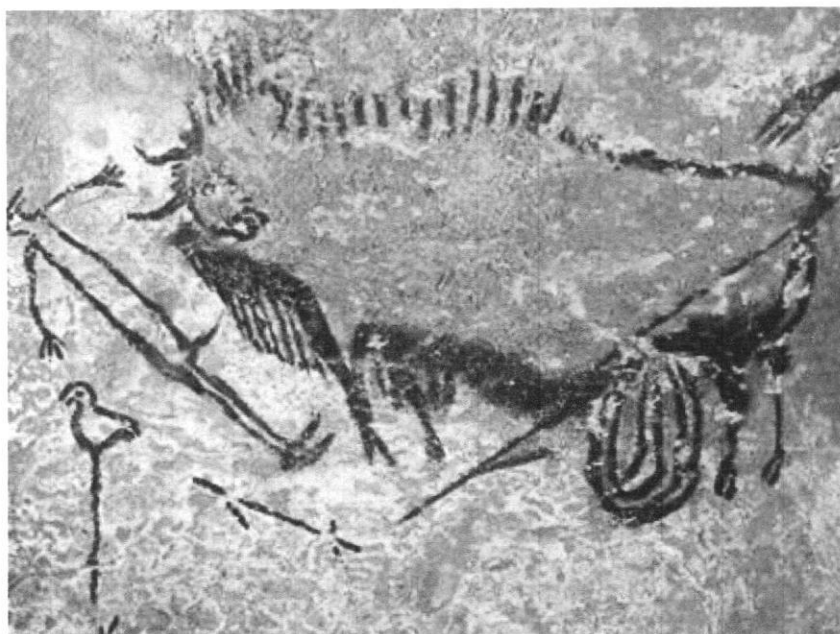
ეგვიპტა

ეგვიპტა პაპირუსი

პირველყოფილი ადამიანის პიქტოგრაფიული ნაწარმი
გამოქვაბულიდან

ქართული პიქტოგრაფიები

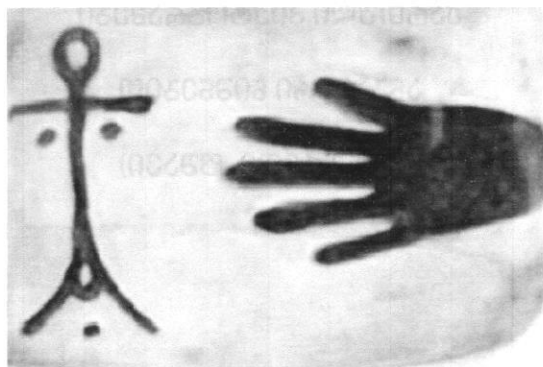
ანბანური ნიშნებით

(ხევსურეთი, ფშავი)

უკანა ფშავი, სოფელი ხოშარა. ნასახლარის ქვა
ზომა 50X26 სმ

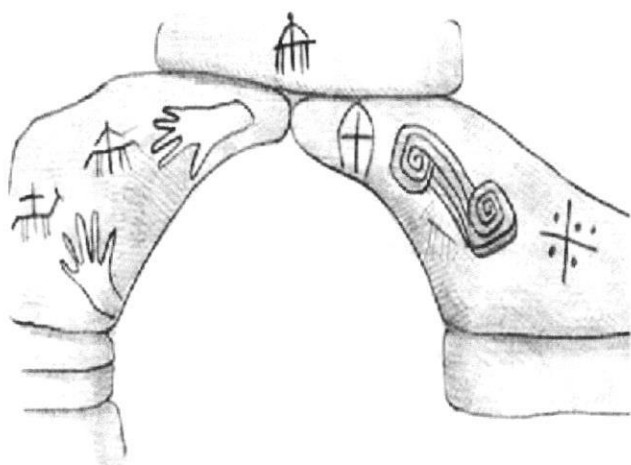

ხეცსურეთი, სოფ. გუდანი. სალოცავში დაცული ქვა.
ვ. ბარდაველიძე, „აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის
ტრადიციული საზოგადოებრივ-საკულტო ძეგლები“

ხევსურეთი. შატილი. შუა სოფელი.
„ბულოურთ“ ციხის კარის თალი

ჩანახაზი

ხევსურეთი. სოფელი ბისო.
 „გიორგი ნაღვარმშენიერის“ სალოცავის ნიშნის ქვა.
 1982 წელს გადაღებული ფოტო

ხევსურეთი. სოფ. კისტანი. „აბულეთაურთ“ ციხე-კოშკის
ჩრდ. სარკმლის ქვედა ქვა
ზომა 100X25 სმ

ლოგოგრაფიულ-იდეოგრაფიული ანუ იეროგლიფური

ა

ბ

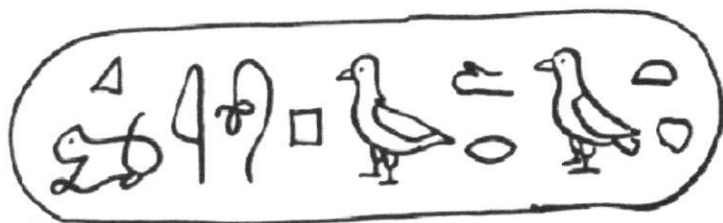
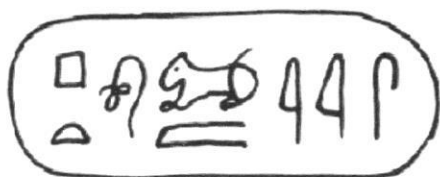
გ

ა- გაჩენა (ჩიტი+ცვერები)

ბ- გაზრდილი (თვალი + ძალი)

გ- ვერება (თვალი + მშვილდი)

პიქტოგრაფიულიდან გარდამავალი იდეოგრაფიულზე
II ნახატი იკითხება, როგორც „კლეოპატრა“

ד ח ב ע א
 מ ל כ ה ג
 ס ר ק פ נ
 צ ט ת ש
 ז י ו

ზოდიაქოს ნიშნები

狗

მკობელი

龙

ფრთხილი

蛇

გველი

羊

მხი

鼠

თუგუი

兔

კონიალი

猪

ღორი

牛

ბაჩი

马

ცხენი

虎

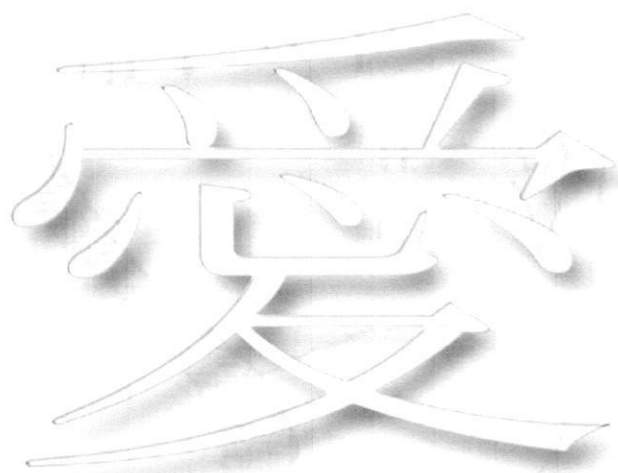
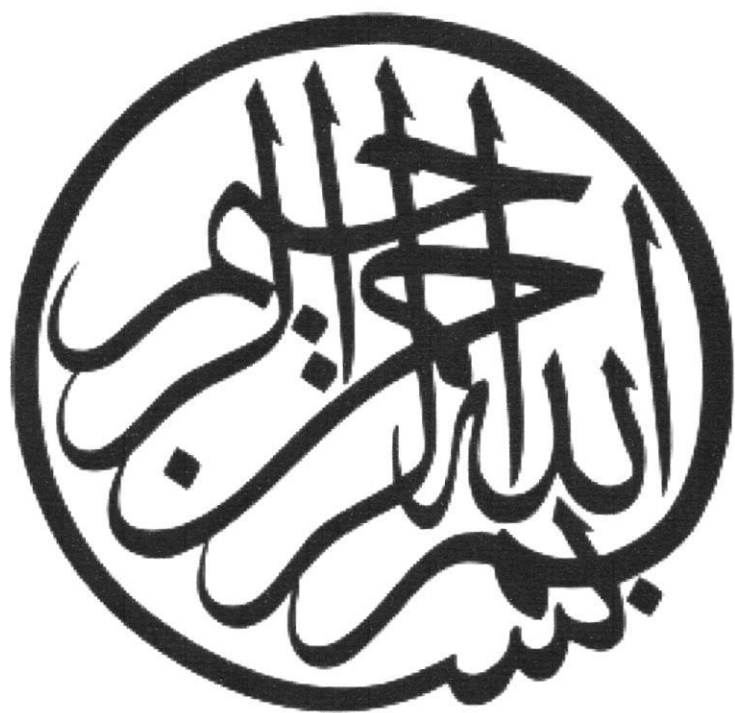
პეშვი

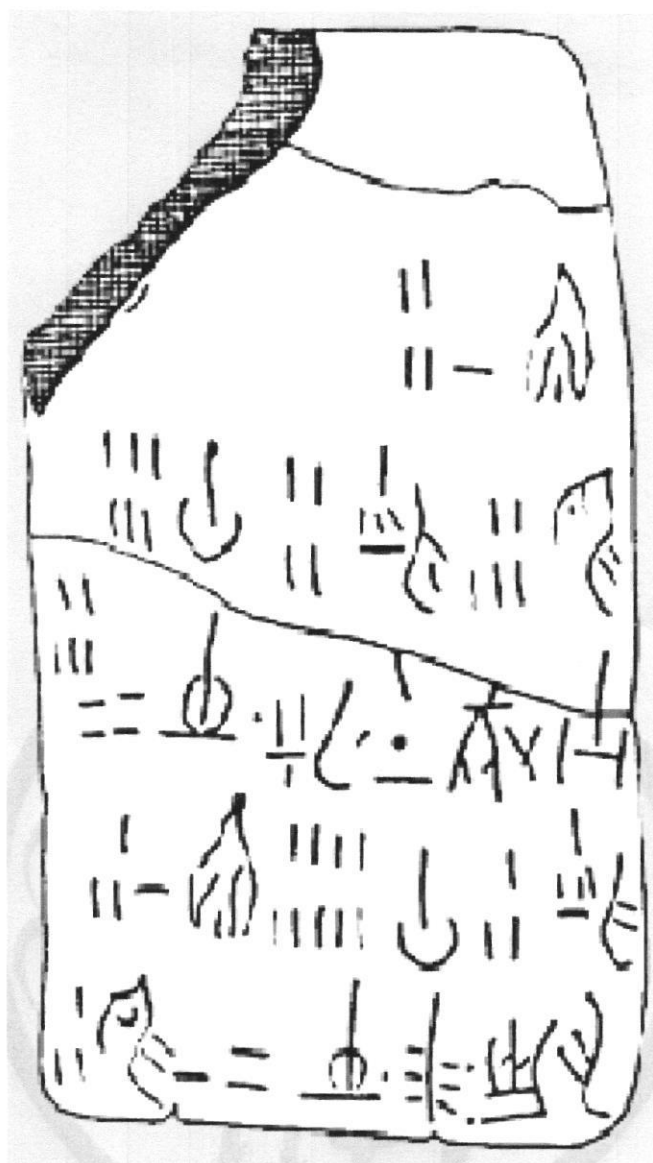
猴

მანკური

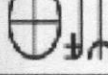
鸡

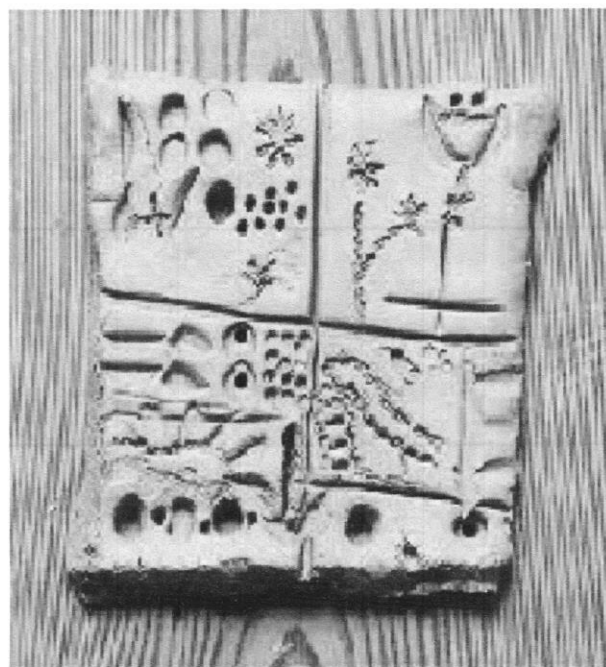
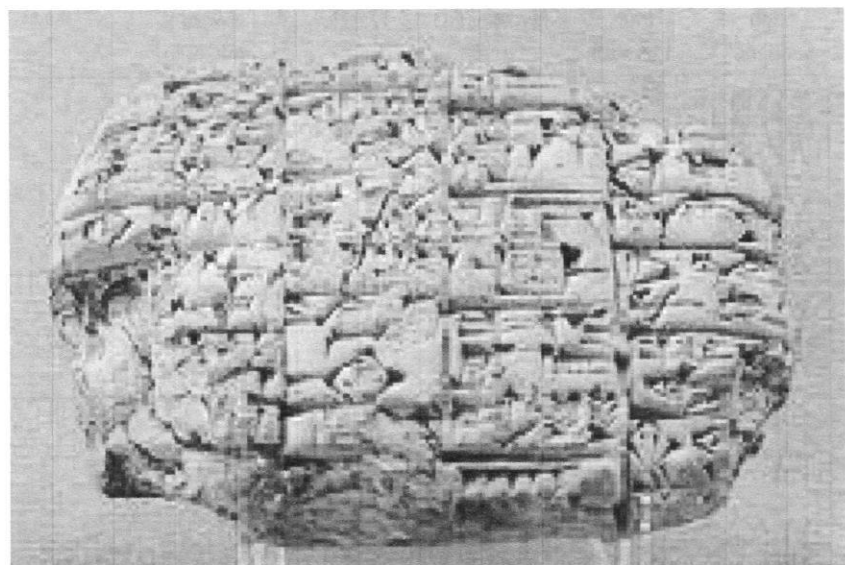
მანკლი

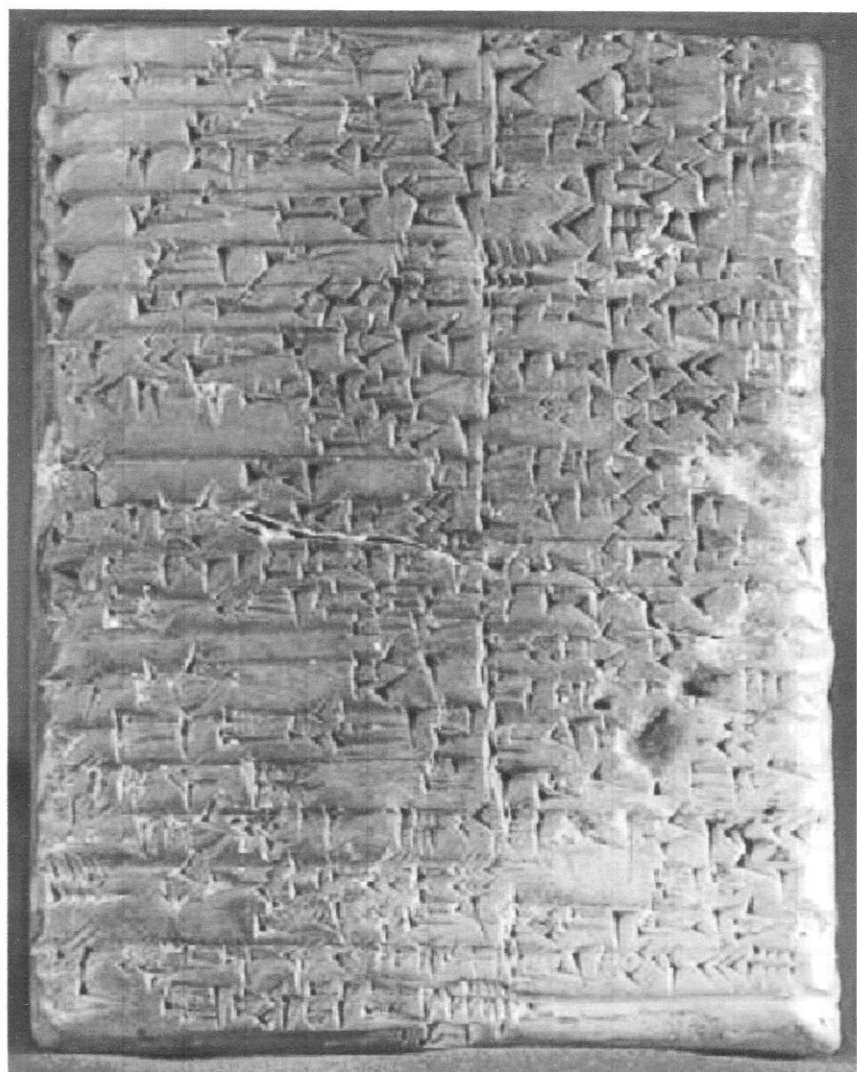

ලද්ධකාලයෙහි
(උපදෙසෙහි) උපදෙසෙහි-කෙසේදැනගන්න

	ku-mi-ne	*kuminea	kuminea	curtain
	ku-na-ja	*gurala	gure	woman (gynecology)
	ku-ti-so	*khirusos	khirusos	gold (chrysanthemum)
	pa-te	*pater	pater	father
	pa-ma-ko	*pharmakon	pharmakon	medicine (pharmacy)
	to-so	*tosos	tosos	so many
	to-ra-ke	*thorakes	thorax	thorax
	go-u-	*gwou-	bow	cow
	li-qo	*likkwai	hippos	horse
	re-u-ka	*leuka	leukos	white (leukemia)
	re-a	*rea	rhinos, rhino-	nose (rhinoplasty)

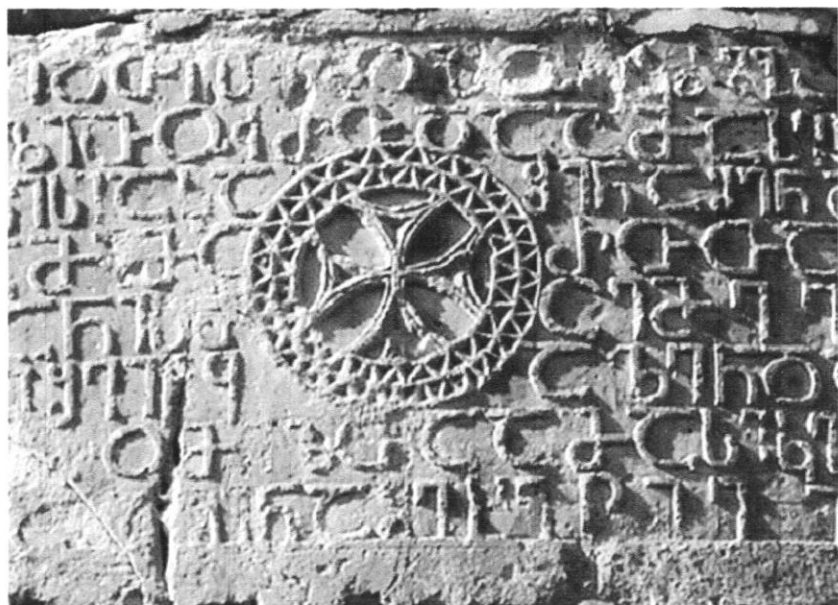
ფინიკიური კონსონანტური ანბანი

𐤀	ʾaleph	[ʾ]	𐤁	lamedh	[l]
𐤂	beth	[b]	𐤃	mem	[m]
𐤄	gimmel	[g]	𐤅	nun	[n]
𐤆	daleth	[d]	𐤇	samekh	[s]
𐤈	he	[h]	𐤉	ʾayin	[ʾ]
𐤊	waw	[w]	𐤋	pe	[p]
𐤌	zayin	[z]	𐤍	tsade	[s]
𐤎	beth	[b]	𐤏	qoph	[q]
𐤐	teth	[t]	𐤑	reš	[r]
𐤒	yodh	[y]	𐤓	šin	[š]
𐤔	kaph	[k]	𐤕	taw	[t]

ბერძნული ანბანი

Α α	ალფა	Ν ν	ნიუ
Β β	ბეტა	Ξ ξ	ქსი
Γ γ	გამა	Ο ο	ომიკრონი
Δ δ	დელტა	Π π	პი
Ε ε	ეფსილონი	Ρ ρ	რო
Ζ ζ	ძეტა	Σ σ	სიგმა
Η η	ეტა	Τ τ	ტაუ
Θ θ	თეტა	Υ υ	იფსილონი
Ι ι	იოტა	Φ φ	ფი
Κ κ	კაპა	Χ χ	ხი
Λ λ	ლამბდა	Ψ ψ	ფსი
Μ μ	მიუ	Ω ω	ომეგა

ქართული ასომთავრული

ბოლნისის სიონი, V საუკუნე

არაბული ანბანი

خ	ح	ج	ث	ت	ب	ا
kha	haa	jiin	thaa	taa	baa	alif
ص	ش	س	ز	ر	ذ	د
saad	shim	sim	zaay	raa	thaal	daal
ق	ف	غ	ع	ظ	ط	ض
qaaf	faa	ghayn	ayn	thaa	taa	daal
ي	و	ه	ن	م	ل	ك
yaa	waaw	ha	nuun	miim	laam	kaaf

ეგრეული ანბანი

<i>Cheth</i>	<i>Zain</i>	<i>Vau</i>	<i>He</i>	<i>Daleth</i>	<i>Gimel</i>	<i>Beth</i>	<i>Aleph</i>
ח	ז	ו	ה	ד	ג	ב	א
<i>Ain</i>	<i>Samech</i>	<i>Nun</i>	<i>Mem</i>	<i>Lamed</i>	<i>Caph</i>	<i>Yod</i>	<i>Teth</i>
ע	ס	נ	מ	ל	כ	י	ט
<i>Point</i>	<i>Tau</i>	<i>Shin</i>	<i>Resh</i>	<i>Koph</i>	<i>Tzade</i>	<i>Pe</i>	
⋮	ת	ש	ר	ק	צ	פ	
<i>Extended forms of</i>							
<i>Tau</i>	<i>Mem</i>	<i>Lamed</i>	<i>He</i>	<i>Aleph</i>			
ת	ם	ל	ה	א			
<i>Final forms of</i>							
<i>Tzade</i>	<i>Pe</i>	<i>Nun</i>	<i>Mem</i>	<i>Caph</i>			
ץ	ף	ן	ם	ך			

ლათინური ანბანი

A B C D E F
G H I J K L
M N O P Q
R S T U V
W X Y Z

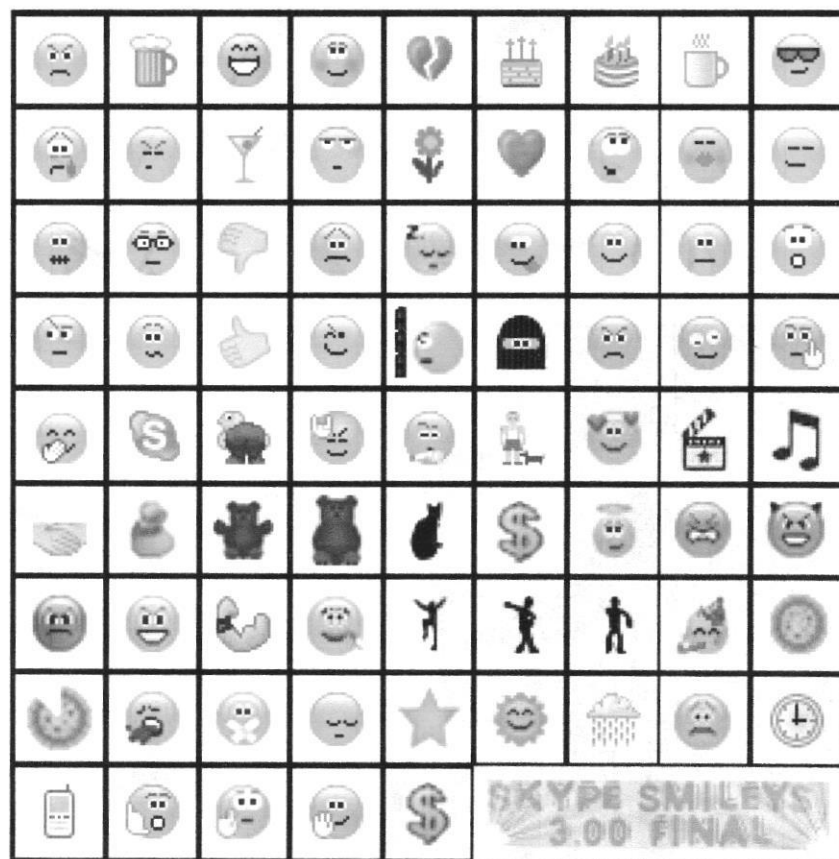
კირილიცა
უკრაინულისა და რუსულის საწყისი ანბანი

А Б В Г Д Е Ж
З И Й К Л М Н
О П Р С Т У Ф Х Ц
Ч Ш Щ Ъ Ы Ь
Ѧ Ю Я Ѣ Ѥ Ѧ
Ѧ Ѧ Ѧ Ѧ

თანამედროვე პიქტოგრაფიები ☺

ლიმიტაკები (სმაილები)

ლიტერატურა

1. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბ., 1949.
2. გ. გიგაური ფარული ნიშნები აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში (წერაქვეული დამწერლობა), პირველი ნაწილი, თბ., 2010.
3. გ. გიგაური, ფარული ნიშნების – სკრიპტოგრამების შესახებ //სამეცნ-საისტ. ჟურნ. სვეტიცხოველი, 2009, №2, გვ.11-1 (სტატიის ელ. წყარო: <http://iberiana.wordpress.com/alphabet/script/#4>).
4. ქართული წარწერების კორპუსი, ლაპიდარული წარწერები – 1 : აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო V-X სს. / შემდგენელი: ნ. შოშიაშვილი, თბ., 1980.
5. თ. გამყრელიძე „წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა“. 1990.
6. <https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90>.
7. <http://armazi.uni-frankfurt.de/armaziII/enebi/kartuli/damcerloba/damcerloba.html>
8. სურათები დამოწმებულია შემდეგი მისამართებიდან - <https://images.search.yahoo.com/search/images?p=%E1%83%98%E1%83%93%E1%83%94%E1%83%9D%E1%83%92%E1%83%A0%E1%83%90%E1%83%A4%E1%83%98%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98+%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90&fr=tightropetb&imgurl=http%3A%2F%2F4.bp.blogspot.com%2F-uzpIOzJabO4%2FTw7FI5qqLyI%2FAAAAAAAADek%2FhsaZO7RTR9s%2Fs1600%2FEscritura%2Bjerogl%2525C3%2525ADca.jpg#id=2&iurl=http%3A%2F%2F4.bp.blogspot.com%2F-uzpIOzJabO4%2FTw7FI5qqLyI%2FAAAAAAAADek%2FhsaZO7RTR9s%2Fs1600%2FEscritura%2Bjerogl%2525C3%2525ADca.jpg&action=click>
9. https://images.search.yahoo.com/search/images;_ylt=AwRwShZmd9a7IMar6KJzbkF;_ylu=X3oDMTBsZ29xY3ZzBHNIYwNzZWfyY2gEc2xrA2J1dHRvbG;_ylc=X1MDOTYwNjI4NTcE-X3IDMgRhY3RuA2NsawRiY2sDYmU0cHNjNWNxM2puaSUyNmIl

M0Q0JT12ZCUzREE1RG14bzFwWUzBWVNYs051YUFhYm90VnZ
xNjAzd19HeUxoQkIwNC0lMjZzJTNEZmwIMjZpJTNEa29mRWFm-
LjhaNUNEUEwxRWJlB24EY3NyY3B2aWQDLkhIX3pURXdMakc-
zRXp4aFdhSE84Z09uTVRjMkxnQUFBQUJadFFvTwRmcgN0aW-
dodHJvcGV0YgRmcjIDc2EtZ3AEZ3ByaWQDSjZ6X21YQlZUVn-
FWMXpMTWlQTUVGQQRtdGVzdGlkA251bGwEbl9zdWdnAzAE-
b3JpZ2luA2ltYWdley5zZWfYy2gueWFob28uY29tBHBvcwMwB-
HBxc3RyAwRwcXN0cmwDBHFzdHJsAzE5BHF1ZXJ5AYRYIQU-
dAEdF9zdG1wAzE1MjQ2MDMxNDYEdnRlc3RpZANudWxs?gprid=
J6z_mXBVTvqV1zLMiPMEFA&pvid=.HH_zTEwLjG3EzXhWa
HO8gOnMTc2LgAAAABZtQoO&p=%E1%83%A1%E1%83%98%
E1%83%9A%E1%83%90%E1%83%91%E1%83%A3%E1%83%A
0%E1%83%98+%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83-
%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%
83%91%E1%83%90&fr=tightropetb&fr2=sb-top-images.search.yahoo.
com&ei=UTF-8&n=60&x=wrt

10. https://images.search.yahoo.com/search/images;_ylt=AwRwNermd9aDGUAU4eJzbkF;_ylu=X3oDMTBsZ29xY3ZzBHNiYwNzZWfYy2gEc2xrA2J1dHRvbG--;_ylc=X1MDOTYwNjI4N-TcEX3IDMgRhY3RuA2NsawRiY2sDYmU0cHNjNWNxM2puaSUyN-mIM0Q0JT12ZCUzREE1RG14bzFwWUzBWVNYs051YUFhYm90VnZxNjAzd19HeUxoQkIwNC0lMjZzJTNEZmwIMjZpJTNEa29mRWFm-LjhaNUNEUEwxRWJlB24EY3NyY3B2aWQDSVJxcGNURXdMakc-zRXp4aFdhSE84Z05ZTVRjMkxnQUFBQUJlBFVJWQRmcgN0aW-dodHJvcGV0YgRmcjIDc2EtZ3AEZ3ByaWQDVUJqNUtNSWJR-RE91UXJVbEI2aDdlQQRtdGVzdGlkA251bGwEbl9zdWdnAzAE-b3JpZ2luA2ltYWdley5zZWfYy2gueWFob28uY29tBHBvcwMwBH-Bxc3RyAwRwcXN0cmwDBHFzdHJsAzE5BHF1ZXJ5AccYIQUdAEd-F9zdG1wAzE1MjQ2MDMyMjYEdnRlc3RpZANudWxs?gprid=UBj5KMIbQDOuQrUIB6h7eA&pvid=IRqpcTEwLjG3EzXhWaHO8gNYMTc2LgAAAABelUIY&p=%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%9C%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%98+%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90&fr=tigh tropetb&fr2=sb-top-images.search.yahoo.com&ei=UTF-8&n=60&x=wrt

კითხვები

- რას ნიშნავს სიტყვასიტყვით პიქტოგრაფია?
- რას ნიშნავს სიტყვასიტყვით იდეოგრაფია?
- პირველი ანბანური დამწერლობა
- რას ნიშნავს კონსონანტური დამწერლობა?

3. ქართული დამწერლობის წარმოშობის თეორია

(ისტორიული ცნობები ქართული ანბანის წარმოშობის
შესახებ, გარკვეულიან წარმომავლობის თეორია,
სამურიდან წარმომავლობის თეორია)

ქართული დამწერლობის წარმოშობის საკითხი მეცნიერთა შორის დღემდე დავის საგანია; არ არსებობს ერთიანი მოსაზრება ანბანის შემქმნელსა და შექმნის თარიღთან დაკავშირებით.

ქართველებს ფარნავაზამდეც ჰქონიათ დამწერლობა. იგი შეუდგენიათ ქართველ ქურუმებს ებრაულ და ქალდეურ დამწერლობათა საფუძველზე:

„არა უნიგნურ იყვნენ ქართველნი ჟამთაცა შინა ვიდრე ფარნავაზამდე, წერდნენ იგინი უხუცესთა წერილითა, ესე იგი ქურუმთა მათ, რომელთაცა უხუცესთა და ხევისბერთა უხმობენ. წერილნი ხუცესნი პირველსა ჟამსა ქმნილ არს წერილისაგან ებრაულისა და ქალდეურისა და მსგავსთაცა არიან ასოთა მათთა ჩვენნი ხუცურნი“, – წერდა თავის ნაშრომში ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ ქართველი სწავლული თეიმურაზ ბაგრატიონი. თავად ბატონიშვილს დოკუმენტი დაუმოწმებია ანტონ II კათალიკოსის წიგნიდან „მატიანე შემეცნებათა“, რომელიც ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში ფრანგულად თარგმნა და პარიზში გამოსცა ცნობილმა ქართველოლოგმა მარი ბროსემ.

ქურუმების მიერ ქრისტიანულ ხუთი საუკუნით ადრე შექმნილ ანბანს „ხუცეს-ქურუმთა დამწერლობას“ უწოდებს რამაზ პატარიძე.

XI საუკუნის მემკვიდრის – ლეონტი მროველის ცნობით, ქართული ანბანი ანუ მნიგნობრობა შექმნა ქართლის პირველმა მეფემ **ფარნავაზმა, ძვ. წ. IV-III** საუკუნეებში. უაღრესად საყურადღებოა ის გარემოება, რომ აღნიშნული ინფორმაცია მომდევნო თაობების ქართველთა შორის, თითქმის 700 წლის განმავლობაში, არავითარ ეჭვს არ იწვევდა.

ლეონტი მროველი ქართლის სამეფოს ლეგენდარული დამაარსებლის – ფარნავაზის ცხოვრების აღწერისას წერს: „ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენაჲ ქართული და არღარა იზრახებოდა სხუაჲ ენაჲ

ქართლსა შინა თვნიერ ქართულისაჲ, და ამან შექმნა მნიგნობრობაჲ ქართული“ (ქართლის ცხოვრება, I, 1955: 26).

დღემდე დაუდგენელია, თუ საიდან აიღო ლეონტი მროველი ეს ცნობა, არის ის თვითონ მისი შემთხვევითი თუ ჩვენთვის უცნობი რომელიმე ძველი წყაროდან გადმოწერა? „უძველეს ცნობილ ქართულ მატთანში „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ქართული მნიგნობრობის დასაწყისისა და მისი გამომგონებლის შესახებ არაფერია ნათქვამი. არსებობდა თუ არა მაშინ სხვა რომელიმე თხზულება, რომელშიაც ამ საკითხზე ლაპარაკი ყოფილიყო, ძნელი სათქმელია“, წერდა თავის დროზე **ივანე ჯავახიშვილი**. მიუხედავად იმისა, რომ დიდი მეცნიერი ქართული ანბანის წინაქრისტიანულ ხანაში შექმნის თვალსაზრისის თავგამოდებული დამცველი გახლდათ (იგი ქართული ანბანის შექმნის დროდ ძვ. წ. VII საუკუნეს ვარაუდობდა: „ჯერხანად ცნობილი მეექვსე საუკუნის ქართული დამწერლობის ძეგლები ისეთი მაღალხარისხოვანი კალიგრაფიული განვითარების საფეხურს წარმოადგენენ, რომ ქართული ანბანის დასაწყისი ხანა სულ ცოტა 7-8 საუკუნით უწინარეს არის საგულისხმებელი“, ივ. ჯავახიშვილი 1949), ლეონტი მროველის აღნიშნული ცნობის სანდოობა მან უპირობოდ დააყენა ეჭვის ქვეშ. „აქ მხოლოდ ის გარემოებაა საყურადღებო, რომ XI საუკუნის ქართველ ისტორიკოსს ქართული ანბანი ქრისტეს წინადროინდელ აღმოჩენად ჰქონდა წარმოდგენილი, ძველისძველად მიაჩნდა და სხვებივით ქრისტიანობის შენაძენად არ სთვლიდა. იქნებ, მომავალმა გამოარკვიოს, ჰქონდა თუ არა ლეონტი მროველს ამისთვის რაიმე საფუძვლიანი წყაროები ან ისტორიული ზეპირგადმოცემა“, – წერდა ის თავის ნაშრომში „ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“.

„ქართლის ცხოვრების“ ზემოთ განხილული ცნობის ნივთიერი მასალით (ანუ წარწერებით) უზრუნველყოფის ცდას წარმოადგენდა **ლევან ჭილაშვილის** მოსაზრება. მეცნიერმა საკუთარი თეორია ძირითადად ნეკრესის ნაქალაქარზე აღმოჩენილი ფრაგმენტული წარწერების შესწავლის საფუძველზე ჩამოაყალიბა. კერძოდ, მან ათი ასეთი წარწერიდან ცხრა წინაქრისტიანული ხანით დაათარილა, საკუთრივ ქართული ანბანი კი, მაზდეანთა სჯულის წიგნის – „ავესტას“ სათარგმნელად მეფე ფარნავაზის მიერ სპეციალურად შემოღებულ დამწერლობად მიიჩნია (ლ. ჭილაშვილი 2004).

განსხვავებულ ცნობას ქართული ანბანის წარმოშობის შე-
სახებ გვანვდიან V საუკუნის სომეხი ისტორიკოსები – **კორიუნი**
(„მამტოცის ცხოვრება და მოღვაწეობა“) და მოვსეს ხორენაცი,
რომელთა თხზულებებმა ჩვენამდე გვიანდელი ხელნაწერების
(მათგან უძველესი მხოლოდ XIV საუკუნისაა) სახით მოაღწია.
მესრობ მამტოცი იყო სომეხი მოღვაწე IV-V სს-ებში. კორიუნის
ცნობით, მისი მოღვაწეობის დროს არსებული სომხური დამწერ-
ლობა არასაკმარისი გახლდათ, რადგანაც იგი ვერ გამოხატავდა
სომხურის ყველა ფონემას. მაშინ მესრობმა და სომეხთა კათა-
ლიკოსმა არსენმა ხელახლა დაიწყეს ზრუნვა ახალი ანბანის შექ-
მნაზე. აქვე ნათქვამია, რომ მამტოცმა ქართული დამწერლობის
შექმნასაც მოჰკიდა ხელი. მან მოხაზა ქართული გრაფემები და
ისე დააწყო, როგორც საჭირო იყო. როდესაც ივერთა მეფის წი-
ნაშე წარსდგა, ქართველთა მეფემ ბრძანა, სხვადასხვა მხრიდან
შეეკრიბათ ბავშვები და მიეზარებინათ მამტოცისთვის, რათა მისი
ხელმძღვანელობით დაწყებულიყო ჩვენში ლიტერატურული საქ-
მიანობა. კორიუნის ამ ვერსიას მრავალი არმენოლოგი იზიარებს,
თუმცა, კორიუნი და მოვსეს ხორენაციის ცნობებიც ერთმანეთის
საწინააღმდეგო მონაცემებსაც შეიცავენ. მაგალითად, ხორენაციის
ცნობით, მამტოცმა ქართული ანბანი ვინმე ქართველ ჯალისთან
ერთად შექმნა, კორიუნი კი მესრობს ანბანის ერთადერთ ავტო-
რად თვლის.

ივ. ჯავახიშვილმა დაწვრილებით შეისწავლა კორიუნის ზე-
მოაღნიშნული თხზულება და მიუთითა, რომ კორიუნის შრომაში
მამტოცის მიერ ქართული ანბანის შექმნის ვერსია მერმინდელი,
კერძოდ, VI საუკუნის დამლევის ჩანართია. მეცნიერი ხაზს უსვამს
იმ გარემოებას, რომ მამტოცმა არ იცოდა ქართული, რაც, მისი
აზრით, თავისთავად გამორიცხავს მის მონაწილეობას ქართული
ანბანის შექმნის პროცესში. ამასთანავე სომხური და ქართული
ანბანების ასოთა რიგიც ერთმანეთს არ ემთხვევა; განსხვავდება
ასოთა სახელები და მათი რიცხვითი მნიშვნელობები, რომლებიც,
რ. პატარიძის და ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქართული ანბანის
სომხურიდან წარმოშობის შემთხვევაში ერთმანეთს დაემთხვეოდა.

სომხური წყაროების წინააღმდეგობანი და ქართული ანბანის
შესახებ ჩანართის მერმინდელობა ზედმინევნით შეისწავლა არ-
მენოლოგმა მეცნიერმა **ზ. ალექსიძემ**. მან „ეპისტოლეთა წიგნის“

ტექსტში გამოავლინა გვიანდელი ჩანართი და გაკეთდა მნიშვნელოვანი დასკვნა იმის შესახებ, რომ ლეგენდა მაშტოცის მიერ ქართული ანბანის გამოგონების შესახებ სომხურ მწერლობაში ცნობილი არ ყოფილა თვით X საუკუნეშიაც კი.

საინტერესოა, რომ არმენოლოგიაში გამოთქმული ვარაუდის თანახმად, „მაშტოცის ცხოვრების“ შემოკლებული ვერსია, ე.წ. „ცრუკორიუნი“ XI საუკუნისათვის უნდა აღმოცენებულიყო. თვითონ ის ფაქტი, რომ „ცრუკორიუნი“, როგორც ასეთი, საერთოდ გაჩნდა შუა საუკუნეების სომხურ მწერლობაში, კორიუნის თხზულების თავდაპირველ ტექსტში უცნობ გადამწერელთაგან უხეშად ჩარევისა და მისი მონაცემების მოგვიანებით შეცვლაგადაკეთების ნათელ მოწმობას წარმოადგენს; და რომ ეს ჩარევა იყო სრულიად შეგნებული, ამის სარწმუნო გამოხატულებას წარმოადგენს თუნდაც **ზ. ალექსიძის** მიერ „ეპისტოლეთა წიგნში“ გამოვლენილი სიყალბის ზემოხსენებული ფაქტი. მაგრამ „ცრუკორიუნზე“ რა უნდა ვთქვათ, როდესაც ცნობილი ბელგიელი არმენოლოგის პ. პეეტერსის აღიარებით თვით „ჭეშმარიტი კორიუნიც“ კი ძველ სომხურ მწერლობაში „შესაშური პატივით არ ყოფილა გარემოცული“! (იხ. თარხნიშვილი 1994: 189).

თანამედროვე სამეცნიერო ლიტერატურაში განიხილება ქართული ანბანის წარმომავლობის ორი ძირითადი თეორია: **ბერძნული და სემური.**

ბერძნული და ნომოდინარეობის თეორიის მიხედვით, ქართული ანბანი გენეზისურად არის დაკავშირებული ბერძნულ ანბანთან. ეს აზრი პირველად გერმანელმა პალეოგრაფმა ვიქტორ გარდტჰაუზენმა გამოთქვა (მოგვიანებით ქართული ანბანის ბერძნულისაგან წარმომავლობის თეორია გაიზიარეს: **დიმიტრი ბაქრაძემ, დავით კარიჭაშვილმა, კორნელი კეკელიძემ, აკაკი შანიძემ, თამაზ გამყრელიძემ, ვინფრიდ ბოედერმა, ბესიკ ზურცილავამ და სხვებმა**).

მისი აზრით, ასო-ნიშნების ფონეტიკური მნიშვნელობა და თანამიმდევრობა ქართულში ბერძნულის მსგავსია. საქართველოში ბერძნული თეორია პირველად წამოაყენა დიმიტრი ბაქრაძემ. იგი მიუთითებდა, რომ ქართული ასოების რიგი ბერძნულის მსგავსია. ზოგი ასოს დაწერილობა ბერძნულს ენათესავება. მსგავსია „უ“-ს დაწერის წესიც. ამ მოსაზრებას ეთანხმება კორნელი კეკელიძე და გასამყარებლად რამდენიმე არგუმენტს იშველიებს:

- წერის მიმართულება ორივე შემთხვევაში არის მარცხნიდან მარჯვნივ, განსხვავებით სემიტური დამწერლობებისაგან, სადაც ტექსტი მარჯვნიდან მარცხნივ იწერება;

- ქართულ ანბანში, ბერძნულის მსგავსად, არის ხმოვნის აღმნიშვნელი ასოებიც. ამგვარი ნიშნები უცხოა სემიტური დამწერლობებისათვის;

- ქართული ანბანის წყობა ანიდან ქანის ჩათვლით ზუსტად იმეორებს ბერძნული ანბანის წყობას, გამონაკლისია მხოლოდ ჟანი და იოტა;

- ქართულ ასოთა რიცხვითი მნიშვნელობები ასევე თითქმის ზუსტად ემთხვევა შესამაბის ბერძნულ ასოთა რიცხვით მნიშვნელობებს;

კორნელი კეკელიძის დაკვირვებით, „იმ ჰიპოთეზებიდან, რომელნიც ჩვენში თუ საზღვარგარეთ წამოუყენებიათ ქართული ანბანის წარმოშობის შესახებ, უფრო მისაღებია ის, რომელსაც ეს ანბანი ბერძნულისაგან გამოჰყავს“.

თ. გამყრელიძის მიხედვითაც, ქართული ასომთავრული ანბანი მომდინარეობს ბერძნულისგან, ოღონდ შექმნილია ქრისტიანობის შემოღების შემდეგ...

ფინიკიურობის ანუ ს ე მ უ რ ი წარმომავლობის თეორიის მიხედვით, ფინიკიურისგან შეიქმნა ბერძნული და ქართული დამწერლობები. ამ თეორიის თანახმად, ქართული დამწერლობა ქრისტიანობამდელ ეპოქაშია შექმნილი.

ქართული ანბანის სემური წარმოშობის შესახებ მოსაზრება გამოთქვა გერმანელმა მეცნიერმა **ფრიდრიხ მიულერმა**. იგი თვლიდა, რომ ქართული და სომხური დამწერლობა არამეულსპარსული დამწერლობიდან უნდა იყოს წარმომდგარი. ჩვენში ამ თვალსაზრისს იზიარებდა ენათმეცნიერი **სერგი გორგაძე** („წერილები საქართველოს ისტორიიდან“, 1906).

ქართული ანბანის წარმოშობის სემურობის ჰიპოთეზა ჩამოაყალიბა **ივ. ჯავახიშვილმა** თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში: „ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია“ (შემოკლებით – „ქართული პალეოგრაფია“). მეცნიერმა გააკრიტიკა ქართული ანბანის ბერძნულისგან მომდინარეობის არგუმენტები. მისი აზრით, ქართული ანბანი წარმართული ეპოქის ძეგლია და ფინიკიურ-სემიტურის (არამეულის) ბაზაზეა შექმნილი, თუმცა,

შემდგომ, ელინისტურ ხანაში, არაერთგზის განუცდია ბერძნული მონუმენტური დამწერლობის გავლენა. წარმოდგენილი მოსაზრება გაამყარა შემდგომმა აღმოჩენებმა და გამოკვლევებმა.

ამ მხრივ განსაკუთრებით ფასეული აღმოჩნდა არმაზის ბილინგვა (საფლავის ქვაზე შესრულებული ეპიტაფია, დაწერილი 2 ენაზე – ბერძნულად და არამეულად. სახელწოდება „ბილინგვა“ ამის მიხედვითაა დარქმეული). ძეგლი აღმოაჩინა ივ. ჯავახიშვილმა 1940 წელს, მეცნიერულად შეისწავლა **გიორგი წერეთელმა**. მკვლევარმა, პირველ ყოვლისა, დაადგინა არამეული ანბანის სახეობა (რომელსაც „არმაზული დამწერლობა“ უწოდა), შეუდარა ქართულ ანბანს და დაასკვნა: ქართული ანბანი მონათესავეა არმაზულისა, ორივე კი მომდინარეობს საერთო წყაროდან – არამეულიდან. არმაზული ანბანის სახით აღმოჩნდა შუამავალი, რომლის მეოხებით ქართული ანბანი უშუალოდ დაუკავშირდა არამეულს.

პავლე ინგოროყვას მოსაზრებით: „ქართული ანბანი ეკუთვნის არქაული პერიოდის მცირე აზიის ალფაბეტების ჯგუფს. ქართული ანბანი არაა შექმნილი თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიაზე, არამედ იგი ჩამოყალიბებულია ჯერ კიდევ იმ ხანაში, როდესაც ხეთას ქართველი ხალხის ერთი ნაწილი – ჰიბერები (თობელები) და მესხები მცირე აზიის ტერიტორიაზე მკვიდრობდნენ, ჰიბერებს (თობელებს) და მესხებს, როგორც ირკვევა, თავდაპირველად იეროგლიფური დამწერლობა ჰქონდათ“ (პ. ინგოროყვა, თხზულებანი, ტ. IV, 1978: 247).

მეცნიერის აზრით, ხეთას ქართველები ქრისტეშობამდე VIII-VII საუკუნეებში გადასულან ალფაბეტურ დამწერლობაზე, რისი დამსახურებაც მიაწერეს მესხთა, ანუ ფრიგიელთა სახელგანთქმულ მეფეს მითას – „მითა მესხს“. პ. ინგოროყვას თანახმად, ფინიკიური ალფაბეტის ქართულ და ბერძნულ ენებთან მორგებისათვის შექმნილა საგანგებო კომისია, რომელსაც ეს საკითხი გადაუჭრია. კერძოდ, დელფოსის სამისნოში აღნიშნულ კომისიას მოუხდენია ფინიკიური უხმოვნებო ანბანის ვოკალიზაცია – შემოულია ხმოვანი ასოები, დაუმატებია თანხმოვანი ბგერები ქართულისათვის, რომელნიც ფინიკიურს აკლდა (იქვე, გვ. 249, იხ. აგრეთვე რ. ჩხეიძე, 2017: 163-204).

დამწერლობათმცოდნე **რამაზ პატარიძემ**, ფაქტობრივად, გაიზიარა ივანე ჯავახიშვილის ძირითადი დებულებები. ივ. ჯავახიშვილის

მსგავსად, მანაც გრაფიკული შედარების მეთოდის გამოყენებით ქართული დამწერლობის წარმომავლობა ფინიკიურს დაუკავშირა. ნიგნში: „ქართული ასომთავრული“ მან საისტორიო წყაროების, არსებული თვალსაზრისებისა და ლეგენდისმაგვარი ვერსიების შეჯერებითა და კრიპტოგრამების (პირობითი, საიდუმლო ნიშნებით ჩანაწერი) ზედმიწევნითი ანალიზით ივარაუდა: ქართული დამწერლობა შექმნილი ჩანს წარმართულ ხანაში ფინიკიურ-ბაბილონური დამწერლობისაგან; მისივე დასკვნით: „დამწერლობის ქართული მონუმენტური სახეობა თანდათანობითი ევოლუციის შედეგად კი არ არის ჩამოყალიბებული, არამედ იგი შექმნილია ერთ დროს და ერთდროულად. ამასთანავე, ქართული მონუმენტური დამწერლობის შექმნისას გათვალისწინებულია, ზოგადად, მონუმენტური დამწერლობის ბერძნულის გრაფიკული პრინციპები“.

ქართული ანბანის სემიტურ წარმომავლობას არ გამოორიცხავდა **მოსე ჯანაშვილიც** („ქართული ენა და ქართველობა კავკასიაში“). ქართული დამწერლობა ყველაზე მეტ თავისებურებას ავლენს ასოთა მოხაზულობებსა და გრაფიკულ სისტემაში. მიუხედავად რამდენიმე ნიშნის ბერძნულ მოხაზულობასთან მსგავსებისა, ქართული დამწერლობის გრაფიკული სისტემა მაინც დამოუკიდებლად ითვლება, რადგან ასოთა უმრავლესობის მოხაზულობები თვითმყოფადია და არ ეფუძნება რომელიმე სხვა დამწერლობათა ასოებს.

ქართული ანბანის ფინიკიურ-სემურ წარმომავლობას სარწმუნოდ მიიჩნევს ბევრი ცნობილი ქართველოლოგი.

ლიტერატურა

1. თ. გამყრელიძე, წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბ., 1989.
2. მ. თარხნიშვილი, ქართული ეკლესიის ისტორია. მასალები და გამოკვლევები. წერილები. თბ., 1994.
3. პ. ინგოროყვა, თხზ. კრ. IV, თბ., 1978.
4. რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, თბ., 1980.
5. რ. პატარიძე, ქართული მნიგნობრობა, თბ., 1989.
6. გ. წერეთელი, არმაზის ბილინგვა. – თბ., 1942.

7. ლ. ჭილაშვილი, ნეკრესის უძველესი ქართული წარწერები და ქართული დამწერლობის ისტორიის საკითხები, თბ., 2004.
8. ბ. ხურცილავა, ქართული ასომთავრული ანბანი და მისი შემქმნელები: „ბაკურ“ და „გრი ორმიზდ“; თბ., 2008.
9. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბ., 1949.
10. რ. ჩხეიძე, ჟარგონი და მეტსახელი, და კიდევ ტოპონიმისა და ხეთური სამყარო, თბ., 2017, გვ.163-204

კითხვები

- რას ნიშნავს რ. პატარიძისეული ტერმინი „ხუცეს-ქურუმთა“ დამწერლობა?
- ბერძნულობის თეორიის ავტორები.
- ვინ წამოაყენა პირველად ქართული ანბანის სემური წარმომავლობის თეორია?
- საიდან მტკიცდება სომხურიდან წარმომავლობის თეორიის უსაფუძვლობა?

4. ქართული დამწერლობის განვითარების საზეზურაბი

(ასომთავრული ანუ მრგლოვანი, ნუსხა-ხუცური ანუ კუთხოვანი და მხედრული)

ქართული დამწერლობა ანბანური ტიპის დამწერლობაა, რომელიც ქართული ენის ჩასაწერად გამოიყენება; დროგამოშვებით ქართულ დამწერლობაზე დაფუძნებულ ანბანებს იყენებდნენ აგრეთვე კავკასიის არაქართველური ენებიც, მათ შორის აფხაზური და ოსური.

შექმნიდან დღემდე ქართულმა დამწერლობამ განვითარების სამი საფეხური გამოიარა: **ასომთავრული, ნუსხური და მხედრული**. მეცნიერთა უმრავლესობა მიიჩნევს, რომ ნუსხური ასომთავრულის შემდგომი განვითარების შედეგია, მხედრული კი – ნუსხურისა. მხედრული დღეს საყოველთაო გამოყენებისაა, ასომთავრული და ნუსხური კი მხოლოდ საეკლესიო ლიტერატურის ჩასაწერად იხმარება.

ასომთავრული (ხუცური ასომთავრული, მრგვლოვანი, მთავრული), ნუსხური (ხუცური, ნუსხა-ხუცური, კუთხოვანი) და მხედრული. თითოეულ მათგანს თავისი გრაფიკული დამახასიათებელი სტილი აქვს, მაგრამ ასოთა მოხაზულობათა ცვალებადობის თვალსაზრისით ნუსხური დამწერლობა ასომთავრულის განვითარების შედეგია, ხოლო მხედრული – ნუსხურისა. ეს ცვლილებები, თავის მხრივ, განსაზღვრა სწრაფი, გამარტივებული წერისაკენ მისწრაფებამ, რასაც წიგნზე მზარდი მოთხოვნილება განაპირობებდა. ქართული დამწერლობის ტიპიზაცია იყენებს სამი ქართული დამწერლობის ცნებას.

ასომთავრული

ასომთავრული – ქართული დამწერლობის უძველესი სახეა. იგი გაბატონებული იყო მე-9 საუკუნემდე. თავად სიტყვა „ასომთავრული“ გვიანდელია და XVI საუკუნიდან გვხვდება, უფრო

ადრეულ ძეგლებში იგი „**მრგლოვანის**“ სახელწოდებითაა ცნობილი. ასოები იყო მრგვალი და დიდი მოხაზულების, შესაბამისად სახელწოდება **ასომთავრული, მრგლოვანი** – ამის მიხედვითაა დარქმეული.

ასომთავრულით შესრულებული ადრეული ნიმუშებია **ნეკრესის ეპიტაფია** (არქეოლოგ ლ. ჭილაშვილის დაკვირვებით, ნეკრესის წარწერები შესრულებული ჩანს სხვადასხვა დროს, დაახლ. ძვ. წ. IV – ახ. წ. III საუკუნეებში.)⁴, **დავათის სტელა** (IV ს.), **პალესტინის** (V ს-ის დასაწყისი), **ბოლნისის სიონის** (V ს-ის ბოლო), **მცხეთის ჯვრის VII საუკუნის წარწერები** და სხვა.

შემდგომ საუკუნეებში ასომთავრულს იყენებდნენ ეპიგრაფული წარწერებისთვის, ასევე ხელნაწერებში სათაურებისა და საზედაო, მთავრული ასოების შესასრულებლად.

ასომთავრულის გრაფიკული სისტემა მარტივი გეომეტრიული ელემენტების – წრისა და სწორი ხაზისგან არის ნაწარმოები. ყველა ასო-ნიშანი ერთი სიმაღლისაა და მათი დაწერილობა რთული მოხაზულობისაა: ისინი ხელის რამდენიმე ალევით სრულდება. შემადგენელ ელემენტთა (ხაზები, წრეები) ერთმანეთთან დაკავშირება ყოველთვის მართი კუთხით ხდება. ერთადერთი გამონაკლისია ჯვარედინი ფორმის მქონე **ჯ**-ის აღმნიშვნელი ასო ნიშანი – **ⴗ**, რომელსაც ელენე მაჭავარიანი იესო ქრისტეს მონოგრამად მიიჩნევს და რომელიც ქართულ ანბანში ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ დამკვიდრდა. ელენე მაჭავარიანის აზრით, **ⴗ** ასო იესო ქრისტეს ინიციალების გადაკვეთის შედეგადაა მიღებული:

ⴒ (ი) და + (ქ) ამათი შეერთებით – ⴗ

ⴒ_ი და +_ქ – ⴗ – ⴗ_ⵉ

რ. პატარიძის აზრით კი, „**ⴗ**“ ასოს ჯვარედინი ფორმა ანბანის დასასრულის მაუწყებელი ნიშანია. ანბანის ბოლოში ჯვარედინი ფორმის ნიშნები ცნობილია სხვა სემიტური და ბერძნული

⁴ ქართული ასომთავრულის განვითარება არ უნდა უკავშირდებოდეს ქრისტიანობის შემოსვლა-დამკვიდრებას. იგი გაცილებით ადრეა მომხდარი, სხვა სოციალური გარემოსა და რელიგიური მრწამსის პირობებში – ლევან ჭილაშვილი, ნინაქრისტიანული ხანის წარწერა ნეკრესიდან, ჟურნ. „ქართველოლოგი, №7, თბ., 2000

წარმოშობის დამწერლობებში (შეადარეთ: ფინიკიური თავ - + , ბერძნული ხი - X და ლათინური იქსი - X).

ასოთა მოხაზულობის აგების ერთიანი წესი მხოლოდ ასომთავრულში დასტურდება. განსაზღვრული გეომეტრიული ელემენტების საფუძველზე პირობითობის პრინციპით აგებული გრაფიკული სისტემა მიგვითითებს, რომ ჯერ ასოთა მოხაზულობები შეიქმნა, ხოლო შემდეგ მოხდა ანბანურ რიგზე განწყობა შესაბამისი სახელწოდებებისა და რიცხვითი მნიშვნელობების მინიჭებით.

IV-VII საუკუნეებში შესრულებულ ასომთავრულ ნაწერებში ასოებს ახასიათებთ თავშეკრულობა, არ გვხვდება მარცხნივ გადაზიდული ხაზი და ქარაგმები (ეს პროცესი უპირატესად VII საუკუნიდან იწყება. მაგ. ეტრატზე შესრულებული ხანმეტი ლექციონარი მე-7 საუკუნით თარიღდება, სადაც გვხვდება დაქარაგმებული სიტყვებიც). IX-X საუკუნეებიდან არსებობს ეტრატზე მთლიანად ასომთავრულით შესრულებული წარწერები. ზოგიერთ თავშეკრულ ასოს, რომელიც ხაზისა და წრის კომბინაციას წარმოადგენდა, VII-VIII საუკუნეებიდან თავი ეხსნება და წრის ადგილს გახსნილი რკალი იკავებს:

ღ-ღ ყ-ყ ყ-ყ

IX-X საუკუნეებისა და უფრო ახალ ხელნაწერებში ასოების ვერტიკალური ხაზები ჰორიზონტალურთან შედარებით სქელია (მაგ. X საუკუნის „ნ“: ნ — ნ).

ნუსხური

ნუსხური დამწერლობის მაგალითები IX საუკუნიდან გვხვდება. ადრეული ნუსხურად შესრულებული ეპიგრაფიკული ძეგლია „ატენის სიონის“ წარწერა (835), ხელნაწერებიდან „სინური მრავალთავი“ (864). ნუსხურად გადაწერილ ხელნაწერ წიგნთა რაოდენობა მატულობს X საუკუნიდან, მაგალითად, ამ დამწერლობითაა ნაწერი **სინური ლექციონარი**, **სინური ოთხთავი** (978 წელი), **ოშკის ბიბლია** (978 წელი), **ჭილ-ეტრატის იადგარი** და სხვა. არსებობს ხელნაწერები, რომლებშიც ტექსტის ნაწილი ნუსხურია, ნაწილი კი ასომთავრული (მაგალითად, სვანური მრავალთავი)

XI საუკუნიდან არსებობს ხელნაწერები, რომლებიც მთლიანად ნუსხურიტაა შესრულებული. ნუსხურით გადანერილ წიგნებში სათაურები და საზედაო ასოები ყოველთვის ასომთავრულიტაა შესრულებული. საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ლიტურგიკული წიგნებისათვის დღესაც ნუსხურ საბეჭდ შრიფტს იყენებს.

ასომთავრულსა და ნუსხურს ერთად „ხუცურსაც“ უწოდებენ, რადგან ამ სახეობებით ძირითადად სასულიერო პირები, „ხუცები“ სარგებლობდნენ საეკლესიო საჭიროებისათვის.

ნუსხური დამწერლობა ასომთავრულის უკვე განვითარებული ფორმებიდან წარმოიშვა. VIII საუკუნეში დასრულდა მრგლოვანი მოხაზულობების რკალურ ფორმებზე გადასვლა და ზოგიერთ ასოში ორხაზოვანი სისტემის დარღვევა (Φ, Ψ).

ნუსხურში ასოები ოთხ ხაზშია განაწილებული და ამდენად უკვე სხვადასხვა სიმაღლისაა.

ნუსხური კუთხოვანი, სწრაფი, მარჯვნივ გადახრილი დამწერლობაა. ამასთანავე ასოები გაბმითა და გაკრული ხელით იწერება.

„ნუსხური“ ნაწარმოებია სიტყვისაგან „ნუსხა“, რაც სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით ჩქარად ნაწერს ნიშნავს, გარდა ამისა ნუსხა ერქვა დედანსაც. „ნუსხური“, როგორც დამწერლობის ერთ-ერთი სახეობის აღმნიშვნელი ტერმინი ძველ ხელნაწერებში არ ჩანს, იგი უფრო გვიან პერიოდში ჩნდება. ნუსხურ დამწერლობას ხშირად მოიხსენიებენ „ნუსხა-ხუცურის“ სახელწოდებით.

მხედრული

მხედრული – თანამედროვე ქართულ ანბანს ეწოდება. მაგალითები არსებობს XI საუკუნიდან და ითვლება, რომ იგი ნუსხური ასოების გამარტივების გზითაა მიღებული.

ადრეული ნიმუშები უკვე X საუკუნიდან გვხვდება, მხედრულის პირველ ნიმუშად ატენის სიონის ერთ-ერთი წარწერა ითვლება, რომელსაც ზ. ალექსიძე და გ. აბრამიშვილი 982-986 წლებით ათარილებენ. უძველესია აგრეთვე ბაგრატ IV-ის ორი სიგელი (შიომღვიმისა და ოპიზის) XI საუკუნიდან. მხედრული დამწერლობით შესრულებული ადრეული ძეგლები ძირითადად ისტორიული

საბუთების, ხელნაწერთა მინაწერებისა და წარწერების სახითაა წარმოდგენილი.

ტერმინი „მხედრული“ გვიანდელია და იგი პირველად XIV საუკუნეში დასტურდება. სიტყვა „მხედრული“ ამ პერიოდის ძეგლებში გამოიყენება „ხუცურის“ საპირისპირო მნიშვნელობით, როგორც საერო დანიშნულების დამწერლობა.

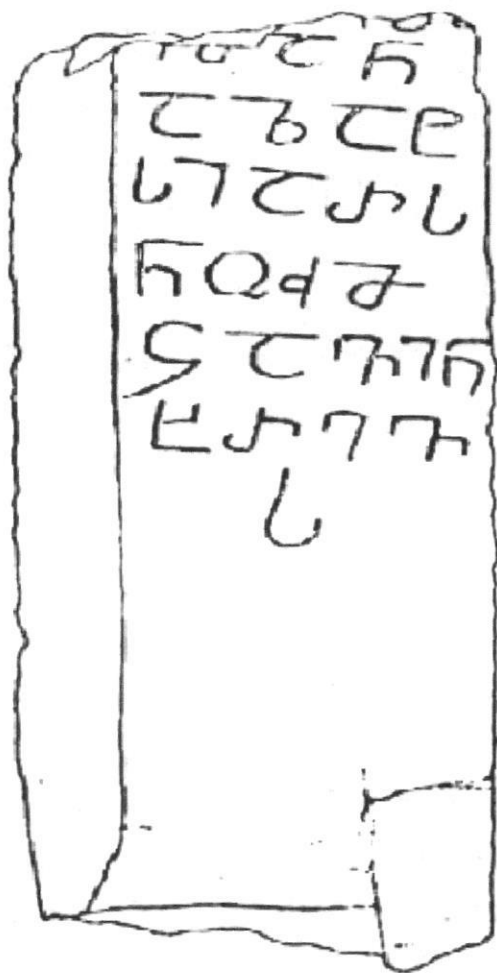
მხედრული დამწერლობის ფორმები მარტივია. ასოთა მოხაზულობანი ისევ ვერტიკალზეა აგებული, მხოლოდ მათი კონტურები მომრგვალებულია და ერთიან მონახაზს ქმნის. ასოთა დანერგვაში რამდენიმე ასო ნიშანს (ს, ძ, მ) შერჩა ასომთავრულის მოხაზულობა, უმრავლესობამ კი რთული გრაფიკული სახესხვაობა განიცადა. მხედრულის ოთხხაზოვან სისტემაში ასოთა მოხაზულობანი ასევე სხვადასხვა სიმაღლისაა.

სასულიერო ხასიათის მწერლობა იწერებოდა ასომთავრულითა და ნუსხურით, საერო დოკუმენტები კი – ძირითადად მხედრულით. მას იყენებდნენ სამეფო კანცელარიის მდივან-მწიგნობრები, რომლებიც წერდნენ მეფეთა ბრძანებებსა და სიგელებს.

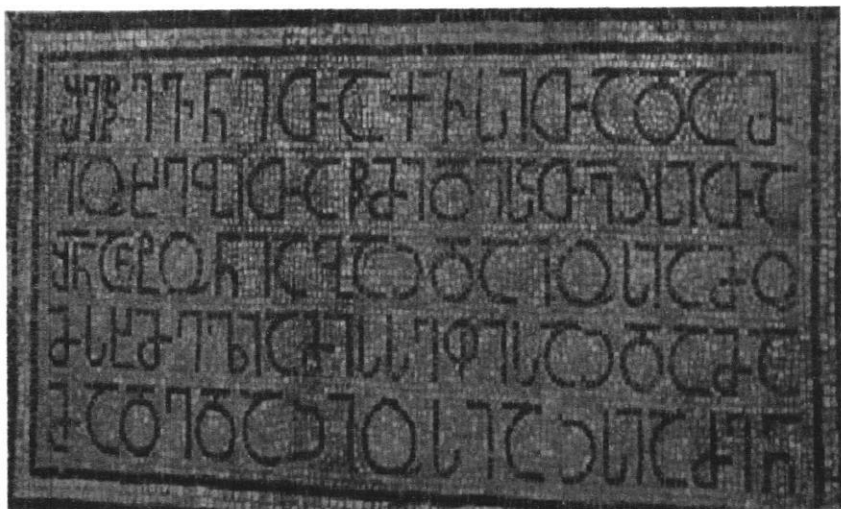
თანამედროვე ქართულში დამწერლობის ძირითადი სახეა მხედრული, ასომთავრული და ნუსხური კი გამოიყენება სპეციალური დანიშნულებით, ძირითადად საქართველოს მართლმადიდებელი ეკლესია ლიტურგიკული წიგნებისათვის ამ შრიფტებს მოიხმარს.

ილუსტრაციები

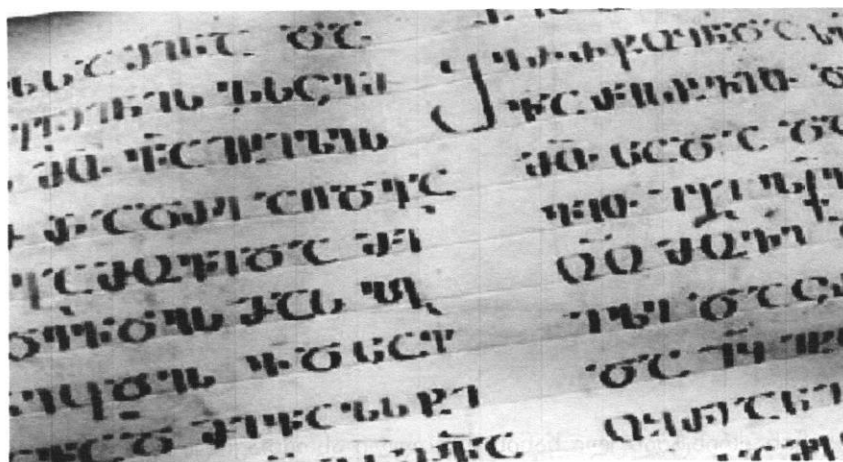
ასომთავრული

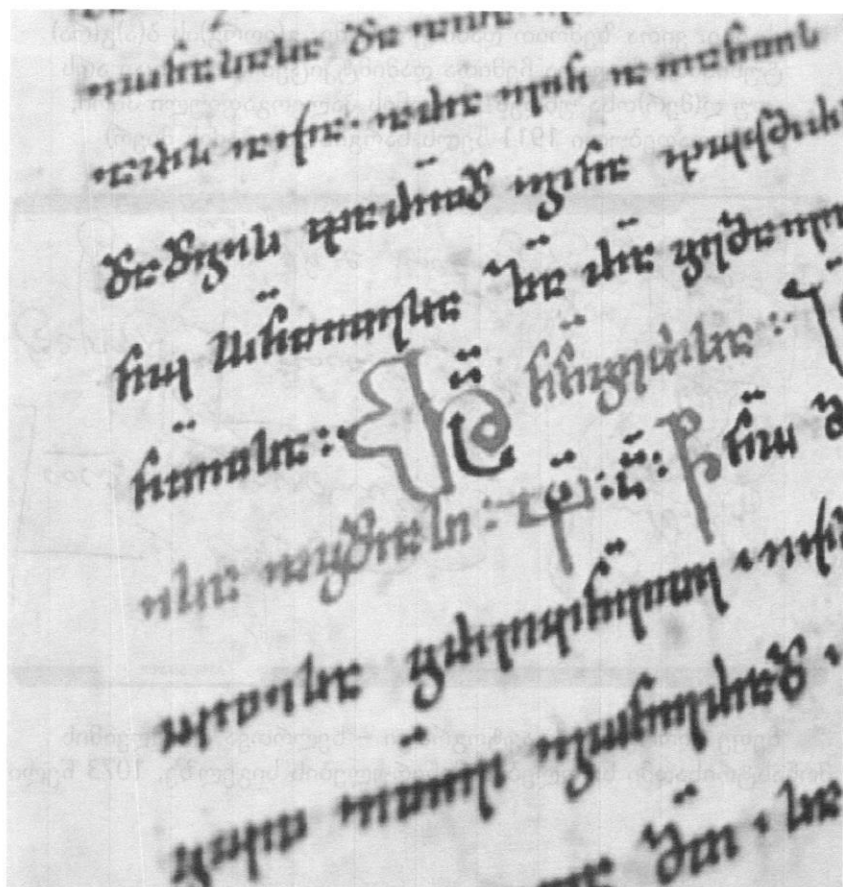
წინაქრისტიანული ხანის ქართული ასომთავრული წარწერა
ნეკრესიდან, მეცნიერი ლ. ჭილაშვილი მას I-II საუკუნეებით
ათარილებს

პალესტინის უდაბნოს ქართული მონასტრის მოზაიკური
წარწერა – 430 წ. აღმოაჩინა ვირჯილიო კორბომ 1953 წ.

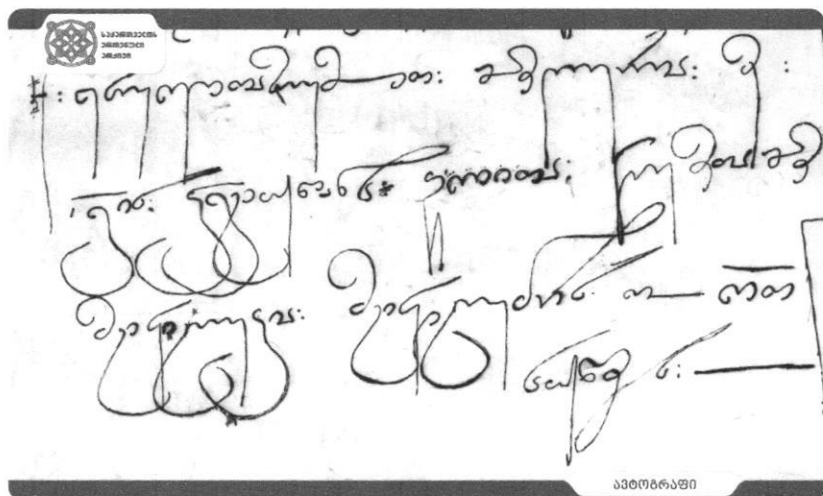
ჯრუჭის სახარება, X ს.

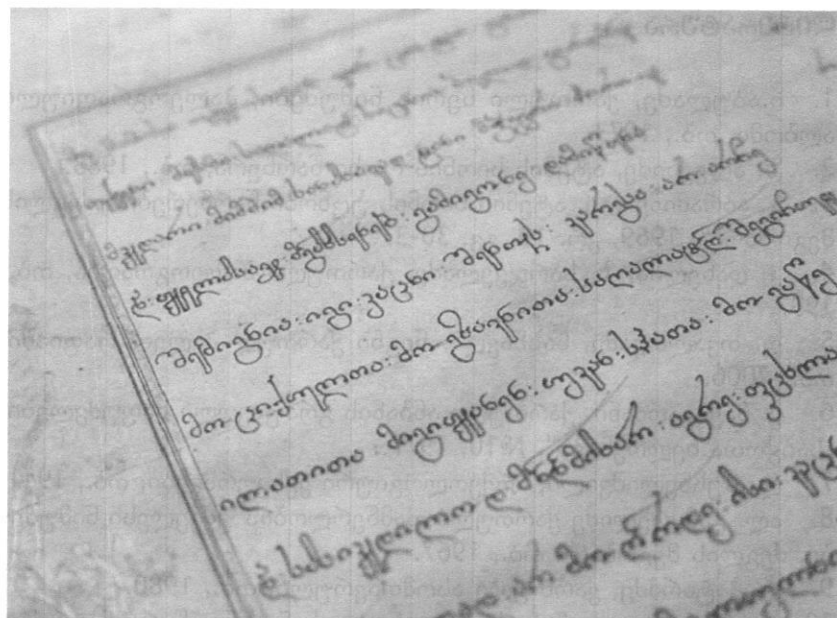
სვეტიცხოვლის გულანი, XVII ს.

მხედრული

„ქ. ესე. ვითა ზემოით დამიწერია, მე, გ(იორგ)ის ბ(ა)გ(რა) ტუნისასა, ჴელითა ჩემითა დამიმტკიცებია. მტკიცე არს თუ ღ(მერ)თსა უნდეს“ (დედნის პალეოგრაფიული პირი, გადაღებული 1911 წელს სარგის კაკაბაძის მიერ)

მეფე გიორგი II-ის ავტოგრაფი – ხელრთვა შიომღვიმის მონასტრისადმი სოფლების შეწირულების სიგელზე, 1073 წელი

ვეფხისტყაოსანი, XVII საუკუნის ხელნაწერი

ლიტერატურა

1. ი. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები, პალეოგრაფიული ალბომი, თბ., 1973.
2. ზ. ალექსიძე, ატენის სიონის ოთხი წარწერა, თბ., 1983.
3. გ. აბრამიშვილი, ატენის სიონის უცნობი წარწერები, „ძეგლის მეგობარი“, 1969, კრ. 19, გვ. 30-37.
4. კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1997.
5. დ. თვალთვაძე, სასწავლო წიგნი ქართულ პალეოგრაფიაში, თბ., 2006.
6. ე. მაჭავარიანი. ქართული ანბანის გრაფიკული საფუძვლები, „საბჭოთა ხელოვნება“, №10, 1977.
7. ლ. მუსხელიშვილი, არქეოლოგიური ექსკურსიები, თბ., 1941.
8. ალ. გამყრელიძე ქართული დამწერლობის უძველესი ნიმუშები, ძეგლის მეგობარი თბ., 1967.
9. რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, თბ., 1980.
10. ლ. ჭილაშვილი, წინაქრისტიანული ხანის წარწერა ნეკრესიდან, ქართველოლოგი, №7, 2000.
11. https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A0%E1%83%97%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90
12. <http://edutime.ge/?p=1402>

კითხვები

- მასიურად რომელ საუკუნეში გამოიყენებოდა ასომთავრული?
- ანბანის რომელი სახეობითაა შესრულებული ნეკრესის წარწერა?
- სულხან-საბას განმარტებით რას ნიშნავს ნუსხური?
- რამდენხაზოვანია მხედრული დამწერლობა?

5. უპველასი ქართული ნარილოპითი კაბლავი (ხანმეტი, ჰაემეტი, სანნარევი)

ძველი ქართული ენის ძეგლები სამ ჯგუფად იყოფა: **ხანმეტი, ჰაემეტი და სანნარევი.**

ხანმეტი გრამატიკული მოვლენაა. იგი ახასიათებდა V-VIII სს. ქართულ სალიტერატურო ენას. ტერმინი ხანმეტი გვხვდება საეკლესიო მოღვაწისა და მწერლის გიორგი მთაწმიდელის რედაქციით გამართულ ოთხთავის ანდერძში: „ჩუენნი ყოველნი სახარებანი პირველითგან წმიდად თარგმნილია და კეთილად, ხანმეტნიცა და საბანმიდურნიცა“. რას გულისხმობდა გიორგი მთაწმიდელი სიტყვაში „ხანმეტი“ გაურკვეველი იყო. ზოგს იგი კომენტარად (თარგმანებად) მიაჩნდა (მ. ბროსე), ზოგს – დანართად (დ. ბაქრაძე), ზოგს – სრულ სახარებად (ა. ცაგარელი), ზოგს – გეოგრაფიულ სახელად ან ფრიად ძველად (თ. ჟორდანი), ზოგს – ხანძად (მ. ჯანაშვილი).

მისი სწორი ინტერპრეტაცია ა. შანიძემ მოგვცა. აღმოჩნდა, რომ ხანმეტი ისეთი ტექსტის აღმნიშვნელად იხმარება, სადაც მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირების პრეფიქსად, აგრეთვე ზედსართავ სახელთა და ზმნიზებათა უფროობითი ხარისხის ფორმებში და ი – პრეფიქსიანი ვნებითის ფორმებში **ხ** – გვხვდებოდა. მოგვიანებით, მას შემდეგ, რაც **ხ** – აღარ გამოითქმებოდა, ამ ტიპის ტექსტების აღმნიშვნელად შექმნეს ზუსტი და მარჯვე ტერმინი ხანმეტი. პრეფიქსი VIII საუკუნიდან იწყებს მოშლას და მსგავსი მანარმოებელი XI საუკუნის ცოცხალი ენის ნორმებისათვის სრულიად მიუღებელია და ამიტომაც, რომ გიორგი მთაწმიდელი ასეთ ტექსტებს უწოდებს „ხანმეტს“.

ხანმეტი ფორმები ეპიგრაფიკულ წარწერებშიც დასტურდება: ბოლნისის სიონის (V ს.), უკანგორის (V-VI ს.), მცხეთის ჯვრის, დემეტრე კპატოსის (VI ს.) პალეოგრაფიული მონაცემების გვერდით ამ ფაქტს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ხანმეტი პალიმფსესტების დასათარიღებლად.

ხანმეტი ტექსტები ძირითადად თარიღდება VIII საუკუნის დასაწყისამდე პერიოდით. მათი უმრავლესობა საქართველოშია დაცული. მათ შორის ყველაზე მნიშვნელოვანია ქართულ-ებრაული პალიმფსესტი „პალიმფსესტი“ ბერძნული სიტყვაა, ნიშნავს „კვლავ

გადაფხეკილს“. საზოგადოდ, პალიმფსესტი ისეთ ხელნაწერს ჰქვია, რომელსაც ხელახლა იყენებენ სანერად). ხელნაწერი შედგენილი უნდა იყოს V-VI საუკუნეთა მიჯნაზე იერუსალიმში, შემდეგ კი მოხვედრილა ებრაელების ხელში. მათ იგი ორად გაუქუცავთ და გამოუყენებიათ თავიანთი წიგნისათვის – თალმუდის ტექსტისათვის.

დაახლოებით XI საუკუნეში ებრაელებს ქართული ხელნაწერი პალიმფსესტად უქცევიათ. იგი XIX საუკუნის ბოლომდე ინახებოდა ეგვიპტეში, კაიროს ხელნაწერთა საწყობში.

XIX საუკუნის მიწურულში ხელნაწერები გაუტანიათ ევროპისა და ამერიკის ბიბლიოთეკებსა და მუზეუმებში. ზემოდასახელებული ხელნაწერის ერთი ფურცელი მოხვდა ინგლისში ბოდლეიანის ბიბლიოთეკაში, სხვა ოთხი ფურცელი – კემბრიჯის უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში, სამი ნახევი კი – ბრიტანეთის (ლონ-დონის) ბიბლიოთეკაში. პალიმფსესტის სხვა ფურცლების ბედი უცნობია.

1897 წელს ოქსფორდიდან დოქტორმა ნეიბაუერმა ქართულ-ებრაული პალიმფსესტის ერთი ფურცლის (ორი გვერდის) ფოტოპირი გამოუგზავნა პეტერბურგის უნივერსიტეტში ნიკო მარს. მარმა მაშინვე ვერ მიაქცია სათანადო ყურადღება ამ ფოტოპირს და იგი შესასწავლად გადასცა ებრაულის მკვლევარს – კოკოვცოვს.

გამოირკვა, რომ ეს ფურცელი იყო თალმუდის უძველესი ნუსხა (ხელის მიხედვით XI საუკუნისად მიიჩნიეს). მართალია, კოკოვცოვი ქართულის მკვლევარი არ იყო, მაგრამ მიუთითა, პალიმფსესტზე ქართული ნაწერი ებრაულზე ძველი ჩანსო.

კოკოვცოვმა თავისი ნაშრომი ამ ხელნაწერის შესახებ გამოაქვეყნა 1899 წელს. იმ დროს ივ. ჯავახიშვილი იყო პეტერბურგის უნივერსიტეტის V კურსის სტუდენტი, რომელსაც კოკოვცოვი უკითხავდა ასურულს. ნიჭიერ სტუდენტს – ივ. ჯავახიშვილს მასწავლებელმა აჩუქა თავისი შრომის ამონაბეჭდი პალიმფსესტის ფოტოპირიანად. მაგრამ მაშინ ივ. ჯავახიშვილმა ვერ შეძლო ამ ხელნაწერის ნაკითხვა და ტექსტი კვლავ დარჩა ქართველთა ყურადღების მიღმა.

ივ. ჯავახიშვილმა მოგვიანებით, 20 წლის შემდეგ, გაშიფრა ზემოაღნიშნული პალიმფსესტის ნაწყვეტი, რომელიც შეიცავდა იერემიას წინასწარმეტყველების ხანმეტი ტექსტის ნაწილს. ამ ძეგლის აღმოჩენით დაიწყო ახალი ეტაპი ქართული ხელნაწერთმცოდნეობის ისტორიაში. ამავე დროს ცხადი გახდა ისიც, რომ V საუკუნეში ბიბლია ქართულად ნათარგმნი უნდა ყოფილიყო.

X საუკუნიდან სინის მთაზე, ეკატერინეს მონასტერში, ინახებოდა VII საუკუნის II ნახევარში პალესტინაში შექმნილი ხელნაწერი – ხანმეტი ლექციონარი (ლექციონარი ეწოდება ძველი და ახალი აღთქმის წიგნებიდან ამოკრებილი საკითხავების კრებულს).

1893 წელს ალ. ცაგარელს აღუწერია სინური ხელნაწერები, მათ შორის ხანმეტი ლექციონარიც (29 ფურცელი ყოფილა), მაგრამ მალე იგი სხვა ხელნაწერებთან ერთად გაუტანიათ ევროპის ქვეყნებში.

ხანმეტი ლექციონარი ვინმე მხატვრისაგან (მილიხისაგან) შეუძენია ცნობილ ქართველოლოგს ჰუგო შუხარდტს, რომელსაც მანამდე ხელთ ჰქონია სხვა ოთხი ქართული ხელნაწერიც. შუხარდტს ისინი შეუსწავლია და XX საუკუნის დასაწყისში კიდევ დაუწერია შრომა „ცნობები ქართული ხელნაწერის შესახებ“. მხოლოდ ამ შრომით გახდა ცნობილი ქართველებისათვის ხანმეტი ლექციონარის არსებობა.

ჰ. შუხარდტის კოლექციის ქართული ხელნაწერები დაცულია გრაცის უნივერსიტეტში. სწორედ აქედან მიიღო ა. შანიძემ მათი ფოტოპირები. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ხანმეტი ლექციონარის 2 ფურცელი ევროპაში გატანისას დაკარგულა, მაგრამ დღეისათვის ისინიც აღმოჩენილია: ერთი ინახება პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა კოლექციაში, მეორე – ინგლისში, ბირმინგემში.

ა. შანიძის გამოკვლევით, ხანმეტი ლექციონარში დასტურდება შვიდი ჰაემეტი ფორმაც.

ხანმეტი იაკობის პროტოევანგელე ქართული კულტურის ისტორიაში განუზომელი მნიშვნელობის ძეგლია, რამდენადაც იგი არის სუფთა ხანმეტობის ამსახველი (არც ერთი შემთხვევა არ არის ხ-ს კლებისა და ჰ-ს ხმარებისა); თარიღდება VII საუკუნით.

იაკობის პროტოევანგელე დაცულია ავსტრიის ნაციონალურ ბიბლიოთეკაში. მას პირველად მიაკვლია და გამოაქვეყნა 1970 წელს ჯ. ბერდხოლმა.

ჰაემეტი ეწოდება ისეთ წერილობით ძეგლებს, სადაც II სუბიექტური და III ირიბობიექტური პირების ნიშნად გამოყენებულია ჰ – პრეფიქსი (ჰ-აკეთებ შენ, ჰ-ემალება იგი მას). ჰაემეტი ტექსტები ხანმეტთან შედარებით გაცილებით ცოტაა. მათი ძირითადი ქრონოლოგია განისაზღვრება VIII საუკუნით.

ყველაზე ძველ ჰაემეტ ძეგლად ითვლება **წყისის წარწერა** (616-619 წწ.), ხოლო ხელნაწერი ტექტებიდან – ჰაემეტი ლექციონარი,

რომელიც აღმოაჩინა და გამოსცა ა. შანიძემ 1923 წელს. ენობრივი და პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, ლექციონარი VIII საუკუნისაა. იგი მიაჩნიათ ნაშთად იმ დიდი მოცულობის წიგნისა, რომელიც 400-მდე ფურცელს მაინც შეიცავდა. შინაარსის მიხედვით ტექსტი ჰაემეტი საკითხავების კრებული ჩანს.

ჰადიშის ოთხთავი შექმნილია 897 წელს გამოჩენილი შატბერდელი მოღვაწის – სოფრონის შეკვეთით, გადამწერია მიქაელი.

ჰადიშის ოთხთავი XI საუკუნემდე (ზოგი ცნობით, XVI-მდე) შატბერდში ინახებოდა. შემდეგ იგი სხვა ხელნაწერებთან ერთად სვანეთში აუტანიათ და თითქმის 400 წელი დაცული იყო მესტიის რაიონის სოფელ ჰადიშში, ბოლოს კი დამკვიდრდა მესტიის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

ჰადიშის ოთხთავი გადანერილია ჰაემეტი დედნიდან, გადამწერს იმდროისათვის უკვე ზედმეტად ქცეული ჰ – პრეფიქსი ხმოვნების წინ აღარ უხმარია, გამოუტოვებია. მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევაში მექანიკური შეცდომა მოსვლია და ჰ მაინც დაუწერია, მერე შეცდომა თვითონვე შეუნიშნავს და ჰ ამოუფხეკია. სწორედ ასეთი „შეცდომებით“ დგინდება, რომ დედანი ნამდვილად ჰაემეტი იყო.

ჰადიშის ოთხთავი ქართული ენის ისტორიაში დიდი მნიშვნელობის ძეგლია, მეტად ფასეული როგორც პალეოგრაფიული, ისე წმიდა ენობრივი თვალსაზრისითაც.

ს ა ნ ნ ა რ ე ვ ს უწოდებენ წერილობით ძეგლებს, რომლებშიც სუბიექტური მეორე და ობიექტური მესამე პირების მანარმოებლად დ თ ტ ძ ნ ჯ ჩ ჭ თანხმოვანთა წინ ს – პრეფიქსი დასტურდება.

სანნარევი ხელნაწერებიდან ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიაში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია სინური მრავალთავი. იგი არის პირველი თარიღიანი ტექსტი, გადანერილი 864 წელს იერუსალიმში, საბანძიდის ლავრაში. ხელნაწერი შეუწირავთ სინის მთის მონასტრისათვის და დღესაც იქვეა დაცული (ამჟამად სინის მთა, სადაც წმიდა ეკატერინეს სახელობის მონასტერია, ეგვიპტის საზღვრებში მდებარეობს). სინური მრავალთავის შედგენის ინიციატორი და ძირითადი გადამწერი, ანდერძის მიხედვით, არის გრიგოლ ხანძთელის მოწაფე მაკარი ლეთეთელი.

სინური მრავალთავი წარმოადგენს ბიზანტიელ ავტორთა ჰომილეტიკური („ჰომილეტიკა“ – ძველი საეკლესიო მოძღვრება-

ქადაგებანი) თხზულებების კრებულს, რომლებიც განკუთვნილი იყო საუფლო და დიდ საეკლესიო დღესასწაულებზე წასაკითხად. მრავალთავი დიდი მოცულობის წიგნია, შეიცავს 275 ფურცელს. მასში შესულია 18 ავტორის 50 ნაწარმოები. თხზულებათა ავტორები საეკლესიო და სამწერლო ასპარეზზე მოღვაწეობდნენ III-V საუკუნეებში.

მრავალთავი დაწერილია მშვენიერი მრგლოვანით. მხოლოდ ანდერძის ნაწილია ნუსხურით შესრულებული.

ხელნაწერი საყურადღებოა თავისი მდიდარი ლექსიკითა და არქაული გრამატიკული ფორმებით. მასში შეინიშნება ხანმეტობის კვალიც, რაც იმას ადასტურებს, რომ მრავალთავში შეტანილ თხზულებათა ნაწილი ხანმეტი დედნიდანაა გადმოწერილი.

1950 წელს სინის მთასა და იერუსალიმს ეწვივნენ ამერიკელი მეცნიერები, რომელთაც გადაიღეს იქაურ ხელნაწერთა მიკროფირები. სწორედ მათი მეშვეობით 1955 წელს მიიღო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიამ სინურ და იერუსალიმურ ქართულ ხელნაწერთა მიკროფირები. 1959 წელს დაიბეჭდა სინური მრავალთავის სრული ტექსტი ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით: „სინური მრავალთავი 864 წლისა“.

გამოცემული ხანმეტი ტექსტები:

ბოლნისის სამი წარწერა (V ს.)

უკანგორის ორი წარწერა (VI ს.)

მცხეთის წარწერა (დემეტრე კპატოსის, VI ს.)

ხანმეტი ლექციონარი (VII ს.)

ხანმეტი ოთხთავი (VI-VII ს.)

იაკობის პროტოევანგელე (VII ს.)

იერემიას წინასწარმეტყველების ოქსფორდული და კემბრიჯული ნაწყვეტები (VI-VII ს.)

ესაიას წინასწარმეტყველების ფრაგმენტები (VI-VII ს.)

ჯ. ბერდზოლის მიერ ამოკითხული ეზრას I წიგნის ფრაგმენტები (VII ს.)

ივ. ჯავახიშვილის მიერ ამოკითხული ახალი აღთქმის ფრაგმენტები (VI-VII ს.)

საწარვეი ტექსტები:

სინური მრავალთავი

ადიშის ოთხთავი
ოპიზის ოთხთავი
ჯრუჭის ოთხთავი
პარხლის ოთხთავი
ოშკის ბიბლია
უდაბნოს მრავალთავი
პარხლის მრავალთავი
ჭილ-ეტრატის იადგარი
SIN 34 (ლიტურგიკული ენციკლოპედია)
მატერდის კრებული
„ქართლის ცხოვრების“ ზოგი ხელნაწერი
„ვეფხისტყაოსნის“ 1646 წლის ხელნაწერი

ლიტერატურა

1. აკ.შანიძე, ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში, თხზ. II, 1981.
2. აკ.შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში, თხზ. II, 1981.
3. აკ.შანიძე, ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის, ტუმ, III, 1923.
4. ივ. ჯავახიშვილი, სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1949
5. ნ. მარი, იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქოს წიგნთსაცავის ქართული ხელნაწერების მოკლე აღწერილობა, თბ., 1955
6. კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1997

კითხვები

- პირველად ვინ იხსენიებს ტერმინს „ხანმეტი“?
- რას ნიშნავს ხანმეტობა-ჰაემეტობა?
- მეცნიერი, რომელმაც ზუსტად განსაზღვრა ხანმეტი ტერმინის არსი?
- პალეოგრაფიულად რა მნიშვნელობა აქვს ტექსტთა ხანმეტობა-ჰაემეტობას?

6. ხელნაწერთა საცავები და კატალოგები

ძველად ქართული ხელნაწერი წიგნები, რომლებიც ქრისტიანული სარწმუნოების განმტკიცებას ისახავდნენ მიზნად, მეტწილად ეკლესია-მონასტრებში ინახებოდა. მათ გადანერასა და მოვლა-პატრონობაზეც მონასტრის მესვეურები ზრუნავდნენ. ასევე მონასტერთან არსებობდა სკოლა, სადაც წერა-კითხვას ასწავლიდნენ იმ ბავშვებს, ვისაც მომავალში სასულიერო მოღვაწეობისათვის ამზადებდნენ. საერისკაცოდ მოსამზადებელ დიდგვარიანთა შვილებსაც მასწავლებლად უმეტესად ბერ-მონაზვნები ჰყავდათ. კულტურული წინსვლის კვალობაზე მრავლდებოდა საერო ხასიათის წიგნებიც: ისტორიული თხზულებანი, ზღაპრული ეპოსი, სარაინდო და სამიჯნურო ნაწარმოებები, ნაწერი როგორც პროზად, ისე ლექსად. ამგვარი ლიტერატურა, ცხადია, ეკლესია-მონასტრებისათვის შეუფერებელი იყო და იქ არც არავინ ინახავდა. სამაგიეროდ, ასეთი წიგნების გამრავლებასა და დაცვაზე ზრუნავდნენ მეფეები და დიდი ფეოდალები, რომელთაც ამისათვის საგანგებოდ ჰყავდათ კარის მწიგნობრები. ამ ლიტერატურის მოყვარულთა რიცხვი განუწყვეტლივ იზრდებოდა, ეს კი ხელს უწყობდა მწიგნობრობის გავრცელებას საერო პირთა შორის. ძველი ქართული ხელნაწერი წიგნის მოამაგეებს კარგად ჰქონდათ გათვალისწინებული, ვისთვის იქმნებოდა ესა თუ ის წიგნი და რა დანიშნულება ჰქონდა მას. ზოგი წიგნი იწერებოდა „სათანაოდ“, ე.ი. **თან სატარებლად**. ცნობილია, რომ დავით აღმაშენებელს მთელი მოძრავი ბიბლიოთეკაც კი ჰქონია ასე „სათანაოდ“, წასაღებ-წამოსაღებად „დღე და ღამე მიმოსლვათა შინა მიმდებთა, ლაშქრობათა მოუწყინებელთა, შრომათა განუსუენებელთა წიგნები ეტვირთა სიმრავლეთა ჯოვრთა და აქლემთასა და სადა გარდახდის ჰუნესა, პირველ ყოვლისა წიგნი მოაქუნდიან ხელითა“, – წერს დავითის ისტორიკოსი. ცხადია, ასეთი „სათანაო“ წიგნები მომცრო ფორმატისა და ადვილად მოსახმარი უნდა ყოფილიყო, ხოლო ის წიგნები, რომლებიც მონასტრის წიგნთსაცავში ანუ ბიბლიოთეკაში დასაღებად და იქ საკითხავად იყო გათვალისწინებული, გაცილებით დიდი ფორმატისა იყო, სქელტანიანი და ზოგი მათგანი რამდენიმე ფუთსაც კი იწონიდა. სამონასტრო წიგნთსაცავიდან წიგნების გატანა აკრძალული ყოფილა. ვისაც

ნაკითხვა სურდა, იქვე უნდა წაეკითხა. სინის მთის მონასტრის ერთ-ერთი წიგნის (N77) ანდერძში ნათქვამია: „ვინც ესე წიგნი ქართველთა ეკლესიით გამოიღოს, ანუ სხუასა ეკლესიასა წაიღოს, ანუ გაღმა გაიღოს, ანუ სენაკსა შინა დამალოს, კრულმცა არს ცათა შინა და ქვეყანასა ზედა გაუხსნელად“. სხვადასხვა წყაროში შემონახული ცნობებიდან ჩანს, რომ განსაკუთრებით დიდი და მდიდარი ბიბლიოთეკა-წიგნოსაცავები ჰქონიათ მცხეთის საკათალიკოსო საყდარს, დავით გარეჯის უდაბნოსა და გელათის მონასტრებს, ქართული კულტურის დიდ საზღვარგარეთულ კერებს – იერუსალიმის, ათონისა და სინის მთის მონასტრებს, ქართველ მეფეთაგან – დავით აღმაშენებელს, არჩილ მეორეს, ვახტანგ მეექვსეს, ერეკლე მეორეს, სამეგრელოს მთავარს დავით დადიანს, გამოჩენილ მწერლებსა და მეცნიერებს: თეიმურაზ ბატონიშვილს, ალექსანდრე ჭავჭავაძეს, სოლომონ დოდაშვილს, პლატონ იოსელიანს, დავით ჩუბინაშვილს, დიმიტრი ბაქრაძეს და სხვებს. დიდ წიგნოსაცავებში შედგენილი ჰქონიათ იქ დაცული წიგნების სია (კატალოგი). აკად. ნიკო მარმა აღმოაჩინა სინის მთის ერთ-ერთი ხელნაწერის ყდაზე შიგნით გაკრული ეტრატის პალიმფსესტი, ნაწყვეტი რომელიღაც მონასტრის წიგნოსაცავის კატალოგისა, რომელიც X საუკუნეში შეუდგენიათ. ამ ნაწყვეტში 22 წიგნია ჩამოთვლილი, რომელთაგანაც ზოგი ორ-სამ და მეტ ცალად ყოფილა გადანერვილი, ასე რომ ხელნაწერთა რაოდენობა სულ 52-მდე აღწევს. მაგრამ ეს მხოლოდ ნაწყვეტია და მონასტრის წიგნთა საერთო რაოდენობაზე ის წარმოდგენას ვერ გვიქმნის. აკად. ივანე ჯავახიშვილის გამოანგარიშებით, ჩვენ მოგვეპოვება სხვადასხვა ცნობა XI-XII საუკუნეებში ათონის მთაზე დაცული 230 ხელნაწერის შესახებ. მაგრამ ეს მხოლოდ მცირე ნაწილი უნდა იყოს, რადგან ცნობები სრული არ არის. უძველეს ქართულ ხელნაწერებთან და სიგელ-გუჯრებთან ერთად იქ ბლომად ყოფილა სხვადასხვა შინაარსის ბერძნული და ლათინური წიგნებიც, რომელთაგან ზოგი იშვიათობას წარმოადგენდა ან სხვაგან სულაც არ მოიპოვებოდა. სამწუხაროდ, ქართულ წიგნოსაცავებს როგორც საქართველოში, ისე საზღვარგარეთ დიდი ზიანი მოსდიოდათ მტრების შემოსევებისა და რბევა-აოხრების შედეგად, აგრეთვე ჟამთა სიავისა და ზოგჯერ დაუდევრობის გამოც. ასე რომ, ძველი უმდიდრესი წიგნოსაცავებიდან მხოლოდ მცირე ნაწილი გადარჩა.

XIX საუკუნის 80-იანი წლების დამდეგს ათონის ქართველთა მონასტერში პროფ. ალექსანდრე ცაგარელს მხოლოდ 86 ქართული ხელნაწერი დახვდა. ამის შემდეგაც ზოგი ხელნაწერი კიდევ დაიკარგა მონასტრის წიგნთსაცავიდან და ევროპისა თუ ამერიკის სხვადასხვა მუზეუმებში ამოყო თავი.

XVIII ს. ბოლოს და XIX ს-ის დასაწყისში ქართული ხელნაწერი და ნაბეჭდი წიგნების ერთ-ერთი მდიდრული კოლექცია ინახებოდა ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის გიორგი მეცამეტის ოჯახში. მის ერთ-ერთ ვაჟს იოანეს, რომელიც ცნობილი მწერალი და მეცნიერი იყო, ცოლად ჰყავდა იმერეთის დიდი ფეოდალის ზურაბ წერეთლის ასული ქეთევანი. ქეთევანს მზითვად მოჰყოლია არაერთი ხელნაწერი და ნაბეჭდი წიგნი. შემდეგ ამ კოლექციას თანდათანობით ავსებდნენ იოანესა და ქეთევანის ვაჟი გრიგოლი და შვილიშვილი იოანე. კერძოდ, ამ უკანასკნელს საკმაოდ ბევრი ხელნაწერი შეუძენია ისტორიკოს პლატონ იოსელიანისაგან XIX ს-ის 60-იან წლებში. 1880 წელს ეს კოლექცია პეტერბურგის საჯარო ბიბლიოთეკამ შეიძინა. მასში შედიოდა 538 ერთეული, მათ შორის 361 ხელნაწერი და 101 ნაბეჭდი წიგნი. ძველი ქართული ხელნაწერებისა და ნაბეჭდი წიგნების მეტად მნიშვნელოვანი კოლექცია (212 ერთეული) ჰქონდა შეგროვილი გიორგი მეცამეტის მეორე ვაჟს თეიმურაზს, რომელიც აგრეთვე გამოჩენილი მეცნიერი იყო, საპატიო წევრი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიისა. მის კოლექციას საფუძვლად ედო კახეთის ბაგრატიონთა საგვარეულო ბიბლიოთეკა და ცოლის, ელენე ამილახვრის მზითევში მოყოლილი წიგნები. საყვარელი ძმის – დავითის გარდაცვალების შემდეგ თეიმურაზმა შეიერთა აგრეთვე მისი ბიბლიოთეკის ნაწილი. სიცოცხლის ბოლო წლები თეიმურაზმა პეტერბურგში გაატარა. მისი გარდაცვალების შემდეგ, 1847 წელს აღნიშნული კოლექცია გადაეცა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის აზიის მუზეუმს, მცირე ნაწილი (11 დუბლიკატი) – საიმპერატორო საჯარო ბიბლიოთეკას. 1922 წლის 29 აგვისტოს საქართველოს ხელისუფლების დადგენილებით, საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი სამუზეუმო ძვირფასეულება და ხელნაწერები დაუბრუნდა სამშობლოს. მათ შორის იყო ბევრი თეიმურაზისეული ხელნაწერიც.

6.1. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების როლი ქართულ ხელნაწერთა დაცვის საქმეში

წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება დაარსდა დიმიტრი ყოფიანის, ილია ჭავჭავაძის, იაკობ გოგებაშვილის, ნიკო ცხევედაძის, ვახტანგ თელაშვილისა და სხვა მამულიშვილთა ინიციატივითა და აქტიური მონაწილეობით. დამფუძნებელ კრებაზე, რომელიც 1879 წლის 15 მაისს შედგა, მიიღეს გრიგოლ ორბელიანის მიერ შემოთავაზებული სახელწოდება: „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ (1880 წლიდან მოყოლებული, საზოგადოების წევრები გახდნენ ანასტასია თუმანიშვილი, ეკატერინე გაბაშვილი, ოლღა გურამიშვილი-ჭავჭავაძე, დესპინე გელოვანი, მარჯორი უოდროპი, ელისაბედ საგინაშვილი, ნინო და მარიამ ორბელიანები, ბარბარე ერისთავი-ჯორჯაძე და სხვები). ამ სახელწოდების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, „საზოგადოებას“ მხოლოდ სწავლა-განათლებაზე ზრუნვა ევალებოდა, მაგრამ სინამდვილეში იგი თავიდანვე ფართო გეგმით შეუდგა მუშაობას და მიზნად დაისახა ზრუნვა საერთოდ ქართულ კულტურაზე, მის დაცვასა და განვითარებაზე. „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება“ წარმოადგენდა ქართული ეროვნული კულტურის ბურჯს ცარიზმის პირობებში და ამიტომ იყო, რომ დიდმა ილიამ მას „ქართველთა ეროვნული თავშესაფარი“ უწოდა. ქართველი ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის ძეგლთა მოვლა-პატრონობა, მათ შორის ძველი ხელნაწერით თუ ნაბეჭდი წიგნების შეგროვება და შესწავლა თავიდანვე იქცა ზემოხსენებული საზოგადოების საქმიანობის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან უბნად. საზოგადოების დაარსებიდან ერთი წელიც არ იყო გასული, რომ გამგეობის ერთ-ერთ სხდომაზე, 1880 წლის 3 აპრილს, იონა მეუნარგიამ დააყენა საკითხი სამწიგნობროს, ანუ ბიბლიოთეკის გახსნის შესახებ. წესდების თანახმად, ბიბლიოთეკა ქართული წიგნებით უნდა ყოფილიყო დაკომპლექტებული, მაგრამ ნაბეჭდი ქართული წიგნი იმ დროს ცოტა იყო და ამიტომ იონა მეუნარგიამ წინადადება წამოაყენა, საზოგადოების კანცელარიასთან გაიხსნას ბიბლიოთეკა, რომელიც ქართულ ხელნაწერსაც მოუყრის თავსო. ხელნაწერი წიგნები თანდათან იკარგება და მათი თავმოყრა ჩვენს განათლებულ საზოგადოებას

დიდ სარგებელს მოუტანსო, — აღნიშნავდა ამაგდარი მოღვაწე: „ჩემის ფიქრით, მმართველობამ რომ გადასდოს ამ საგანზე ხუთასი მანეთი, სრულებით საკმაო იქნება, რადგანაც ეს წიგნები ძვირად არ ღირან. ბევრი შეიტყობენ თუ არა ამნაირი ბიბლიოთეკის დაარსებას, ეს მე ნამდვილად ვიცი, შემოსწირავენ წიგნებს უსასყიდლოდ. ამას გარდა, იმედი გვაქვს, რომ ქუთაისის სააზნაურო ბანკი, რომელსაც მე ვუზგავნი თხოვნას, როგორც ბანკის წევრი, რამეს შემოგვანევს და ამნაირად ჩვენ გავასწორებთ იმ შეცდომას, რომელსაც ჩვენ თვითონვე ვგრძნობდით, მაგრამ ვერაფერი კი ვერ ვუშველეთ დღემდის“. ეს წინადადება მოიწონა გამგეობამ და შეუდგა ზრუნვას მის გასახორციელებლად. ახალი წამოწყება მკითხველებს გააცნო გაზეთმა „დროებამ“. გაზეთის პირველსავე ნომერში რედაქტორი სერგეი მესხი იმედს გამოთქვამდა, რომ შეგნებული ქართველობა ყოველნაირად ეცდებოდა ხელი მოემართა განზრახული წიგნთსაცავის დაარსებისათვის. იქვე დასახელებული იყვნენ ის პირები, ვისაც ძველი ხელნაწერი წიგნების მნიშვნელოვანი კოლექციები ჰქონდა: ისტორიკოსი დიმიტრი ბაქრაძე, ნიკოლოზ დავითის ძე დადიანი, ალექსანდრე წერეთლის ქვრივი — ნატალია ერისთავი, რუსეთში მცხოვრები ქართველი ბატონიშვილები და სხვები. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ეს წამოწყება მართლაც ყველამ გულთან ახლოს მიიტანა და რითაც შეეძლო, ხელი შეუწყო ქართული ხელნაწერების ფონდის შექმნას. ზოგმა ამ ფონდს გადასცა მთელი კოლექციები ძვირფასი ხელნაწერებისა. ასე, მაგალითად, 1880 წელსვე წერა-კითხვის საზოგადოების წიგნთსაცავს 20 ხელნაწერი და 8 ნაბეჭდი წიგნი გადასცა ცნობილმა მოღვაწემ ალექსანდრე სარაჯიშვილმა, 1883 წელს ბიბლიოთეკამ 55 ხელნაწერი წიგნი მიიღო ივანე მესხიშვილისაგან, 62 ხელნაწერით გაამდიდრა ბიბლიოთეკის ფონდი დავით ალექსი-მესხიშვილმა 1888 წელს. ოცზე მეტი ხელნაწერი შესწირეს ბიბლიოთეკას ი. ჭავჭავაძემ და ი. შალიკაშვილმა. დიდ ილიას შემდგომშიც არაერთი ხელნაწერი გადაუცია მისთვის: „რუსუდანიანი“, საბას „სიტყვის კონის“ ორი ეგზემპლარი და სხვანი.

რაოდენობით მცირე, მაგრამ ძვირფასი კოლექცია (30 ხელნაწერი და 7 ძველი წიგნი) ჰქონდა ფარნაოზ ბატონიშვილის ასულს სალომეს, რომელმაც ეს კოლექცია საჩუქრად გადასცა

პეტერბურგის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტებს XIX ს-ის 60-იან წლებში. შემდეგ ეს კოლექცია ქართველთა წერა-კითხვის გამავრცელებელმა საზოგადოებამ შეიძინა.

ყველაზე უხვი და მართლაც ფასდაუდებელი საჩუქარი წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბიბლიოთეკას უძღვნა სამეგრელოს უკანასკნელი მთავრის დავით დადიანისა და ეკატერინე ჭავჭავაძის ვაჟმა ნიკო დადიანმა. მან საზოგადოებას გადასცა მთელი სამთავრო ბიბლიოთეკა. იგი 179 ძველ ქართულ ხელნაწერს შეიცავდა. ამ კოლექციაში 227 ერთეული იყო, მათ შორის ზოგი შედარებით ახლო ხანებში გამოცემული ნაბეჭდი წიგნიც, მაგრამ უდიდეს ნაწილს (179 ერთეულს) შეადგენდა როგორც სასულიერო, ისე საერო ხასიათის ძველი ხელნაწერები. ეს ხელნაწერები ნიკომ 1885 წელს წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას გადასცა.

ამ მდიდრული საჩუქრის გამო წერა-კითხვის საზოგადოების მორიგ ყრილობაზე 1885 წლის 15 მაისს ნიკოლოზ დავითის ძე დადიანი აირჩიეს საზოგადოების საპატიო წევრად და გაუზზვენეს მადლობის დეკრეტით.

დადიანების შემოწირულობის მისაღებად სამეგრელოში გაემგზავრა საგანგებო კომისია ილია ჭავჭავაძის მეთაურობით. სწორედ მაშინ წარმოთქვა მან ცნობილი სიტყვები: „სამეგრელოში მოველ და საქართველო ვნახე – დიდი საქართველო“.

წერა-კითხვის საზოგადოების ხელნაწერთა ფონდი პირველ ხანებში მხოლოდ შემოწირულობათა გზით ივსებოდა და მდიდრდებოდა. ათიოდე წლის განმავლობაში წერა-კითხვის საზოგადოების ბიბლიოთეკაში უკვე იმდენი ხელნაწერი და ნაბეჭდი წიგნი დაგროვდა, რომ 1889 წელს დაისვა საკითხი მისთვის ცალკე ბინის გამოძენის თაობაზე.

თავდაპირველად წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოება მიხეილის ქუჩაზე (ამჟამად დავით აღმაშენებლის გამზირი) იყო მოთავსებული, 1885 წლიდან გადავიდა სასახლის (დღევანდელი რუსთაველის გამზირი) ქუჩაზე არწრუნისეულ ქარვასლაში. აქვე იყო საზოგადოების ბიბლიოთეკა და წიგნების სანყოფი. ამავე შენობაში მდებარეობდა ქართული თეატრი და ქართული წიგნის მაღაზია.

1910 წელს ქართული გიმნაზიის შენობა (დღევანდელი თსუ-ს პირველი კორპუსი) დირექტორმა ალექსანდრე მდივანმა დაუთმო

წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას. 1914 წელს არწრუნისეულ ქარვასლას ხანძარი გაუჩნდა და განადგურდა. გაფიქრებაც კი შემზარავია, თუ რა მოუვიდოდა ქართველთა რუდუნებით შეგროვილ ხელნაწერთა უძვირფასეს ეროვნულ განძს.

ხელნაწერთა თავმოყრა და მათ მოვლა-დაცვაზე ზრუნვა საქმის მხოლოდ ერთი მხარეა, მეორე და არანაკლებ მნიშვნელოვან მხარეს კი წარმოადგენს ხელნაწერთა კატალოგიზაცია, აღწერა და პუბლიკაცია. ქართულ ხელნაწერთა გულშემატკივრებს არც ეს მხარე დაუტოვებიათ უწყურადღებოდ.

პირველი კატალოგი შეუდგენია „საზოგადოების“ მდივანს – ნიკო მთვარელიშვილს, მაგრამ მას მალე თავი დაუწებებია ამ საქმიანობისთვის და ახალშემოსული ხელნაწერები სრულიად აღუწესხავი რჩებოდა. წერა-კითხვის საზოგადოებამ კატალოგის შესადგენად გამოყო კომისია, მუშაობის პროცესში აღმოჩნდა, რომ ვრცელი კატალოგის შედგენა დიდ დროს მოითხოვდა, ამიტომ პირველ რიგში გაკეთდა მოკლე კატალოგი, რომელიც პ. კარბელაშვილმა გამოსცა, ვრცელზე სამუშაოდ კი მოიწვიეს პეტერბურგის უნივერსიტეტდამთავრებული და იმ ხანებში სამშობლოში დაბრუნებული ექვთიმე თაყაიშვილი. „საზოგადოების წევრი რომ გავხდი, ვნახე, ძვირფას ხელნაწერებს პატრონი არა ჰყავდა, მოგვიდოდა ხელი, დაუწყე პატრონობა, მერე ისე შემეყვარდა, დავინყე ზრუნვა დალუპვისაგან მათ გადარჩენაზე“, – იგონებს მეცნიერი.

ე. თაყაიშვილისეული აღწერილობა ხშირად სცილდება კატალოგიზაციის ფარგლებს და არსებითად მეცნიერულ გამოკვლევას წარმოადგენს. ეს აღწერილობანი შემდეგ ცალკე 2 ტომად გამოიცა (1904-1912წწ). ე. თაყაიშვილის ვრცელ აღწერილობამდე 1904 წელს დ. კარიჭაშვილმა გამოსცა „კატალოგი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების წიგნსაცავისა“.

ხელნაწერებსა და სხვა სიძველეთა მოვლა-პატრონობაზე მზრუნველობდა აგრეთვე ცნობილი საზოგადო მოღვაწეების დიმიტრი ბაქრაძისა და მოსე ჯანაშვილის მიერ 1888 წელს დაარსებული საეკლესიო მუზეუმი და ექვთიმე თაყაიშვილის მიერ 1907 წელს ჩამოყალიბებული საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოება. ექვთიმე თაყაიშვილს წერილით მიუმართავს ივანე

ჯავახიშვილისთვის და შეუთავაზებია თავისსავე დაფუძნებულ საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებას ჩადგომოდა სათავეში, რომლის წევრი ჯავახიშვილი 1907 წლიდან იყო. იმ პერიოდში ივ. ჯავახიშვილს თავმჯდომარეობაზე უარი უთქვამს, თუმცა ექვთიმე თაყაიშვილის ემიგრაციის შემდეგ, 1921-27 წლებში იგი უძღვებოდა ამ საზოგადოებას.

...1921 წლისათვის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტთან დაარსდა სიძველეთა მუზეუმი, რომელშიც გაერთიანდა ყოფილი საეკლესიო მუზეუმისა და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ფონდები.

დღეს, გარდა კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრისა, ქართული ხელნაწერები და საბუთები დაცულია აგრეთვე საქართველოს ეროვნულ არქივში და ქვეყნის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმებში.

ლიტერატურა

1. ნ. გურგენიძე, ძველი წიგნთსაცავები საქართველოში, თბ., 1969.
2. ნ. სიხარულიძე, ქართული კატალოგრაფიის ისტორიისათვის, მაცნე, №5, თბ., 1964.
3. გ. შარაძე, თეიმურაზ ბაგრატიონი – ბიბლიოგრაფი და კოლექციონერი, თბ., 1974.
4. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ძველ ხელნაწერთა საცავების გზამკვლევი, თბ., 1951.
5. ძველ ხელნაწერთა დაცვა და ტექსტების პუბლიკაცია საბჭოთა საქართველოში, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, № 11, 1960.
6. მ. ჯანაშვილი, ქართული წიგნი და ქართული ბიბლიოთეკა, კ. მარქსის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის შრომები – V, თბ., 1940.
7. ნ. ჯანაშია, ძვირფასი საჩუქარი, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, №27,V, თბ., 1977
8. ზ. ჭუმბურიძე, ქართული ხელნაწერების კვალდაკვალ, თბ., 1983.

კითხვები

- სად ინახებოდა ძველად ხელნაწერი წიგნები?
- რას ნიშნავს სათანაო წიგნი?
- ვინ და სად დასვა საკითხი ქართული სამწიგნობროს (ბიბლიოთეკის) შექმნის შესახებ?
- რომელია წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბაზაზე შექმნილი საზოგადოება მუზეუმები?

7. საწერი მასალები და იარაღები

7.1. მყარი მასალები

შორეულ წარსულში, დამწერლობის განვითარების პირველ საფეხურზე, როცა იეროგლიფურად და ლურსმულად წერდნენ, საწერად იყენებდნენ მაგარ მასალას, როგორიცაა ქვა, ხე, ძვალი, თიხის ფირფიტები. ასეთ მასალაზე წერას სულ სხვაგვარი მოწყობილობა სჭირდებოდა, ვიდრე დღეს. წერის პროცესი კანვრას ან ტვიფრვას უფრო ჰგავდა, ხოლო ასოები დიდად არ განსხვავდებოდა ნახატებისაგან. ამიტომ არის, რომ მთელ რიგ ენებში „წერა“ და „კანვრა“, ან „წერა“ და „ხატვა“ ერთი და იმავე სიტყვებით აღინიშნება. მაგალითად, ძველი ბერძნული *graphein* ნიშნავს, როგორც წერას, ისე ხატვას; ორივე მნიშვნელობით იხმარება ეს სიტყვა ძველ ბერძნულშიც. იგი შედის ისეთი სიტყვების შემადგენლობაში, როგორიცაა გრაფიკა, კალიგრაფია, პიქტოგრაფია, სტენოგრაფია, ფოტოგრაფია, იკონოგრაფია და სხვანი. წერასაც ნიშნავს და ხატვასაც ძველი სლავური *phsati* და მისგან მომდინარე *писать*. „კანვრას, ტვიფრვას ნიშნავს ლათინური *scribere*, საიდანაც მომდინარეობს წერის აღმნიშვნელი სიტყვები ევროპულ ენებში: გერმანული *schreiben*, ფრანგული *ecrire*, ესპანური *escribir* და ა.შ.

ქართულ ენაშიც წ ე რ ა თავდაპირველად, როგორც ჩანს, ჭრას, კვეთას ნიშნავდა. აქედანაა წარმოქმნილი სიტყვა წ ე რ ა ქ ვ ი , რომელიც ქვის საჭრელ-საკვეთი („საწერი“) იარაღის სახელია. მასვე უკავშირდება თითის ერთგვარი ავადმყოფობის სახელწოდება ს ა წ ე რ ე ლ ი (ე. ი . ფრჩხილის მკვეთელი, მჭრელი). ამ მხრივ საინტერესოა აგრეთვე ზმნა წ ე რ ტ ა, რაც ჩხვლეტას ნიშნავს, აქედან კი ნაწარმოებია სასვენი ნიშნის სახელი წერტილი („ნაჩხვლეთი“). გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში ვკითხულობთ: „დაწერტილნი და დამლიარებულნი და პირმსივანნი“.... აქ დაწერტილი ანუ დაჩხვლეთილი, კანის დაავადებისაგან სახის კანის დაჩხვლეტას, ამოჭრას ნიშნავს.

მსოფლიოში დამწერლობის განვითარების სხვადასხვა პერიოდში განსხვავებული საწერი საშუალებები გამოიყენებოდა. ასევე იყო საქართველოშიც. დამწერლობის ისტორიამ შემოინახა მოკლე, მაგრამ დიდად მნიშვნელოვანი ტექსტები უძველეს საწერ

მასალებზე: ქვის ფიცრებზე, ხის ფიცრებზე, თიხის ფირფიტებზე და სხვა. ბიბლიაში არაერთგზის მოხსენიებულია უძველესი საწერი მასალა – ე.წ. „ფიცარნი ქვისანი“. ძველი ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების უმრავლესობა სწორედ ქვაზეა შესრულებული.

7.2. რბილი მასალები

ქვის ფიცრების გარდა განათლებული კაცობრიობის სამწიგნობრო ხელოვნებას სხვაგვარი საწერი მასალაც უხმარია, მაგალითად, უხსოვარი დროიდან ეგვიპტელები საწერ მასალად პაპირუსის გულიდან სიგრძეზე თხლად ათლილ მასალას ხმარობდნენ, ქართველები მას ჭილს უწოდებდნენ. საქართველოში ძველად ყველა სხვა საწერ მასალაზე უფრო ტყავი ყოფილა მიღებული. ტყავს უძველესი დროიდანვე ხმარობდნენ აღმოსავლეთში. მაგრამ მას (ეტრატს) შემდგომში თავისი მეტოქე გაუჩნდა. ამგვარ მეტოქედ სამწიგნობრო ხელოვნებაში ქალაქი გამოვიდა. ქალაქი ევროპელებმა აღმოსავლეთისაგან მიიღეს პირველად და მისი გაკეთებაც მათგან ისწავლეს.

პაპირუსი

დამწერლობის გავრცელებასა და განვითარებას დიდად შეუწყო ხელი ეგვიპტელთა მიერ პაპირუსის გამოგონებამ (2200-1500 წლებში ძვ.წ.აღ). ამ სრულიად ახალი სახის საწერმა მასალამ დიდი ცვლილებები გამოიწვია: წერა გახდა გაცილებით სწრაფი, მარტივი, მასებისთვის ხელმისაწვდომი.

სიტყვა „პაპირუსი“ წარმომდგარია ეგვიპტური პა-პუ-რო-დან და „სამეფოს“ ნიშნავს. პაპირუსი ისლისებრ მცენარეთა ოჯახს განეკუთვნება და მრავლად იზრდება მდინარე ნილოსის დელტაში. მისგან ამზადებდნენ ნავებს, კალათებს, თოკებს, ჭურჭელს, ავეჯს, სამოსს, ფეხსაცმელს, ჭილოფებს. მას დეკორატიულ მცენარედ აშენებდნენ ბალებში, პარკებსა და ორანჟერეებში, ხმარობდნენ საკვებადაც; პაპირუსის გულს სანათურების პატრუქად იყენებდნენ, მაგრამ განსაკუთრებული მნიშვნელობა მისმა საწერ მასალად ხმარებამ განსაზღვრა.

პაპირუსის ღეროებს წყალში ალბობდნენ, შემდეგ მწვანე კანს გაცლიდნენ და თეთრ შუაგულს თხელ ზოლებად სიგრძეზე ფცქენიდნენ. მერე ამ ზოლებს სველ ფიცარზე ერთიმეორის გვერდით მჭიდროდ ალაგებდნენ და ნებოთი აკავშირებდნენ. ასე რამდენიმე ფენას აკრავდნენ ერთმანეთზე, ტკეპნიდნენ, ასწორებდნენ და აშრობდნენ. ამნაირად დამზადებული ფურცელი მშვენიერი იყო სანერად და ფართო გავრცელებაც ჰპოვა.

ჭილი ბერძნული **პაპირუსის** ქართული შესატყვისია. მცენარის სახელწოდება გადავიდა მისგან დამზადებულ საგანზეც: ბერძნული პაპირუსი და ქართული ჭილი აღნიშნავდა, როგორც მცენარეს, ისე სანერ მასალასაც. ბერძნებს პაპირუსი სხვა ქვეყნებშიც გაჰქონდათ და ეს სახელწოდებაც იქიდან გავრცელდა.

ჭილზე დაწერილი ძეგლები გვხვდება როგორც ეგვიპტურ, ისე ბერძნულ, არამეულ, კოპტურ, ებრაულ, სირიულ, ქართულ და სხვა ენებზე. ჭილი ამ დანიშნულებით იხმარებოდა ძვ. წ. აღ-ის მე-3 ათასწლეულიდან ახ. წ. აღ-ის მე-9 საუკუნემდე (ევროპაში მე-11-შიც).

სანერ მასალად ჭილის (პაპირუსის) გამოყენების შემთხვევები საქართველოში დადასტურებული არ არის. მართალია, ცნობილია ჭილზე ნაწერი ორი ქართული ხელნაწერი, მაგრამ ისინი დამზადებულია საზღვარგარეთ – პალესტინაში. ეს ხელნაწერი სინის მთის ქართველთა მონასტრიდან ჩამოიტანა ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა პორფირი უსპენსკიმ. ერთი მათგანი შეიცავს დავითის საგალობლების (ფსალმუნის) ნაწყვეტებს და ამჟამად დაცულია პეტერბურგში, სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ბიბლიოთეკაში, მეორე კი საგალობელთა კრებულია (იადგარი) და თბილისში, ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში ინახება. ეს მეორე ხელნაწერი საკმაოდ დიდია, მაგრამ ყველა ფურცელი ჭილის როდია, მესამედზე მეტი ეტრატისაა. ამიტომ ამ ძვირფას ხელნაწერს, რომელიც X საუკუნეშია დაწერილი, ჭილ-ეტრატის იადგარს უწოდებენ.

ეტრატი (პერგამენტი)

ტყავის დამუშავება სანერ მასალად უძველესი დროიდან იყო ცნობილი აღმოსავლეთის ქვეყნებში. ცნობებია მის შესახებ დაცული პეროდოტესთან (ძვ. წ. V ს.) როგორც ხელოსნობის დარგი, ეტრატის დამზადება განსაკუთრებით განვითარდა საბერძნეთის

ქალაქ პერგამონში. აქედანაა მისი სახელწოდებაც „პერგამენტი“, (ამავე ფუძიდან მომდინარეობს ეტრატის ევროპული სახელწოდებანი). ძველ საქართველოშიც ყველაზე გავრცელებული საწერი მასალა იყო ეტრატი ანუ პერგამენტი.

ეტრატის დასამზადებლად იყენებდნენ ახალგაზრდა პირუტყვის (ხბო, ციკანი, კრავი...) ტყავს, რომელსაც საგანგებოდ ამუშავებდნენ კირიან წყალში. სათანადო ტექნოლოგიური ციკლის გავლის შემდეგ ტყავს ჭიმავდნენ და აშრობდნენ. უკვე გამშრალი ეტრატის ზედაპირი ორივე მხრიდან მუშავდებოდა ცარცით ან კვერცხის ცილით, თუმცა მისი გარეთა (ბენვის) მხარე დამუშავების შემდეგ უფრო მუქი ფერისა რჩებოდა, ვიდრე – შიდა. ეტრატის ორივე გვერდი გამოიყენებოდა საწერად. მასალის სიძვირისა და დამუშავების ხანგრძლივობის გამო ეტრატი ძვირადღირებული საწერი მასალა იყო. მიუხედავად ამისა, საუკეთესო თვისებებმა – სირბილემ, მოქნილობამ, გამძლეობამ განაპირობა ეტრატის ფართო გავრცელება. ეტრატის გაბატონებამ თანდათანობით განდევნა ჭილი, უფრო იაფი, მაგრამ ნაკლებად გამძლე საწერი მასალა. ამავე დროს ეტრატის გამოყენებას სამწიგნობრო ხელოვნებაში მოჰყვა სხვა სიახლეც – გრაგნილი შეიცვალა კოდექსის (რვეულის, თანამედროვე წიგნის) ფორმით. ეტრატზე დაწერილ წიგნებს უპირატესობა ენიჭებოდა საღვთისმსახურო პრაქტიკაშიც – წიგნის გამოყენება ღვთისმსახურების დროს გაცილებით ადვილი აღმოჩნდა, ვიდრე გრაგნილისა. დამუშავებული ტყავი იკეცებოდა ოთხად შვეულსა და განიც ცენტრალურ ზოლებზე და რვეულისებურად იკვრებოდა. ასე გადაკეცილ ტყავის ნაჭერს ბერძნულად **tetradion** (ოთხეული) ეწოდებოდა. ამ ბერძნული სიტყვიდან არის მიღებული ქართული „ეტრატი“ (შეადარეთ აგრეთვე რუსული **тетрадь**). იგი თავდაპირველად აღნიშნავდა ტყავის რვეულს, თანდათანობით კი ტყავის საწერი მასალის აღმნიშვნელ ზოგად სახელად იქცა.

ეტრატის დამზადება („შექმნაჲ ეტრატისაჲ“) ქართველებსაც კარგად სცოდნიათ. ქართული ეტრატი თავისი ფერითა და მოქნილობით საუკეთესოა და უმაღლესი ხარისხის ქაღალდს მიაგავს. ერთი ძველი ქართველი მწიგნობარი, ავგაროზ ბანდაისძე, თავის ანდერძში სიამაყით აცხადებს, რომ მას წიგნის შექმნასთან დაკავშირებული ბევრნაირი ხელობა სცოდნია: „წყალობითა ღმრთისათა მომეცა თვნიერ მოძღვრობისა ხელოვნება ესევეთარი: პირველად

ველი – სწავლა ხუცობისაჲ, ველი მეორე – მწიგნობრობისაჲ, ველი მესამე – წერაჲ ხუცურისაჲ, ველი მეოთხე – შექმნაჲ ეტრატისაჲ, ველი მეხუთე – შექმნაჲ წიგნისაჲ, ველი მეექვსე მხატვრობისაჲ“.

ზოგჯერ ისეც მომხდარა, რომ ეტრატის ცუდ მოხელეს გადამწერის საყვედური დაუმსახურებია: „ამის ეტრატისა სირბილე სიხორკლობაჲ და ადგილ-ადგილ ვერწყობილობაჲ ვისცა გიკვირდეს და წყევალ სთქვათ, მას მისცეს ღმერთმან. მესხმან რა მიყო, უმეცარ-უნწყალომან დიაკონმან, კუერცხის ცხებაჲ მოიგონა და შეკაზმვაჲ დაიქადნა და ვერ კარგად ქნა უზადრუკმან“, – ვკითხულობთ ერთი მინაწერში.

გადამწერები ეტრატს მისი სიძვირის გამო დიდი მომჭირნეობით ხმარობდნენ. ზოგჯერ დაძველებულ ხელნაწერებს შლიდნენ, ძველ ტექსტს ფხეკდნენ და ერთხელ უკვე გამოყენებულ ეტრატზე ხელმეორედ წერდნენ, მაგრამ რადგან ეტრატი კარგად იწოვს საღებავს, ძველი ტექსტი ბოლომდე მაინც არ იშლებოდა. ასე წარმოიშვა ე.წ. პალიმფსესტური ტექსტები.

საქართველოში გამოიყენებოდა როგორც შემოტანილი, ასევე ადგილობრივი წარმოების ეტრატები. ხელნაწერთა მინაწერებში დაცული ცნობებით, ეტრატს ამზადებდნენ ბატკნის, ციკნის და თვით ირმის ტყავისგანაც კი. ეტრატის დამუშავება – „შექმნა ეტრატისა“ ხელოსნობის ცალკე დარგს წარმოადგენდა.

საქართველოში XI საუკუნემდე სამწიგნობრო ხელოვნებაში გამოიყენებოდა ეტრატი. მასზე შესრულებული უძველესი ქართული ხელნაწერები – ხანმეტი პალიმფსესტები – V-VIII საუკუნეებით თარიღდება. XI საუკუნიდან თანდათანობით გამოყენებაში შემოდის ქალაღი. სულხან-საბა ორბელიანს „ეტრატი“ განმარტებული აქვს, როგორც „ტყავის ქალაღი, წიგნის ტყავები“. ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით „ეტრატი“ ორი მნიშვნელობით იხმარებოდა და აღნიშნავდა, როგორც ტყავისაგან დამზადებულ საწერ მასალას, ასევე ამ მასალისაგან დამზადებულ წერილობით ძეგლს – წიგნს, პარალელურად გვხვდება „წიგნი ტყავისა“.

ქალაღი

როგორც პაპირუსი განდევნა ხმარებიდან პერგამენტმა, ასევე ამ უკანასკნელის გამოყენება მოგვიანებით შეავიწროვა

მრავალი საუკუნის წინ ჩინეთში გამოგონილმა ქალაქმა. VIII ს-ში არაბებმა შეიპყრეს ერთი ჩინელი ტყვედ, რომელმაც იცოდა ქალაქის დამზადების ტექნოლოგია და მისგან შეისწავლეს ქალაქის დამუშავება. **არაბულად ქალაქს ეწოდება „ქალად/ქალიზ“.** უძველესი არაბული ქალაქის წიგნი 866 წლით თარიღდება.

ქალაქის დამზადების წესი ასეთი იყო: ხის მერქნისაგან მიღებულ მასას მავთულის ბადეზე დებდნენ და აბრტყელებდნენ, ამიტომ ფურცლებს სინათლეზე შესამჩნევი გადამკვეთი ზოლები ატყვია – შვეული და თარაზული. მერქნის მასისთვის ნებოდ აღმოსავლეთში კრახმალს იყენებდნენ, დასავლეთში ცხოველთა რქებისა და ჩლიქებისაგან დამზადებულ ჟელატინს.

არაბებმა გააუმჯობესეს ქალაქის დამზადების ტექნოლოგია იმით, რომ გამოიყენეს ტილოს ძონძები, ამავე დროს იხმარეს უფრო მაგარი ნებო. ამან არაბულ ქალაქს უკეთესი ხარისხი მიანიჭა და თანაც გააიფა მისი დამზადება, რასაც საბოლოოდ შედეგად მოჰყვა ეტრატის ხმარების შეზღუდვა და ქალაქის გაბატონება. მაგრამ ერთხანს, სანამ სხვა ქვეყნებიც ისწავლიდნენ მის დამზადებას, ქალაქიც ძვირად ფასობდა და ეტრათი კიდევ დიდხანს უწევდა მას მეტოქეობას.

IX ს-დან ქალაქი ბიზანტიაშიც შემოდის, საიდანაც საქართველოშიც უნდა გავრცელებულიყო. შეიძლება დაისვას კითხვები: რა მასალაზე დაინერა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანი“? რატომ არ გვაქვს შემონახული დიდი პოეტის ხელით ნაწერი პოემა, რომელზეც, დღიდან მისი შექმნისა, მრავალი თაობა იზრდებოდა? იქნებ ქალაქზე დაინერა ის და სამწუხაროდ, დროთა ქართველებს ვერ გაუძლო?! ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა ჭირს. თუმცა, სიტყვა ქალაქი პირველად მე-11 საუკუნეში ეფრემ მცირის ანდერძებში დასტურდება, გვხვდება „ვეფხისტყაოსანშიც“:

„ჰე, ჩემო, ესე უსტარო არს ჩემგან მონაღვანები,

ტანი კალმად მაქვს, კალამი – ნალველსა ამონანები,

მე გული შენი ქალაქად გულსავე ჩემსა ვანები“...

მაგრამ, „ვეფხისტყაოსანის“ ხელნაწერები გვიანდელია და ჩვენ არ ვიცით, რომელ ფორმას ხმარობდა თვითონ რუსთაველი – „ქალაქს“ თუ „ქალადს“. დღესდღეობით ქალაქზე ნაწერი ქართული წიგნები XI საუკუნეზე უფრო ადრინდელი არ მოგვეპოვება.

არაბულის, იგივე დამასკური ქალაღდის გარდა, საქართველოში შემოდიოდა აგრეთვე იტალიური, ფრანგული, სპარსული ქალაღდი (როგორც ცნობილია, არაბებისაგან ქალაღდის დამზადება ისწავლეს ჯერ ესპანელებმა, შემდეგ კი ევროპის სხვა ხალხებმაც. ესპანელებს ქალაღდის საკუთარი ქარხანა XII ს-ის შუა წლებიდან ჰქონდათ, იტალიელებს – XII ს-ის დამლევიდან, ფრანგებს – XIII საუკუნიდან და ა.შ.).

როგორც ვთქვით, ქალაღდი წარმოშობით არაბული სიტყვაა. არაბულიდანვეა შემოსული სიტყვა ვ ა რ ა ყ ი, რაც არაბულად „ფურცელს“ ნიშნავს, ქართულში კი იხმარება წიგნის ყდის შემკულობისა და წივთებზე გადაკრული ლითონის თხელი ფურცლის აღსანიშნავად.

თვით სიტყვა ფ უ რ ც ე ლ ი ქართულია და ძველად, ვიდრე ქალაღდის ფურცლის სახელად იქცეოდა, ნიშნავდა „ფოთოლს“. „იხილა შორით ლელვ ფ უ რ ც ლ ო ვ ა ნ ი... და ვითარცა მივიდა, არარაჲ პოვა, გარდა ფ უ რ ც ე ლ ი ხოლო“, – ვკითხულობთ IX საუკუნის ერთ ხელნაწერში. ფურცელი ფოთლის მნიშვნელობით ზოგ დიალექტში დღემდე არის შემორჩენილი.

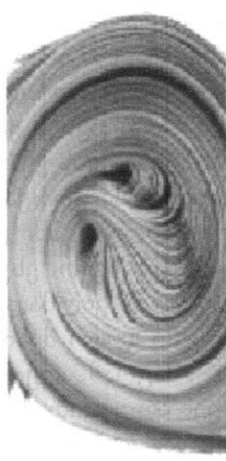
1.პაპირუსი

2.გერგანტუ

3.ქალაღდი

7.3. საწერი იარაღები

დროთა განმავლობაში იცვლებოდა არა მარტო საწერი მასალა, არამედ იარაღიც („ალსაწერელნი წიგნისანი“). თუ ქვაზე, ხესა და თიხაზე ასოებს წერაქვით, საჭრეთლით ანდა სტილით (სპეციალური ჯოხით) კვეთდნენ, პაპირუსსა და პერგამენტზე საწერად იხმარებოდა ჯერ ლერწმის, შემდეგ ფრთისა და ბოლოს ფოლადის კალამი. ტყავის დიდი თხელი ფირფიტა დასახზად, სვეტებისა და სტრიქონების სწორად ჩასაწერად იხმარებოდა. ხაზავდნენ გრიფელით, თიხიანი ფიქალის რბილი ჩხირით; დისტანციის გასაზომად იყენებდნენ ფარგალს. წერდნენ ლელქაშის ორმხრივ წამახვილებული კალმით; იხმარებოდა ფრინველის ფრთაც, რომელიც ასე მზადდებოდა: ბატის, გედის ან ფარშავანგის ფრთას დებდნენ ქვიშაში ან ნაცარში, ამორებდნენ ზედმეტ აპკებს, ასუფთავებდნენ ქონისაგან, ბოლოს კი წვერს უმახვილებდნენ. არაბებმა პირველი ე. წ. მუდმივი კალამიც კი გამოიგონეს, მელნის შიდა რეზერვუარით.

უძველესი ქართული პალიმფსესტები, რომლებიც V-VI საუკუნეებს განეკუთნება, ეტრატზე ლერწმის კალმითაა ნაწერი. შოთაც ხომ ამბობს: „მელნად ვიხმარე გიშრის ტბა და კალმად – მე ნა რხეული“. ნა აქ სწორედ ლერწამს ნიშნავს (მეტაფორულად კი წამწამებს გულისხმობს).

კალამს ამზადებდნენ ლერწმის წვრილი ლეროსაგან, რომელსაც მოკლედ გადაჭრიდნენ, თავს წაუწვეტებდნენ და შუაზე გაუპობდნენ. ასე ჩნდებოდა წვრილი ღარი მელნის სადინარად. თუ მწერალს სურდა უფრო მსხვილად ეწერა, კალმის წვერს დააჭერდა, ღარი გაფართოვდებოდა და მელანი სქლად იწყებდა დინებას. შემდგომში ლერწმის ღერო ბატის ფრთამ შეცვალა, რომელსაც წვერი ისეთივე წესით უკეთდებოდა. ძველ წიგნებში ხშირად ხატია ფეხმორთხმით მჯდომი მწიგნობარი, რომელსაც ხელში ბატის ფრთა უჭირავს ან ფრთა ქუდზე აქვს მიმაგრებული (ხშირად ასე ხატავენ შოთა რუსთაველსაც).

კ ა ლ ა მ ო ს ბერძნულად ლერწამს ნიშნავს. მაშასადამე, ბერძნებს საწერი იარაღისთვის იმ მცენარის სახელი დაურქმევიათ, რომლისგანაც მას ამზადებდნენ. აშკარაა, ეს სიტყვა საწერი იარაღის სახელად ქართულში ბერძნულიდან არის შემოსული.

მაგრამ კ ა ლ ა მ ი ქართულად ერთგვარ ლერწმისნაირ მცენარე-საც ჰქვია. მცენარის სახელად ეს სიტყვა ქართულში ბერძნული-დან ნასესხები კი არ უნდა იყოს, პირიქით, ადვილი შესაძლებელია თვითონ ბერძნულს ჰქონდეს ქართულიდან შეთვისებული. ასე ფიქრობდა აკადემიკოსი ნიკო მარი, რადგანაც კ ა ლ ა მ ი ინდო-ევროპულ ენებში განკერძოებით დგას, ქართულში კი მას ბევრი მონათესავე სიტყვა მოეპოვება: ჩალამ-კალამი, ჩალა, სალამური და სხვა.

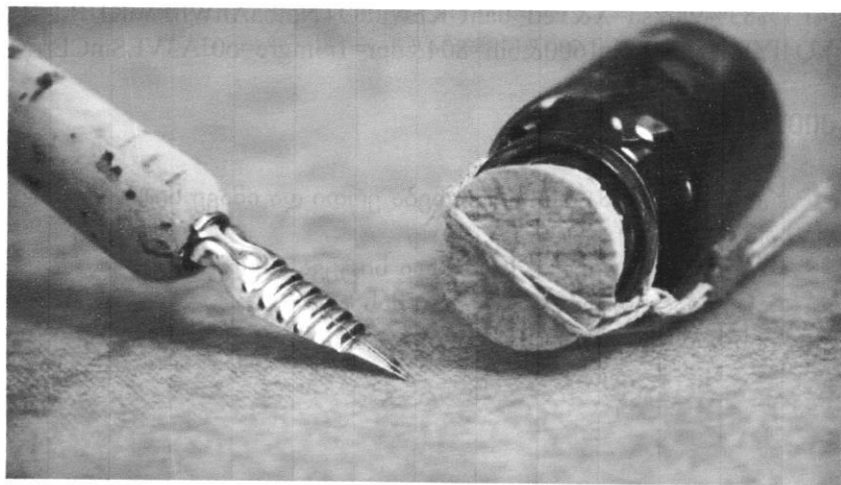
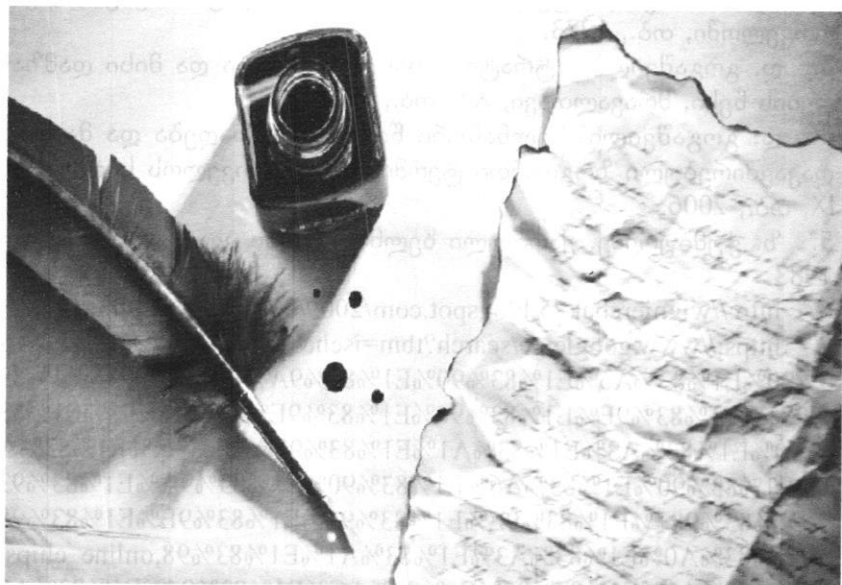
ასე თუ ისე, კალამი საწერ იარაღს დარქმეული აქვს იმ მცენარის სახელის მიხედვით, რომლისგანაც მას ამზადებდნენ. ზოგ ენაში კი კალმის სახელწოდება ფრთას უკავშირდება. ასეთია, მაგალითად რუსული перо, რომელიც ფრთასაც ნიშნავს და კალამსაც. შემდგომში, როცა ნივთმა სახე იცვალა და ფოლადის კალამი შემოვიდა ხმარებაში, სახელი მაინც ძველებური დარჩა.

კალმის შემოღებას თან მოჰყვა საწერი საღებავები – **მელნები**. საქართველოში ოდითგან ნაირგვარი შემადგენლობის მელანი უხმარიათ. მელანს ადგილობრივ ამზადებდნენ და საკმაოდ მაღალხარისხოვნად. VI-VII საუკუნის პალიმფსესტთა ქიმიური ანალიზით ი. ქუთათელაძემ ცხადჰყო, რომ იმხანად რკინის ფხვნილით დამზადებული მელანი უხმარიათ. წერდნენ ძირითადად შავი მელნით. ძველ ქართულში „მელანი“ მარტო შავ საწერ სითხეს ერქვა (ბერძნ. **მელანოს – შავი**). მაღალ ხარისხოვან წითელ მელანს ეწოდებოდა – **სინგური**. წითლისა და სინგურის სინონიმად ძველ ქართულში ნახმარია ბერძნული ტერმინებიც: „**კინაბარი**“. ხელნაწერებისთვის იყო ოქრონარევი მელანიც („**ოქრო მელანი**“).

მელნის დამზადების რამდენიმე წესი არსებობდა. იგი კეთდებოდა მურის, ალუბლის ნებოსა და დამწვარი ძვლის, მათ შორის, სპილოს ძვლის ნაზავისაგან; ურევდნენ სხვა და სხვა ნაყოფის კურკის, რბილი მერქნის სახეობების ფხვნილს. არაბეთში ჭვარტლს, დამწვარ მცენარეულ ზეთსა და ნავთს გლისავდნენ ერთმანეთში. სამელნეები კეთდებოდა ქვისგან, ცხოველის რქისგან ან ლითონისგან, მათ შორის ვერცხლისგანაც. ბევრი მათგანი დღემდეა შემორჩენილი ჩამხმარი მელნით (IX ს.)

თუ რამდენად კარგი ხარისხის მელნის შემზადება სცოდნიათ ჩვენ წინაპრებს, ეს იქიდანაც ჩანს, რომ მათ მიერ ათი-თერთმეტი საუკუნის წინათ ნაწერი ასოები ხელნაწერებში დღემდე არ

გახუნებულა. როგორც აკადემიკოსი ივანე ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ვერც ათასი წლის ხნირებამ, ვერც სინოტიემ, თუ მხურვალე მწველმა მზემ მათ ფერი და ბრწყინვალეობა ვერ შეუცვალა და ვერა დააკლო რა.

ლიტერატურა

1. მ. სურგულაძე, ძველი ქართული პალეოგრაფიული ტერმინები, თბ., 1978.
2. ი. ნანობაშვილი, ტყავის დამუშავების ხალხური წესები საქართველოში, თბ., 1973.
3. დ. გოგაშვილი, ეტრატი – საწერი მასალა და მისი დამზადების წესი, მრავალთავი, XX, თბ., 2003.
4. დ. გოგაშვილი, ხელნაწერი წიგნის დამზადება და მასთან დაკავშირებული ზოგიერთი ტერმინი, საქართველოს სიძველენი IX, თბ., 2006.
5. ზ. ჭუმბურიძე, ქართული ხელნაწერების კვალდაკვალ, თბ., 1983.
6. <http://wignierebak25.blogspot.com/2009/03/blog-post.html>.
7. https://www.google.ge/search?tbm=isch&q=%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A6%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%93%E1%83%98+%E1%83%9E%E1%83%90%E1%83%9E%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%A1%E1%83%98&chips=q:%E1%83%A5%E1%83%90%E1%83%A6%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%93%E1%83%98+%E1%83%9E%E1%83%90%E1%83%9E%E1%83%98%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%A1%E1%83%98,online_chips:%E1%83%A1%E1%83%90%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%98&sa=X&ved=0ahUKEwj0lOTNotbaAhWhF5oKHRdzBQYQ4lYlJSgA&biw=1600&bih=804&dpr=1#imgsrc=o0JA3VESmCErrM

კითხვები

- რიგ ენებში რატომ აღინიშნება ერთი და იმავე სიტყვით წერა და ხატვა?
- რას ნიშნავს ძველი ქართული სიტყვა „წერტა“?
- ჩამოთვალეთ რბილი საწერი მასალები.
- რას ნიშნავს და პირველად სად შეიქმნა პერგამენტი?

შუალედური გამოცდის ტესტები

1. კოდიკოლოგია სწავლობს (1 ქულა)

- ა) კოდექსებს
- ბ) ანბანის სახეებს
- გ) ხელნაწერთა ბედ-იღბალს

2. ფილიგრანოლოგია სწავლობს (1 ქულა)

- ა) წარწერებს ეტრატზე
- ბ) წარწერებს ფილებზე
- გ) ჭვირნიშნებს

3. ეპიგრაფიკა სწავლობს (1 ქულა)

- ა) წარწერებს პაპირუსზე
- ბ) წარწერებს პერგამენტებზე
- გ) წარწერებს მყარ საგნებზე

4. ამათგან რომელია არაა დამწერლობის ტიპი (1 ქულა)

- ა) ლოგოგრაფია
- ბ) ჰიმნოგრაფია
- გ) იდეოგრაფია

5. როდის და ვის მიერ შეიქმნა წიგნი ქართული პალეოგრაფია (1 ქულა)

- ა) ნ. მარის მიერ XIX საუკუნეში
- ბ) ივ. ჯავახიშვილის მიერ XX საუკუნის დასაწყისში
- გ) მ. ჯავახიშვილის მიერ XX საუკუნის დასაწყისში

6. პირველად რომელმა ქართველმა მეცნიერმა გამოიყენა ჭვირნიშნები მასალის ასაკის დასადგენად? (2 ქულა)

7. სად და რა მასალაზე გამოიყენეს I-ად ჭვირნიშანი?: (2 ქულა)

8. რას ნიშნავს პალიმფსესტი ? (2 ქულა)

9. რას ნიშნავდა ძველად სინგური? (2 ქულა)

10. ვის ეკუთვნის ტერმინი „ჭვირნიშანი“ ? (2 ქულა)

11. ანბანური დამწერლობა (10 ქულა)

ესეი შეფასების კრიტერიუმები

ესე (250 სიტყვა) (10) (ფაქტობრივი მასალის ცოდნა – 3 ქულა, მსჯელობა და არგუმენტირება – 3 ქულა, ნაწერის მორფოლოგიურ-ორთოგრაფიული გამართულობა – 2 ქულა, სინტაქსურ-სტილისტური გამართულობა – 2 ქულა.

8. ნიგნის სტრუქტურა ძველად

ქართულმა ხელნაწერმა ნიგნმა კარგად შემოინახა შუა საუკუნეებში ნიგნის ორგანიზაციის ამსახველი მასალები. ნიგნის სტრუქტურაში უნდა აღინიშნოს საწერი ფურცლისა და აშიის დაკაბადონება-გამოყენების ტრადიციის განვითარება. არა ერთ ეგზემპლარში, მათ შორის ლიტურგიკული დანიშნულების ნიგნებში, ვხვდებით აშიებზე გამოტანილ მარგინალურ და ტექსტებზე დართულ სადეკლამაციო ნიშნებს. მათი არსებობა განაპირობა ხელნაწერში დაცული ტექსტების ხმამაღლა კითხვის აუცილებლობამ. ამ ნიშნებმა საფუძველი ჩაუყარეს პუნქტუაციისა და სანოტო ნიშნებს.

აშიები. (აშია-კიდე, არე ფურცლისა) ტექსტის გარშემო დატოვებულ ცარიელ არეს ა შ ი ა ჰქვია. აშიებზე გამოტანილი ნიშნები გამოიყენებოდა დღევანდელი სქოლიოებისა და შენიშვნების მნიშვნელობით. ეფრემ მცირე არის პირველი ქართველი მოღვაწე, რომელთანაც სისტემურად გვხვდება ტექსტისათვის სქოლიოების დართვა და მოთავსებულია ტექსტების გვერდით არსებულ აშიებზე. განსაკუთრებით ინტენსიურად ის დასტურდება XI-XII საუკუნეების ხელნაწერებში.

ზანდუკი. ეს არის ნიგნის მნიშვნელოვანი სტრუქტურული ნაწილი. ძველი ქართული ხელნაწერების ზანდუკი, ფაქტობრივად, ნიგნზე დართული დღევანდელი სარჩევის, ანუ შინაარსის ფუნქციას ასრულებდა. ის ზოგჯერ წინ უსწრებდა ტექსტს, ზოგან მოსდევდა მას.

ანდერძი (იგივე წინასიტყვაობა თუ ბოლოსიტყვაობა). ეს არის ხელნაწერი ნიგნის უმნიშვნელოვანესი სტრუქტურული ელემენტი. მას განსხვავებული მოცულობის ტექსტების სახით ვხვდებით. ანდერძი ზოგადად შეიცავს ნიგნის შექმნასა და მასში შესული თხზულებების ისტორიასთან დაკავშირებულ ცნობებს. ანდერძებიდან ვიგებთ მომგებლების, გადამწერების, ყდის ოსტატების ვინაობას, გადაწერის ადგილსა და პირობებს. საგანგებო მნიშვნელობის ნიგნების ანდერძებს წინ უძღვის ე. წ. პრეამბულები, ანუ საღვთისმეტყველო შესავლები. ამ ტექსტების საფუძველზე შესაძლებელია ცალკეული სამწიგნობრო ცენტრის ისტორიის აღგდენა.

არსებობს მოცულობითი და მცირე ფორმის ანდერძები. მოცულობით ანდერძებში დაცული ინფორმაცია უნივერსალური მნიშვნელობის მქონეა. ისინი ნათელს ჰფენენ ამა თუ ეპოქისათვის დამახასიათებელ ზოგადკულტურულ მოვლენებს. გვანვდიან ინფორმაციას კულტურათა ურთიერთობის შესახებ.

მცირე ფორმის (ერთ-ორ ან სამ წინადადებიანი ანდერძები) გადმოგვცემენ უშუალოდ წიგნის შექმნასთან დაკავშირებულ ცნობებს (გადამწერისა თუ მომგებლის ვინაობა, წიგნის გადაწერის ადგილი, დრო და მიზანი).

მომგებელი. მომგებელი არის ხელნაწერი წიგნის გადაწერის ფინანსურად უზრუნველყოფელი პირი ანუ, მისი დამკვეთი. ამგვარი პირი უმეტეს შემთხვევაში იყო ცალკეულ სამონასტრო ცენტრში მოღვაწე სასულიერო პირი.

მჩხრეკელი / უცბადმჩხრეკელი / მწერალი / მალედმწერალი / სიმიათმწერალი

ხელნერით წიგნის გადამწერ პირს მჩხრეკელს/უცბადმჩხრეკელს უწოდებენ. ამ ტერმინის პარალელურად ანდერძ-მინაწერებში ნახმარია ტერმინი „მწერალი“. მჩხრეკალი ანდა უცბადმჩხრეკალი არ გულისხმობს უხარისხო ნაწერის ავტორს. რაც შეეხება ტერმინებს **მალედმწერალი და სიმიათმწერალი**, სულხან-საბა ამ უკანასკნელის განმარტებისას აღნიშნავს „**წარსაგებელის მწერალი გინა მონასმენის მწერალი**“. მონასმენის მწერალი ანუ სტენოგრაფიულად ჩამწერი, იგივე მალედმწერალი, ხოლო წარსაგებელი ძველად დანახარჯს ნიშნავდა, ამიტომ წარსაგებლის მწერალი ანგარიშების მწერალს და მოანგარიშეს გულისხმობს, რადგან ადრე ფულისა და საწყაოს აღსანიშნავად საგანგებო ნიშნები გამოიყენებოდა, შესაბამისად მის მცოდნესაც წარსაგებელთმწერლად მოიხსენიებდნენ. როცა საზაგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრება აქტიური იყო, ასპარეზზე ჩნდებოდნენ მალედმწერლებიც, ხოლო უკუსვლის, ქვეყანათა განვითარების შეჩერების დროს არც მალედმწერალი სჭირდებოდათ და შესაბამისად ტერმინიც აღარ იყო ხმარებაში, ისე როგორც ეს მოხდა ბიზანტიის იმპერიის დაცემის დროს.

წუსხა. წუსხა არაბულიდან შემოსული ტერმინია. ის აღნიშნავდა პირველ ხელნაწერს ანუ დედანს. ძველ ქართულ ტრადიციაში იგი თავდაპირველად გულისხმობდა ავტოგრაფს, მოგვიანებით კი გადაწერილი ხელნაწერის მნიშვნელობით გვხვდება.

ზედანერილი (იგივე სათაური). თავდაპირველად ტერმინი აღნიშნავდა ცვილის დაფებსა და ქვის მასალებზე წარწერის გაკეთებას, შემდეგ კი დასათაურებას (სათაურს).

კაბადონი. კაბადონი ეწოდებოდა ფურცლის ორ სვეტად ნაწერ გვერდს, ანუ დღევანდელი გაგებით, ერთ ფურცელს. აქედან მოდის სასტამბო ტერმინი დაკაბადონება, ანუ წიგნის გვერდებად აკინძვა.

ხოლო **გ ვ ე რ დ ი ერქვა კაბადონის** ნახევარს – ერთ სვეტს. ტექსტი კაბადონზე (დღევანდელი გაგებით გვერდზე) ძირითადად იწერებოდა ორ სვეტად.

მკვიდრი. მკვიდრი ეწოდებოდა ხელნაწერი გვერდის იმ ნაწილს, რომელზეც დაწერილია ტექსტი ანუ ძირითადი ნაწილი.

კაზმვა. კაზმვა – ტერმინი დასტურდება XI საუკუნიდან და ნიშნავს საწერი მასალის ანუ ეტრატის მომზადება-დახაზვას. ფურცლების რვეულებად შეკვრას, წიგნის ყდაში ჩასმას.

კამარა. სახარების დასაწყისში დეკორატიული ფუნქციით გამოყენებული ნახევარკალის ფორმის სამკაული, რომელშიც ჩაწერილია სახარების კანონები.

ყდა, როგორც ხელნაწერი ფურცლების აკინძვის, ერთიან კორპუსად მათი ჩამოყალიბების დამასრულებელი ეტაპი, ხელნაწერი წიგნის კულტურულ-ისტორიული ღირებულების მნიშვნელოვანი ელემენტია. იგი ეყრდნობა რამდენიმე საწარმოო საფეხურს: კინძვას, ყდისთვის საჭირო დაფების დამზადებასა და აკინძულ ფურცლებზე დამაგრებას, ბოლოს კი – ყდის ზედაპირის დამუშავება-შემკობას. წიგნის გამოყენების პროცესში ყველაზე მეტად სწორედ ყდა ზიანდება, რის გამოც ხელნაწერ წიგნებს პრაქტიკულად იშვიათად თუ შემორჩება ხოლმე თავდაპირველი ყდები და ისიც ფრაგმენტული სახით. ყდის განახლება, ზოგჯერ კი ფურცლების ხელახალი კინძვა წიგნის წარმოების, მისი შემდგომი გამოყენების თანმდევი პროცესია. ამიტომაც ეკლესია-მონასტრებში მოღვაწე ხელოსნურ ჯგუფებად გაერთიანებული მწიგნობარი ბერების გვერდით იღვწოდნენ „მმოსველები“, „მმკაზველები“ და „შემკვრელები“, რომლებიც დახელოვნებული იყვნენ წიგნის ყდის დამზადებაში. ყდის ხელობასთან დაკავშირებული სპეციალური ტერმინებიც კი არსებობდა: „შეიმოსა“, „შეიკაზმა“, „შეიკრა“. ისინი სინონიმებს წარმოადგენდნენ, მათში უნდა ვიგულისხმოთ ხელნაწერის ყდაში ჩასმის სრული პროცესი.

ყდა ორგვარი იყო ტყავის და მეტალის (ჭედური). ხელნაწერი წიგნის შექმნაში საერო არისტოკრატიის ჩართვის შემდგომ იქმნება მდიდრულად შემკული ჭედური ყდები. პროცესი სათავეს იღებს XI საუკუნიდან. საერთოდ, წიგნის ყდის ოქროთი დაფერვა, მათი თვლებით შემკობა დამოკიდებული იყო წიგნის მფლობელის შესაძლებლობაზე, რადგან ძვირფას ყდაში ჩასმული წიგნი ყოველთვის ძვირად ფასობდა და ყველა ვერ შეძლებდა მის დაფინანსებასა თუ შეძენას. წიგნებზე დართული ანდერძებისა და ყდებზე ამოკვეთილი წარწერების კვლევა გამოავლენს კერძო პირთა თუ დინასტიათა კუთვნილ წიგნებს, მათ შემოსვა-შეკაზმვაში შეძლებული გვარისა თუ პიროვნების კონკრეტულ წვლილსა და დინასტიათა შორის ნათესაურ კავშირებს, რაც თავის მხრივ, საქართველოს ისტორიის ცალკელი მონაკვეთის შესწავლაში დაგვეხმარება.

წიგნის ყდად ზოგჯერ გვხვდებოდა **მარმარილოს ქაღალდი ანუ ებრუ.** „ებრ“ სპარსულად „მოლივლივე“, „ტალღოვანს“ ნიშნავს, რაც სავსებით შეესაბამება მის სტილს. ინგლისელები „მარბლ“-ს უწოდებენ. **ებრუს** სხვანაირად წყალზე მოცურავე მხატვრობას ეძახიან, რომელსაც ბუნებრივი მარმარილოს ქვის იერსახე აქვს.

ხელოვნების ეს დარგი, სავარაუდოდ, მე-13 საუკუნეში თურქეთში ჩამოყალიბდა, მოგვიანებით კი ოსმალეთში გადაინაცვლა. დასავლეთში „ებრუ“ მოიხსენიება, როგორც „თურქული ქაღალდი“ ან „მარმარილოს ქაღალდი“...

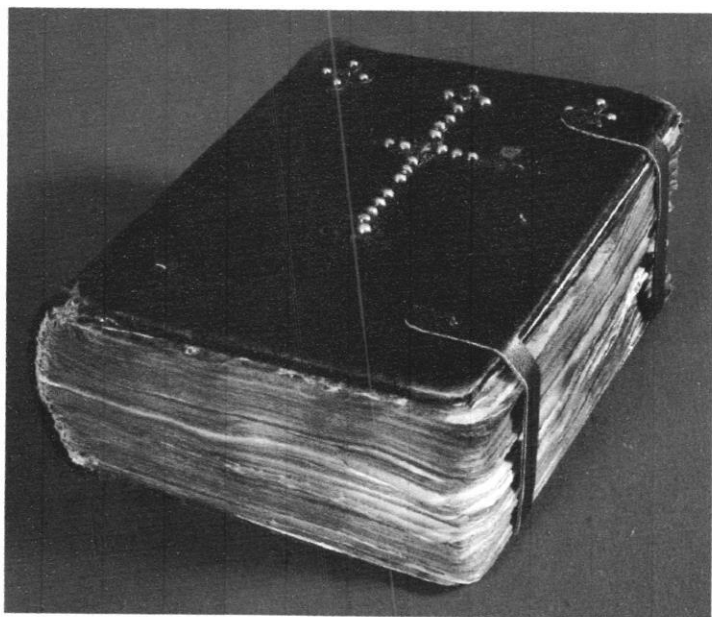
იგი გამოიყენებოდა წიგნის შექმნისა და მისი გაფორმების ხელოვნებაში. შუა საუკუნეებიდან ამ ქაღალდს იყენებდნენ იაპონიაში, სპარსეთსა და თურქეთში. შემდგომ მისი ხელოვნება გადავიდა ინდოეთში, არაბეთში, ირანში, ესპანეთში. მისი ტექნოლოგია თანდათან ვითარდებოდა და იხვეწებოდა. „მარმარილოს“ ქაღალდი მზადდებოდა სელის მარცვლების, სხვადასხვა ფერის მცენარეული საღებავებისა და გაფხვიერებული პიგმენტებისაგან.

მცირე რაოდენობა ქართული ხელნაწერებისა ჩასმულია „მარმარილოს ქაღალდის“ ყდებში. მათ შორისაა მეფე გიორგი XI-ის დაკვეთით შესრულებული XVI-XVII საუკუნეების „ვეფხისტყაოსანი“.

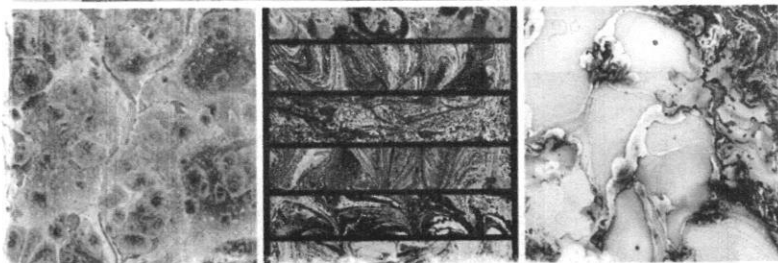
დღეს საქართველოში გვყავს „ებრუს“ სპეციალისტი, მხატვარ-რესტავრატორი ლია სიხარულიძე, რომელსაც საგანგებოდ აქვს შესწავლილი აღნიშნული ტექნოლოგია.

ალავერდის ოთხთავი, ჭედური

ჯრუჭის ოთხთავი, ტყავის ყდით

ებრუს იგივე მარმარილოს ყდიანი წიგნები
ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრიდან

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ზ. ჭუმბურიძე, ქართული ხელნაწერების კვალდაკვალ, თბ., 1983.
2. კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1997.
3. <http://geomanuscript.ge/?page=sawarmoo-procesebi>

კითხვები

- რას ნიშნავდა ძველად აშია?
- რას ნიშნავდა ანდერძი?
- რა ერქვა ძველად ნიგნის გვერდს?
- რომელი საუკუნიდან გვხვდება ჭედური ყდები?

9. ქართული ნევმური სისტემა

ნემა ბერძნული სიტყვაა და სუნთქვას ნიშნავს.

ნევმები – ძველი სამუსიკო ნიმუშები, რომელთა მეშვეობითაც ხდებოდა საგალობლის ჰანგის ჩანერა, სავარაუდოდ, VIII-IX საუკუნეებში ჩამოყალიბდა ევროპაში და წარმოადგენდა წერტილების, ხაზების, კაუჭების სხვადასხვა კონბინაციებს.

ჩვენამდე მოღწეული პირველი ნევმირებული ძეგლები, თვით ბიზანტიურ პრაქტიკაშიც მე-10 საუკუნიდან შემორჩა, უფრო აღრინდელი ნიმუშები არ მოგვეპოვება. სავარაუდოა, რომ ნევმები არ აღნიშნავდა ბგერის ზუსტ სიმაღლეს. მიუთითებდა მხოლოდ მელოდიის განვითარების მიმართულებას.

ქართული სანოტო ნიშნები და ნევმების პრინციპი ძველი ბერძნულისაგან განსხვავებით მეტად თვითმყოფადი და თავისი მოხაზულობით საკმაოდ ორიგინალურია: მისი მნიშვნელოვანი თავისებურება ის არის, რომ ზოგიერთი ნემა საეკლესიო საგალობლის ტექსტის სტრიქონს ზემოთ იწერება, ზოგი კი – სტრიქონ ქვემოთ, რასაც ვერ შევხვდებით სხვა (არაქართულ) ჰიმნოგრაფიულ კრებულებში.

მიქაელ მოდრეკილის „იადგარი“, რომელიც 977-988 წლებით თარიღდება, ორიგინალური სამუსიკო ნიშნების შემცველი პირველი ქართული ძეგლია. X საუკუნის ბოლოს კი საკუთარი სამუსიკო დამწერლობის არსებობა, ქართული სამგალობლო კულტურის მაღალ განვითარებაზე მეტყველებს. ქართული ნევმური სისტემა ერთ-ერთ უძველეს ფენომენს წარმოადგენს. ქართული ნევმების წარმოშობისა და გაშიფრვის პრობლემა ჯერაც არ არის გადაწყვეტილი. თუმცა, **ქართული ნევმების შემქმნელი უდავოდ მიქაელ მოდრეკილია, რასაც ვიგებთ მისივე მინაწერით საგალობელთა კრებულზე.**

ქართული ნევმირებული ხელნაწერები X საუკუნემდე არ გვხვდება. მას თავისი ახსნა მოეპოვება. ძველი პროფესიული სასულიერო მუსიკალური კულტურა ზეპირი ტრადიციის მქონეა. ნევმური სისტემის შემუშავების მიუხედავად, კვლავ ძალაში რჩებოდა საგალობელთა შესწავლა და გავრცელება ზეპირი გადმოცემით. ქართული ნევმური სისტემა პირველად საბანძინდური წარმოშობის ხელნაწერებში გვხვდება.

უძველესი ქართული სამუსიკო დამწერლობა, მიქაელ მოდრეკილის კრებულის გარდა, X-XI საუკუნეების სხვა ძეგლებითაცაა წარმოდგენილი: იორდანეს ძლისპირთა კრებული; სინას მთის ხელნაწერები; უცნობი ავტორის „სადღესასწაულო“; იელის იადგარი (სვანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმი); სინას მთის ხელნაწერები; ათონური კოლექციის ხელნაწერები. მათგან ზოგიერთი უალრესად მასშტაბურად და ინტენსიურად ნევემირებულია (მიქაელ მოდრეკილის იადგარი, იორდანეს კრებულები), ზოგში კი ნევმები მხოლოდ ფრაგმენტულადაა წარმოდგენილი (იელის იადგარი), მაგრამ მიუხედავად ამისა, ყველა მათგანი სისტემის ერთგვაროვნებას გვიდასტურებს. ამ ნიმუშებში დაცულია ერთი ტიპის ნიშნები, საერთოა ნევემირების მეთოდი, არ გვხვდება სხვადასხვა ვარიანტი, განშტოებები. X-XI საუკუნეებში იგი უკვე მკაცრად განსაზღვრულ პრინციპებზეა აგებული.

სავარაუდოდ, ქართული ნევემური სისტემის ჩამოყალიბების საწყისი ფაზა ამ დროისთვის უკვე განვლილი ეტაპი იყო და აღნიშნული ხელნაწერები გვიჩვენებენ არა მისი განვითარების პროცესს, არამედ შედეგს. მაშინ, როდესაც მის თანადროულ გვიანბიზანტიურ ნოტაციას მკვლევრები განვითარების პირველ სტადიად განიხილავდნენ.

ყოველივე ეს ქართული ნევემური ნოტაციის არქაულობაზე მეტყველებს.

საინტერესოა, როგორ და სად გვხვდება ნევმები. განვიხილოთ რამდენიმე შემთხვევა თავისი მაგალითებითურთ:

მკვლევართა ხელთ არსებული მასალის გამოკვლევამ აჩვენა მრავალი ასეთი ფაქტი: აღმოჩნდა, რომ ორ, ხშირად კი ორზე მეტ ერთნაირად ნევემურ მონაკვეთს ერთნაირი მელოდია შეესაბამება სანოტო ანალოგებში, მაგალითად: ფიგურა ორ-ორჯერ გვხვდება ძლისპირებში „ვერ შემძლებელ ვართ“ და „რომელმან ჰშევ მთიები“. ოთხივე შემთხვევაში ერთნაირი ჰანგი გვაქვს.

ქართული სამუსიკო დამწერლობა და მათი პრინციპები განსხვავდება იმდროინდელი ბიზანტიური სამუსიკო დამწერლობისაგან. მაგ. გიორგი მთაწმინდელის მიერ თარგმნილი და მისი ხელით გადაწერილი პარაკლიტონის მინაწერში საუბარია ბერძნულიდან ნათარგმნ შუალამის გალობათა ძლისპირების „ქართულ ავაჯზე“ ანუ ქართულ ჰანგზე გადმოტანაზე.

მუსიკატმცოდნეებმა შენიშნეს, რომ ქართული ნევმური ნოტაცია გარეგნულ სიახლოვეს ამჟღავნებს ბერძნულ და ლათინურ ეკოფონეტიკურ ნიშნებთან, მაგრამ გრაფიკული მოხაზულობით ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდება. ქართულ ნევმურ სისტემაში სულ 10 ძირითადი ნიშანია, რომელთაგან: ხუთი სტრიქონსზედაა, ხუთი სტრიქონქვედა, რითაც ქართული ნევმური სისტემა განსხვავდება ლათინურისაგან. კვლევებმა წარმოაჩინა მათი არსობრივი სხვაობა. ქართულ საგალობო სისტემაში ნიშნები მოთავსებულია სიტყვიერი ტექსტის ზემოთ და ქვემოთ, განლაგებულია არასილაბურად, ანუ ნევმები მოთავსებულია არა ყოველ მარცვალზე, არამედ ინტერვალით. ნევმებში შერწყმულია ბგერის ხმიანობა, მახვილი, წართქმის ინტონაცია, რაც განასხვავებს მათ ბიზანტიურისაგან.

„ეკოფონეტიკური ნიშნები, რომლითაც „იკითხვენ ბერძენი სახარებასა და სამოციქულოსა“, იყო არა საგალობო, არამედ საკითხავების ნიშნები და ისინი აკონტროლებდნენ მეტყველების „მღერადობას“ ანუ წართქმით (წამლერებით) კითხვას. მათი ფუნქცია ქართულ ტრადიციაში იმთავითვე განსაზღვრული იყო და განსხვავდებოდა სამუსიკო ნევმებისაგან. ეკოფონეტიკური ნიშნები საღვთისმსახურო პრაქტიკაში გამოიყენებოდა IV საუკუნიდან, განსაკუთრებით აქტიურად კი VIII-XIII საუკუნეებში. სავარაუდოდ, სწორედ ამ პერიოდში (VIII ს-ში) დაიწყო ქართული ნევმური სისტემის ჩამოყალიბება.

შეიძლება ვთქვათ, რომ ხანგრძლივი პერიოდის (9 საუკუნე) მიუხედავად ქართულ ეკლესიაში სამგალობლო ტრადიცია არ დარღვეულა. ძველმა ჰანგებმა მოაღწია XIX ს-მდე და ასახვა ჰპოვა სანოტო ხელნაწერებში.

სამწუხაროდ, მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ნევმური სისტემა უკვე XIX საუკუნის დასასრულისთვის ქართველ და უცხოელ მოღვაწეთა ყურადღების ცენტრში მოექცა და დღემდე მეცნიერთა შეუწელებელი ინტერესის საგანს წარმოადგენს, ჯერ კიდევ ამოუხსნელია და კვლავ მრავალ საიდუმლოს ინახავს.

აქვე აღვნიშნავთ, რომ თანამედროვე სანოტო სისტემის წარმოშობა და სახელდება უკავშირდება მე-11 საუკუნეში მოღვაწე აბატ გვიდო დ'არეცოს (*Guido d'Arezzo*) – იტალიელი მუსიკის თეორეტიკოსს, რომელმაც ნოტების (ლათინ. *Nota* – ნიშანი)

სახელწოდებებად აიღო წმ. იოანე ნათლისმცემლის ლოცვის
სტროფების სანყისი მარცვლები:

*UT*queant laxis

*RE*sonare fibris

*MI*ra gestorum

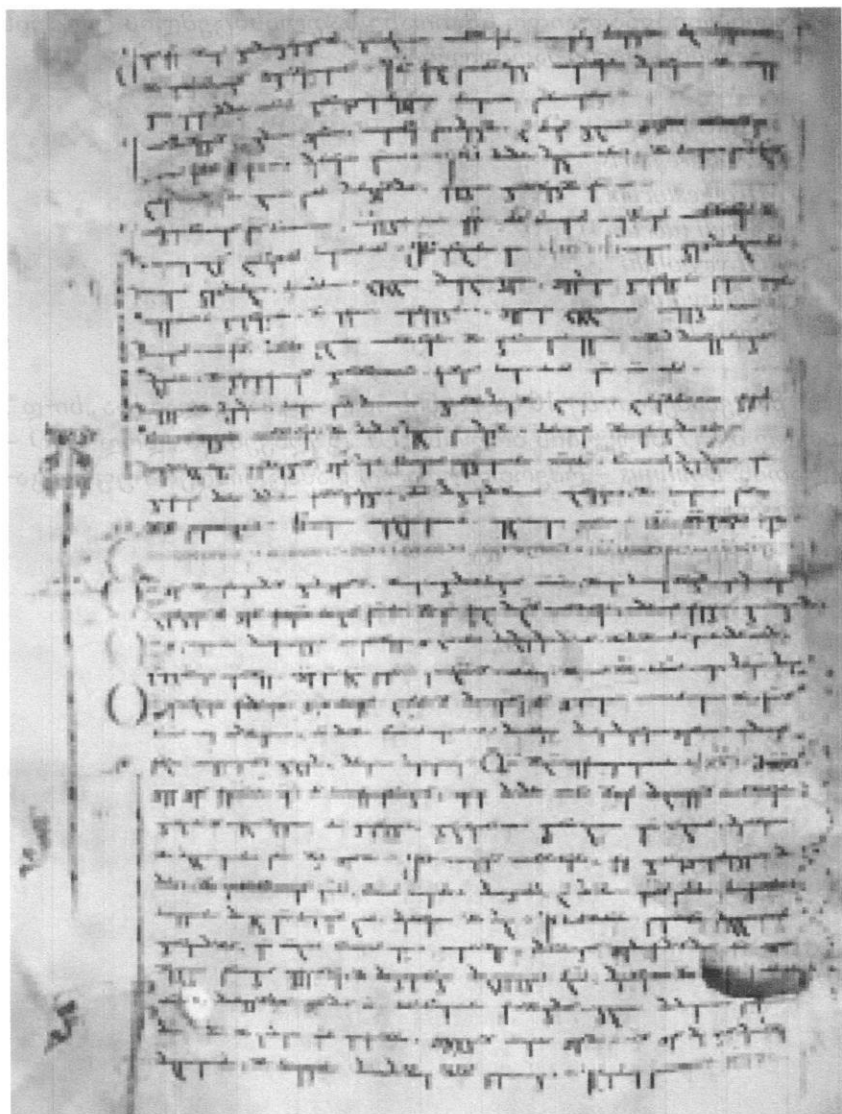
*FA*muli tuorum

*SOL*ve polluti

*LAB*ii reatum

*San*cte Ioannes

მოგვიანებით, მე-16 საუკუნის ბოლოს „სა“ გადაიქცა „სი-დ“, ხოლო მე-17 საუკუნის ბოლოს, „UT“ გადაკეთდა „დოდ“, DO – (ლათინ. Dominus – ღმერთი, უფალი) რამაც სიმღერა უფრო გააადვილა.

ძველი სანოტო ნიშნები – ნეგები. გადაწერილია მიქაელ მოდრეკილისა და ორი ანონიმის მიერ

ლიტერატურა

1. ზაალ წერეთლის დისერტაცია თემაზე „ძველი ქართული ნევმური სისტემის გაშიფრვა და პრაქტიკაში ხელახლა დანერგვის გზები“, თბ., 2001 www.nolgo.ge/library.exe
2. ეკატერინე ონიანი, ქართული ნევმური სისტემა, გაზეთი „ქართული გალობა“, №9, 2007
3. http://library.church.ge/index.php?option=com_

კითხვები

- სადაური სიტყვაა და სიტყვასიტყვით რას ნიშნავს ნევმა?
- როდის და სად ჩამოყალიბდა პირველად და რას აღნიშნავდა იგი?
- რომელია და რომელ საუკუნეს ეკუთვნის პირველი ქართული ნევმილებული წიგნი და ვინაა მისი ავტორი?
- რას ნიშნავს ავაჯი?

10. განკვეთილობის ნიშნები, პუნქტუაცია

პუნქტუაციის ჩამოყალიბებამდე სიტყვები მიჯრით, ინტერვალის გარეშე იწერებოდა, რაც კითხვას დიდად აძნელებდა. დამწერლობის განვითარებასთან ერთად საჭირო შეიქმნა შემუშავებულიყო ნიშნები ტექსტის დასაწინავერებლად.

პუნქტუაცია გულისხმობს ისეთი პირობითი ნიშნების არსებობას, რომელთა გამოყენებითაც შესაძლებელი ხდება ფრაზის ბუნებრივი ინტონაციურ-მოდალური გამოხატვა, წარმოთქმული ფრაზის შესაფერისი წერილობითი გადმოცემა.

თანამედროვე სასვენი ნიშნები ფილოსოფოს არისტოფანეს უკავშირდება. ძველი წელთაღრიცხვის მე-2 საუკუნიდან სასვენი ნიშნებით ერთმანეთისაგან აზრობრივი ნაწილები და წინადადებები გამოიყოფა.

თითოეულ სასვენ ნიშანს სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა. წერტილი, რომელიც წინადადების ბოლოს გამოიყენება, იეროგლიფურად შეკრული წრეა, რაც ნიშნავს რომ აზრი დამთავრებულია. ანგლოსაქსმა მეცნიერმა ალკუინმა, არისტოფანეს სასვენ ნიშნებს დაუმატა წერტილ-მძიმე; მათგან პირველი ნიშნავდა ინტონაციის ცვლილებას, მეორე კი პაუზას.

ბერძნული ხელნაწერების მიხედვით სასვენი ნიშნების სისტემატიზაციას შეეცადა ეფრემ მცირე (XI საუკუნის II ნახევარი). პუნქტუაციის ნიშანთა ბერძნულის მიხედვით შემოღების შესახებ ეფრემი საუბრობს იოანე დამასკელის „დიალექტიკის“ წინასიტყვაობაში (ქ. ბეზარაშვილი, 2002). ჩანს, რომ ამ სისტემას ეფრემის ტექსტებში ბერძნულის კვალდაკვალ აქვს არა მხოლოდ გრამატიკული, არამედ სადეკლამაციო და რიტმული ფუნქცია. ძველი თარგმანებისაგან განსხვავებით, ეფრემმა სისტემური ხასიათი მისცა საკითხავებში „წერტილითა გაკუეთას“, ანუ ლოგიკურ-გრამატიკული მონაკვეთების გამოყოფას. ძველ მთარგმნელთაგან იგი მხოლოდ გიორგი ათონელს ასახელებს „მართლიად განკუთვნილობის“ დამცველად. განკვეთის ნიშანთა დანიშნულება საგალობლებში სრულიად სხვაა, ვიდრე საკითხავებში. იქ მისი ფუნქციაა ტექსტის მელოდიასთან შეთანხმება.

ეფრემმა ამავე დროს პუნქტუაციისა და პროსოდიის ნიშნები ახალი ფუნქციით – საინტონაციო, სადეკლამაციო ფუნქციით

დატვირთა და „ხმის საქცეველი“ ნიშნების ფუნქცია მიანიჭა. ეს არის „ხმის საქცეველად“ მკითხველის მომზადება, ანუ კითხვის წესის დარღვეულობა, „მეტყუელების ცვალება“, მაგ., იმისდა მიხედვით, თუ ვინ ვის ესაუბრება „მსაჯული გესაუბრება თუ მსაჯულს ესაუბრები“.

პუნქტუაციის ნიშნათა მეორე ფუნქცია – სანტონაციო და სადეკლამაციო, ამასთან რიტორიკული ფუნქცია (პროზის რიტმული ორგანიზაციის გამო) მოცემულია ბასილი მინიმუსის მიერ მის ეპისტოლეში კონსტანტინე პორფიროგენეტის მიმართ. იგი საუბრობს „წერტილთა“ განლაგების შესახებ (ქ. ბ., 2002)

პუნქტუაციისა და პროსოდის (პროსოდიკა-მხვედრიან და უმხვედრიან, გრძელ და მოკლე მარცვალთა წარმოქმნის სისტემა მეტყველებაში) ეს სისტემა დიონისე თრაკიელის გრამატიკიდან მოდის. ტექსტის ტექნიკური თუ რიტმული დაყოფისათვის გადამწერს პუნქტუაციის ნიშნებისათვის უნდა მიემართა. ამიტომაც თანხედება ერთმანეთს განკვეთილობის ნიშნებთან დაკავშირებული ბერძნულ-ქართული ტერმინოლოგია „სრულწერტილი“, „მცივრედსასუენი“, „დიდდსასუენი“, „წურთილმოქცევი“, „დიდმოქცევი“, „გურთილმოქცევი“...

ზემოთქმულიდან გამომდინარე ჩანს, რომ სასვენ ნიშანთა მთავარი ფუნქცია იყო სიტყვების ერთმანეთისაგან არა უბრალოდ, არამედ მათი აზრობრივი, ემოციური და რიტმული განკვეთა. ანუ როგორც აღვნიშნეთ, ვის ესაუბრება პერსონაჟი.

აღსანიშნავია, რომ ოდითგანვე ყველა ქვეყნის მაგიაში არსებობდა ხმამაღალი და ჩურჩულით შელოცვის ტრადიცია და თითქმის ყველა რელიგიას აქვს ხმამაღლა და ჩურჩულით სათქმელი ლოცვებიც. ღვთისმსახურებაში გვაქვს საიდუმლო ლოცვა – ასეთ ლოცვებს მღვდელი ასრულებს ჩუმიად. შელოცვებშიც გვაქვს ჩურჩულით სათქმელი ლოცვები, რომლის ხმამაღლა თქმა მისი მისტიური ძალის დაკარგვას გამოიწვევს და დაუშვებელია. „ეკლესიურად ასამაღლებელი ეწოდება იმ მოკლე ლოცვას, რომელსაც მღვდელი ან მღვდელმთავარი ხმამაღლა ამბობს საიდუმლო ლოცვისაგან განსხვავებით“ (ეკეთიმე კოჭლამაზაშვილი, „საქართველოს ეკლესიის კალენდარი“, 1991).

მეცნიერი ბ. მაღინოვსკი, წერდა: „შელოცვის წარმოთქმა ნელა, აკანკალებული ხმით, შელოცვის ძალას აძლიერებს. ამასთანავე,

გრძნეული იყენებს ემოციების გამომხატავ სიტყვებს და წინადადებებს, რომელთა საფარველის ქვეშ ის თავის მაგიას, ემოციების გამომხატავ აქტს ახორციელებს. მაგია ცოცხლდება ხმითა და რიტმით (გვ.27).

ხოლო ინდოელმა მკვლევარმა კ. ზველებილიმ შეინაწავლა რა შელოცვისა და ლოცვის წარმოთქმის მთავარი მახასიათებლები, დაასკვნა, რომ „სიტყვა მხოლოდ ბგერათა შეთანხმებაა, ხოლო მისი გადმოსაცემი ემოცია უზარმაზარი ენერგიის მასა“ (კ. ზველებილი, <http://www.nplg.gov.ge/gsd1/cgi-bin/library>). სიტყვას წინ უსწრებდა ემოცია, რომელიც გადმოიცემოდა ჟღერადობით.

როგორც ინგლისელი ფილოსოფოსი, სოციოლოგი და ფსიქოლოგი ჰ. სპენდერი ამბობდა: „მუსიკა წარმოიშვა აღელვებული მეტყველების ინტონაციების საფუძველზე, რეჩიტატივის წარმოშობა თავის თავში მოიცავს მუსიკას“ (<https://sites.google.com/iliauni.edu.ge/gh/musikis-istoria>).

რეჩიტატივის წარმოშობაზე მსჯელობისას ნიცშე მიუთითებდა: „ტრაგედია თავის თავში მოიცავს მუსიკას. მუსიკა და ტრაგიკული მითი ერთდროულად გამოხატავენ ხალხის დიონისურ მისწრაფებას (ფრიდრიხ ნიცშე, ტრაგედიის დაბადება მუსიკის სულიდან – <http://metaphora.ge/biblioTeka/bloknoti/TeTri/931/>).

იმავე აზრს ავითარებს ნეტარი ავგუსტინე, დიალოგში „მასწავლებლის შესახებ“. იგი წერს: „სიტყვებს აქვთ ნაკლები მნიშვნელობა, ვიდრე იმას, რისთვისაც ისინი გამოიყენებიან“.

შელოცვასა თუ ლოცვაში უმთავრესია ემოციაა, რომელსაც განაპირობებს აზრი, სიტყვა კი აზრის მატერიალური გამოხატულებაა.

სიტყვა გარკვეულ ენერგეტიკას ატარებს და უდიდესი ზემოქმედების მოხდენაც შეუძლია. თუმცა, ძალა არა თავად წარმოთქმულ სიტყვას აქვს, არამედ, იმ ენერგიას, რაც უშუალოდ მას მოჰყვება. მაგრამ ემოციის გარეშე ნათქვამ სიტყვას იმდენი ძალა არ გააჩნია. საერთოდ, რაც მეტად მძაფრია ემოციური ფონი, მით მეტი ძალა აქვს სიტყვას, ანუ, მით მეტ ენერგეტიკას იძენს ის (ხ. მამისიმედიშვილი, 2005).

ტექსტის სწორი ტექნიკური თუ რიტმული დაყოფისათვის გადამწერსა თუ მკითხველს პუნქტუაციის ნიშნებისათვის უნდა მიემართა.

ვფიქრობთ, პუნქტუაციაში გამოყენებული ტერმინები „მცირედ სასუენი“, „დიდად სასუენი“ ... ემოციის რეგულარობის აღმნიშვნელი უფროა. სწორედ ამ მიდგომის გაგრძელებად გვეჩვენება მე-20 საუკუნის დასაწყისში მოღვაწე მღვდლის სიმონ მჭედლიძის მსჯელობაც, სადაც იგი მიუთითებს, რომ სასვენ ნიშანი „მძიმე“ კითხვის მარეგულირებელი ერთგვარი შესვენებაა, ამიტომ იგი სიტყვის ფარდი არ არის. ერთგვარ წევრებთან, თუ ისინი მით უმეტეს ზენა სამყაროს აღმნიშვნელია, უნდა გამოვიყენოთ სიტყვა „და“ და არა მის ფარდად გაგებული სასვენ ნიშანი „მძიმე“. ამიტომაც უნდა ვწეროთ „მამა და ძე და სულიწმინდა“ და არა როგორც დღეს შეცდომით წერენ და ამბობენ „მამა, ძე და სულიწმინდა“ რამეთუ სამების სამივე ჰიპოსტასი თანასწორია, შეირევთან შეურევლად და განიყოფებიან განუყოფლად“ (შინაური საქმეები / რედაქტორი, მღვდელი სიმონ მჭედლიძე, 1913).

ამიტომაც მივიჩნევთ, რომ სასვენ ნიშნების პირველადი დანიშნულება სადეკლამაციო და რიტმული ფუნქცია იყო. აქედან გამომდინარეა, რომ თანამედროვე პუნქტუაცია არსებითად უნივერსალური (საერთაშორისო) სისტემაა როგორც ძირითად სასვენ ნიშანთა, ისე მათი გამოყენების ნორმების თვალსაზრისით.

ლიტერატურა

1. ქ. ბეზარაშვილი, ეფრემ მცირის კოლოფონები მთარგმნელობითი მეთოდებისა და ელინოფილური თარგმანის მახასიათებლების შესახებ (მეორე წერილი), ლიტერატურული ძიებანი 2002, №24.
2. კ. ზველებილი, საოჯახო და სატაძრო წეს-ჩვეულებები, <http://www.nplg.gov.ge/gsd/cgi-bin/library>.
3. ს. კოპალეიშვილი, საეკლესიო კითხვისა და გალობის ურთიერთმიმართების საკითხები, თბ., 2007.
4. ექვთიმე კოჭლამაზაშვილი, „საქართველოს ეკლესიის კალენდარი“, 1991 წ. <http://www.orthodoxy.ge/sakhli/sakitkhavebi.htm#sthash.DbmfwXx9.dpuf>
5. ხ. მამისიმედიშვილი, ქისტური შელოცვები და მაგიური ტექსტები, ლიტერატურული ძიებანი, 2005, №26 (ნაწილი II).

6. გაზ. შინაური საქმეები / რედაქტორი, მღვდელი სიმონ მჭედ-ლიძე, ქუთ., 1913.
7. ფრიდრიხ ნიცშე, ტრაგედიის დაბადება მუსიკის სულიდან <http://metaphora.ge/biblioTeka/bloknoti/TeTri/931/>
8. ე. ონიანი, გაზეთი „ქართული გალობა“, №9, 2007 .
9. ჰ. შპენდერი <https://sites.google.com/a/iliauni.edu.ge/gh/musikis-istoria>

კითხვები

- როდის, სად და ვის მიერ შეიქმნა პირველი სასვენი ნიშნები?
- რატომ ეწოდებათ მათ განკვეთილობის ნიშნები?
- გარდა სიტყვების ერთმანეთისაგან განცალკევებისა, რა ფუნქცია ჰქონდათ სასვენ ნიშნებს?
- ვის სახელს უკავშირდება საქართველოში პუნქტუაციის ნიშანთა რეფორმა?

11. საიდუმლო ანუ ანჯანური დამწერლობა

მას შემდეგ, რაც წერა-კითხვა, ყველასათვის მისაწვდომ და გასაგებ ხელობად და ცოდნად იქცა, საიდუმლო პოლიტიკური და სამხედრო ცნობების შესატყობინებლად განსაკუთრებული, გარეშე პირებისათვის სრულებით წაუკითხავ-გაუგებარი ანბანის შექმნა აუცილებელი იყო. ამიტომაც, რომ ყველა კულტურულ ერს, ჩვეულებრივის გარდა, მრავალი სხვადასხვა საიდუმლო ანბანიც ჰქონდა ხოლმე.

ქართულში საიდუმლო ანბანის გარდა, საიდუმლო ენა, მეტყველებაც არსებობდა, მაგალითად, მთავარი სიტყვის მარცვლებს შორის განზრახ ჩაურთავდნენ რამე ბგერას, ვთქვათ „შიკრიკი მოვიდა“ მარცვალთ შორის თუ წ-ს ჩაამატებდნენ, მარცვალში შემავალ ხმოვანთან ერთად გამოდიოდა: „შიკნირინიკინი მონოვინიდანა“.

ბერძნული საიდუმლო დამწერლობის ანუ კრიპტოგრაფიის სხვადასხვა სისტემა ორ მთავარ ჯგუფად არის მეცნიერებაში დაყოფილი: ერთ მათგანს წერის კრიპტოგრაფია, მეორეს სათვალავითი კრიპტოგრაფია ეწოდება. არსებობდა ისეთი სისტემაც, რომელშიც ჩვეულებრივი რიგის ანბანი უკუღმა იყო მობრუნებული და ბგერითი მნიშვნელობა ბოლოდან მოყოლებულ რიგს ჰქონდა მიკუთვნებული.

სათვალავითი კრიპტოგრაფია ანბანის ასოთა რიცხვის მნიშვნელობას გულისხმობდა, ბერძნულის მსგავსად, ეს საქართველოშიც გამოიყენებოდა, ოღონდ ჩვენში რიცხვთა და ასოთა შესაბამისობა ბერძნულისაგან განსხვავებულია.

საქართველოში საიდუმლო დამწერლობის უძველეს ნიმუშად ითვლება მე-10 საუკუნის მიქაელ მოდრეკილის საგალობელთა კრებული, რომელშიც ავტორის სახელი „მიქაელი“ სათვალავითი კრიპტოგრამითაა დაწერილი და ასოების ნაცვლად რიცხვებიც გამოყენებული.

მ. ბროსეს დროთაგან ცნობილია ა ნ ჩ ი ნ უ რ ი, ა ნ ჯ ა ნ უ რ ი, ა ნ ჰ ო ე უ რ ი და ა ნ რ ე უ რ ი კრიპტოგრამა. ეს ოთხი კრიპტოგრაფი გამორკვეული იყო ბროსეს მიერ და მათი გამოყენება შეეძლო მკვლევარს.

ქართულში თუ კრიპტოგრაფი იწყება ა ჩ, ესე იგი ა და ჩ ერთიმეორის მაგიერ იხმარება, ამიტომ ამას ა ნ ჩ ი ნ უ რ ი

დარქმევია. რასაკვირველია, თუ სხვა ამგვარი სისტემა იქნებოდა შემოღებული, იმასაც ამის ანალოგიით უნდა დარქმეოდა იმ ასოების შეერთებული სახელი, რომლებითაც ეს სისტემა იწყებოდა. და მართლაც, ყოფილა ჩვენში სხვა ამგვარი სისტემები.

პირველი კრიპტოგრაფიაა ა ნ ჩ ი ნ უ რ ი. ეს კრიპტოგრაფი ყველაზე ძველი უნდა იყოს, ვინაიდან ის გვხვდება უკვე მეათე საუკუნის ხელნაწერებში. მაგ.: ყჩყმფჩ – ანჩინურად იკითხება როგორც პაპუნა.

კრიპტოგრაფია ა ნ ჯ ა ნ უ რ ი, შემოღებულია ისტორიკოსის ფარსადან გორგიჯანიძის მიერ, რასაც მოწმობს თვით ფ. გორგიჯანიძის მინაწერი:

„ვისაც სამალავათ ერთმანეთთან წიგნის მიწერა გინდოდეს, ამას ქვეით, რომ ანჯანის ანბანი დაიწერების, ან ზეპირათ ისწავლეთ და დაიმახსოვრეთ და ან ანჯანის ანბანი თან იქონიეთ ხოლმე. იმით მისწერდეთ და ან მოგწერდენ წაკითხვის (მოსე ჯანაშვილი: ფარსადან გორგიჯანიძე და მისი შრომანი, ტფილისი 1896 – ვიმონებთ ივ. ჯავახიშვილი, 1949, გვ.133).

ა ნ რ ე უ რ ს აქვს მიწერილი დედანში წითლურით: ანტონი კ-ზისა და უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ეკუთვნის ანტონ I კათალიკოზს.

შევნიშნავთ, რომ ასოები ჟ და ჯ არც ერთს ამ ოთხ კრიპტოგრაფში (ა ნ ჩ ი ნ უ რ ი, ა ნ ჯ ა ნ უ რ ი, ა ნ ჰ ო ე უ რ ი და ა ნ რ ე უ რ ი) ნახმარი არ არის, ჰ და ჯ იხმარებიან მხოლოდ ა ნ ჰ ო ე უ რ შ ი და სხვებში არა.

ლიტერატურა

1. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბ., 1949.
2. მოსე ჯანაშვილი, ფარსადან გორგიჯანიძე და მისი შრომანი, ტფილისი 1896 – ვიმონებთ ივ. ჯავახიშვილი, 1949., გვ.133.
3. ლ. ათანელიშვილი, ძველი ქართული საიდუმლო დამწერლობა, თბ., 1982.
4. გ. ახვლედიანი, „ქაჯური ენის“ ნიმუში ოსურში // ჩვენი მეცნიერება: La Science en Georgie: ყოველთვიური სამეცნიერო კრებული: 1924 წელი: № 11-12.

5. ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობა ნიშანი“, 1933, პარიზი, ჟურნალიდან, მატიანე, 2010 (<https://matiane.wordpress.com/2010/04/14/eqvtime-takaishvili-georgian-manuscripts-of-national-library-of-paris>).

6. აკ. შანიძე, კრიპტოგრაფიული მასალები, მიმომხილველი I, თბ., 1926.

კითხვები

- რამ განაპირობა საიდუმლო დამწერლობის წარმოშობა?
- საიდუმლო დამწერლობის რამდენი სისტემა გვქონდა ქართულში?
- საქართველოში საიდუმლო დამწერლობის უძველეს ნიმუშად რომელი წერილობითი ძეგლი ითვლება?
- განმარტეთ ანჯანური (ანჩინური) დამწერლობა?

12. ასოთა რიცხვითი მნიშვნელობები

სათვალავით კრიპტოგრამად მიჩნეულია ასოთა რიცხვებით გადმოცემა. არაბული ციფრებით რიცხვების გამოხატვა საქართველოში უკვე X საუკუნეში გვხვდება, მაგრამ მაინც ციფრების საყოველთაოდ ხმარებამ გვიან მოიკიდა ფეხი. XVIII საუკუნემდე რიცხვების ჩასანერად ანბანის ასოებს ხმარობდნენ (ისევე როგორც სხვა ევროპულ ანბანებში: ბერძნულში, სომხურში, კირილიცაში). ჩვეულებრივ გამოყენებული იყო მთელი ანბანი (უნის გამოკლებით): 37 ასოთაგან თითოეულს საკუთარი რიცხვითი მნიშვნელობა ჰქონდა მინიჭებული (რიცხვითი მნიშვნელობები იხილეთ ცხრილში). პირველი ცხრა ასო ერთეულებს აღნიშნავდა, მეორე ცხრა (ი-დან) – ათეულებს, მესამე ცხრა (რ-დან) – ასეულებს, მეოთხე (ჩ-დან) – ათასეულებს, უკანასკნელი ასო ჟ კი – ათი ათასს. მაგალითისთვის, ქართული ასოებით 1852 ამგვარად ჩაიწერება: ჩყნბ – ჩ=1000, ყ=800, ნ=50, ბ=2; $1000+800+50+2=1852$

გარდა ასო ნიშანთა ანბანური სათვალავისა, რ. პატარიძის აზრით, მათ იდეოგრაფიული და კალენდარული მნიშვნელობებიც ენიჭებათ (ასო-ნიშანი იდეოგრამა, ასო-ნიშანი კალენდარული იდეოგრამა⁵).

5 იდეოგრამა – პირობითი ნიშანი

ლიტერატურა

1. აკ. შანიძე, ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.
2. რ. პატარიძე, ქართული ასომთავრული, თბ., 1980.
3. რ. პატარიძე, ქართული მნიგნობრობა, თბ., 1989.

კითხვები

- რას ნიშნავს სათვალავითი კრიპტოგრამა?
- რომელ საუკუნეებში გამოხატავდნენ ასოებს რიცხვების ნაცვლად?
- რამდენია ი ბგერის რიცხვითი მნიშვნელობა
- დანერგეთ რიცხვებით – ჩყია

ლიტერატურა

1. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბ., 1949.
2. ი. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები, პალეოგრაფიული ალბომი, II თბ., 1973.
3. ც. ჭანკიევა, დაქარაგმების წესები ძველ ქართულ ხელნაწერებში (V-X სს.), „პალეოგრაფიული ძიებანი“, I, თბ., 1965.
4. მისივე, დაქარაგმება V-X სს. ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში, – იქვე, II, თბ., 1969.
5. კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1997.

კითხვები

- რამდენი ტიპის ქარაგმას გამოყოფს ივ. ჯავახიშვილი?
- რამ განაპირობა ქარაგმის ჩამოყალიბება?
- რამდენგვარი იყო ქარაგმის გრაფიკული ნიშანი?
- ქართულში ტერმინი **ქარაგმა** რომელ საუკუნეში და ვის მიერ არის გამოყენებული?

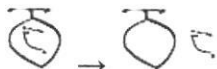
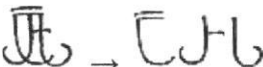
14. ლიგატურა

ლიგატურა ლათინური სიტყვაა და კავშირს, გადაბმას ნიშნავს. ლიგატურა არის ასო-ნიშანი, რომლითაც გადმოცემულია ორი, ან ორზე მეტი ბგერა. ლიგატურები პირველად, ჯერ კიდევ ადრე შუა საუკუნეებში გაჩნდა თითქმის ყველა ევროპულ დამწერლობაში, მათ შორის ქართულშიც. შუა საუკუნეებში ხელნაწერებს ეტრატზე, ან იშვიათად ქალაქდზე წერდნენ. რადგან სანერი მასალა ძნელად იშოვებოდა, ტექსტის შემოკლების მიზნით შეიქმნა პირველი ლიგატურები.

ლიგატურიან დამწერლობას ქართულში, როგორც ირკვევა, ადრინდელი ტრადიცია აქვს. იგი წარმოდგენილია ჩვენს დრომდე მოღწეულ ერთ-ერთ უძველეს წარწერაში – ვახტანგ გორგასლის დროის „ანაგ-კახაჲს“ ძეგლში (V ს.), აგრეთვე სასანური ხანის ფულზე (VI ს), რომელში ერთ სიმბოლოდაა გაერთიანებული ასომთავრული „გ“ და „ნ“:

წერია შერწყმულად – იხსნება (გნ)

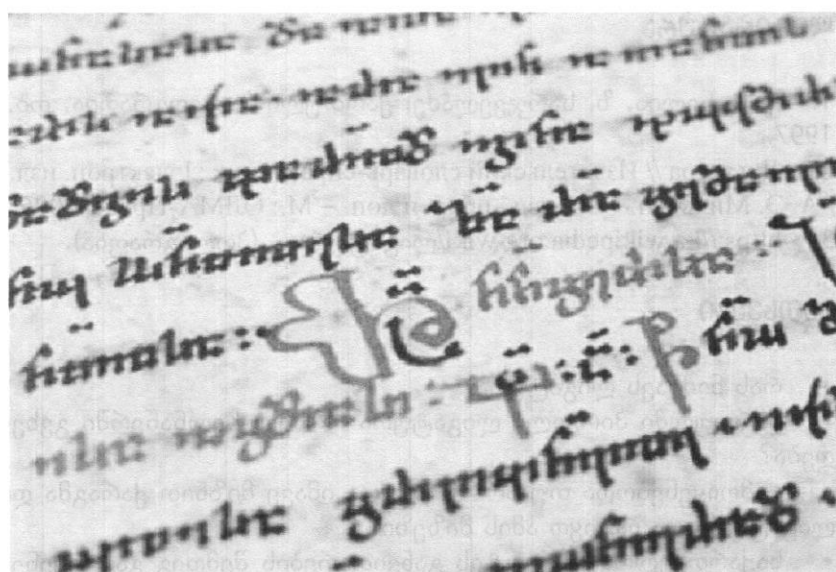
ლიგატურები გვხვდება შუა საუკუნეების ასომთავრულ წარწერებშიც. ამ პერიოდში გავრცელებული ლიგატურები იყო: დ+ა, დ+ი, ო+ა, ო+ი, ასევე ხდებოდა ორნიშნიანი უ-ს (ოჲ) ერთი ლიგატურით გამოსახვა. იყო ორი, სამი და მეტი ასოს შემცველი ლიგატურები:

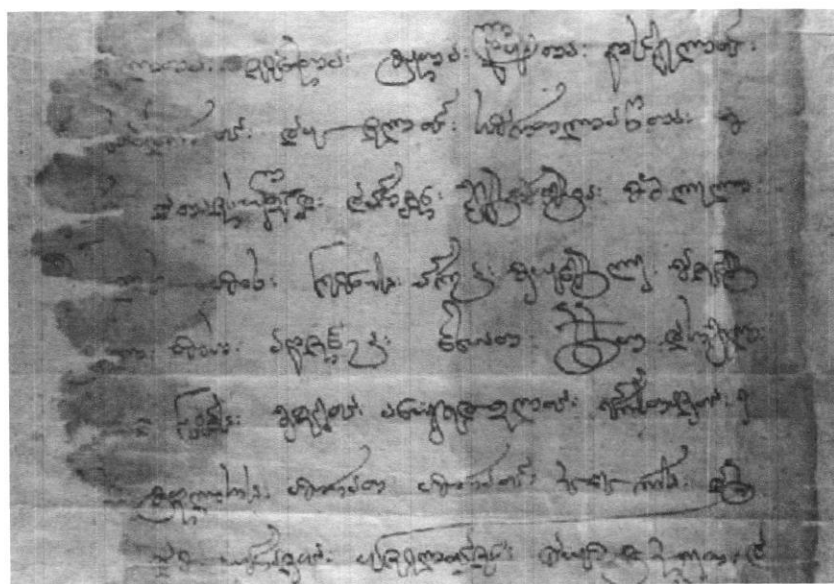
XI-XVII საუკუნეების მხედრულ ხელნაწერებში არსებობდა ასოთა გადაბმის რთული სისტემა. მხედრულის ლიგატურად შეიძლება

ჩაითვალოს „დონისა“ და „ანის“ გადაბმა – (ანალოგიურად დონისა და ინის, დონისა და ონის გადაბმა), განისა და ანის გადაბმა

– (ამგვარადვე გ+ი). მხედრულის ზოგიერთი ამგვარი ასოთა კომბინაცია ნაბეჭდ წიგნებშიც გვხვდება, თუმცა, უმეტესობა საბეჭდო შრიფტების განვითარების შემდეგ აღარ გამოიყენებოდა.

(სვეტიცხოვლის გულანი – XVII ს.)

(XI ს-ის მხედრული ხელნაწერი)

ლიტერატურა

1. კ. დანელია, ზ. სარჯველაძე, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1997.
2. Лигатура // Издательский словарь-справочник : [электрон. изд.] / А. Э. Мильчин. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: ОЛМА-Пресс, 2006.
3. <https://ka.wikipedia.org/wiki/ლიგატურა> – (პოლიგრაფია).

კითხვები

- რას ნიშნავს ლიგატურა?
- ქართულში პირველი ლიგატურა რომელ ხელნაწერში გვხვდება?
- გამოიყენებოდა თუ არა ერთი და იმავე მიზნით ქარაგმა და ლიგატურა და რა იყო ამის მიზეზი?
- საქართველოში შრიფტის განვითარების შემდეგ გამოიყენებოდა თუ არა ქარაგმა?

15. კალიბრაჟიული ხელოვნება

15.1. თხზული და დაქსელილი დამწერლობა

მარტივი, ცალ-ცალკე ასოების გარდა ძველ ქართულში რთული, ერთმანეთზე გადახლართული ასოების წერაც იცოდნენ ხოლმე. განსაკუთრებული დამწერლობაც კი არსებობდა, რომელიც ასოთა გადანენა-გადახლართვაზე იყო დამყარებული. ამგვარ ასოებს „თხზული“ ეწოდება. ანტონ კათალიკოზსაც მოხსენებული აქვს „ასომთავრული თხზული, რომელიც ითხზავს ანუ საზენაოთა ასოთაგან და ანუ ასომთავრულთაგან“. **თხზვა ძველ ქართულში დანენას ნიშნავდა**, ამიტომ თხზული ასონი ერთიმეორეზე გადანული (დახვეული) ასოები იყო.

თხზული დამწერლობა ძალიან გავრცელებული იყო ეპიგრაფიკაში, ნაქარგობაში, ჭედურობაში, რომლის ნიმუშების ნახვა სამღვდელმსახურო სამოსლებისა, მეტადრე, საეკლესიო სინმინდეების სურათებზე შეიძლება.

ნიკოლოზ ტფილელს⁶ თავისსავე 1728 წ. შედგენილ დედანში და ანდერძში „დაქსელილი“ ასოებისა და ანბანის ნიმუშებიც აქვს მოყვანილი და განმარტებული აქვს, რა წესით წარმოებდა თვით „დაქსელვაც“.

ასომთავრული დაქსელილი დამწერლობა უკვე ძველ დროსაც სცოდნიათ საქართველოში. ნიკოლოზ ტფილელი ამტკიცებს კიდევ, რომ „მის ჟამისა მეფენი და შემდგომნი ჰყვარობდნენ ამა

6 ნიკოლოზ (ორბელიანი) თბილელი – (1672, სოფ. ტანძია – 1732, მოსკოვი), ქართველი სახელმწიფო და სასულიერო მოღვაწე (თბილელი მიტროპოლიტი), მწერალი, კალიგრაფი. დაიბადა ქართლის მდივანბეგის ვახტანგ ორბელიანის ოჯახში. მალე ჩაება პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივ ცხოვრებაში. ქართლის სამეფო ტახტისათვის გაჩაღებულ ბრძოლაში მხარს უჭერდა გიორგი XI-ს. XVII საუკუნის დამლევებიდან მოღვაწეობდა სასულიერო ასპარეზზე. 1715 მიიღო რუისის ეპარქია. 1724-იდან რუსეთში გაჰყვა ვახტანგ VI-ს. 1726 მოსკოვში მიიღო თბილისის მიტროპოლიტობა. ნიკოლოზ თბილელი ეწეოდა მრავალმხრივ (დოგმატიკა, ლიტურგიკა, პოეზია, ასტრონომია და სხვა) კულტურულ-ლიტერატურულ და სამეცნიერო საქმიანობას. მისი რედაქტირებულია არჩილ II-ის მიერ რუსულიდან თარგმნილი პეტრე მოგილას თხზულება „აღსარება მართლისა სარწმუნოებისა“. ნიკოლოზ თბილელს ეკუთვნის საგალობლები, იამბიკოები და სხვა. იგი იღვწოდა ძველი ხელნაწერების აღდგენა-გამრავლებისათვის. აქტიურად თანამშრომლობდა თბილისის სტამბაში. მისი უშუალო მონაწილეობით გამოქვეყნდა სახარება (1709), სამოციქულო (1709), ლოცვანი (1710) და სხვა.

წერათა-ო“. მხოლოდ XVII ს-ის დასასრულისთვის ეს დაწერლობა ქართველებს უკვე იმდენად დავიწყებული ჰქონდათ, რომ თითო-ოროლა ადამიანილა თუ მოიძებნებოდა მისი მცოდნე.

დეკორატიული კალიგრაფიის აღორძინების საქმეში განსაკუთრებული წვლილი მიუძღვის ორბელიანებისა და ალექსი-მესხიშვილების საგვარეულოებს. ეს ხელოვნება საბა-სულხანისა და მისი ძმის ნიკოლოზ ტფილელის მამის ოჯახში შენახული ყოფილა. მამას ჯერ სახელოვანი ქართველი ლექსიკოგრაფისთვის უსწავლებია ძველებური დაქსელვის წესით, შემდეგ საბა ორბელიანს ეს ცოდნა თავისი ძმისთვის გადაუცია. ნიკოლოზ ტფილელს კი თავისი მოწაფეების საშუალებით ეს დამწერლობა საქართველოში კვლავ აღუდგენია და გაუვრცელებია.⁷

რაკი ნიკოლოზ ტფილელის სიტყვით, **მხედრული მთავარი ასოები** სრულებით მიღებული არ ყოფილა და მხოლოდ მას მოუგონია, ამიტომ ძველად, რასაკვირველია, არც შეიძლება რომ მხედრული მთავარი ასოების დაქსელვა ყოფილიყო. ეს დამწერლობაც ნიკოლოზ ტფილელს გამოგონილი ყოფილა XVIII-ის პირველ მეოთხედში.

დაქსელილი მთავარი ასოების ნიმუშები, როგორც ხუცური დაქსელილი ასოების ნიმუშები, ისევე მხედრულიც თვით ნიკოლოზ ტფილელის ხელით 1728 წ მოხაზულები შენახულია ნიგნსაცავში №303. ხუცური დაქსელილი ასოები ისევე არის მოყვანილი, როგორც თვით ნიკოლოზ ტფილელს თავის ძმის საბა ორბელიანისაგან უსწავლია, რომელსაც მამისგან შეთვისებული გადმოცემით მიღებული ცოდნა დაუცავს, **მხედრული ნიშნები კი თვით ნიკოლოზის მოგონილი ყოფილა.**

ჯერ კიდევ გამოსარკვევია, თუ რა განსხვავებაა თხზულსა და დაქსელილს შორის. მართალია, **პირველი ტერმინთაგანი დაწვნის**

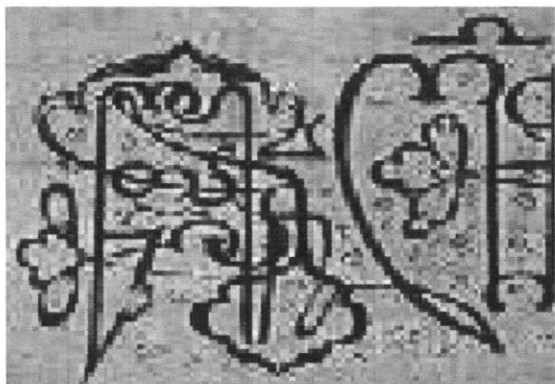
7 „ჯელოანი მხატვრის“, გრიგოლ მღვდლის და მისი ძის, ანჩისხატის დეკანოზის ალექსი მესხიშვილის ტრადიციებს აგრძელებდა ალექსის ვაჟი კერძო დიაკონი სოლომონი, რომელიც ოჯახშივე გაეცნო საზედაო ასოთა გასაფორმებლად გამოყენებულ მხატვრულ ხერხებს. ის სპეციალურად მუშაობდა ასოთა მხატვრულ გაფორმებაზე. ამის დამადასტურებელია მისი ხელით შესრულებული მოხატული ანბანის ნიმუშები – ასომთავრული ანბანი მხედრული შესატყვისებით. მესხიშვილთა კალიგრაფიული სკოლის ასევე გამორჩეული წარმომადგენელი იყო დავით რექტორი, იგივე „ცუკია“ (1744/49-1824), თელავის სემინარიის რექტორი, ხელნაწერთა მომხატავი და ბრწყინვალე კალიგრაფი – „მწერალი მშვენიერი ვითარცა ხელნაწერებით, აგრეთვე დათხზვითაც“.

ხელობიდან არის ნასესხები, მეორე საფეიქრო ხელობის ტერმინია, მაგრამ ჯერ არ ვიცით რა განსაკუთრებული მნიშვნელობით იხმარებოდა თითოეული მათგანი დამწერლობაში.

ასოთა თხზვა-დაქსელვა ბერძნულმა და ლათინურმა დამწერლობამაც იცოდა და ლათინურად ამას **nexus litterarum**-ს ეძახიან.

ქართულ კალიგრაფიულ ხელოვნებაში გამოიყენებოდა თხზულად წერის სამი ტიპი:

- **ჩანწული** (ლათინურად **litterae implexae**), როდესაც გვერდიგვერდ მდგომი წინა და მომდევნო ასოები ერთმანეთშია გადახლართულ-გადანწული;

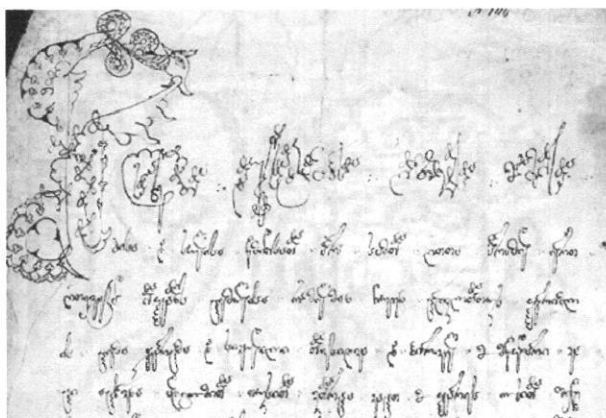
- **შენიალებული** (ლათინურად **litterae incertae**), როდესაც მომდევნო ასო მთლიანად წინმდგომის წიაღშია ჩანერილი;

- **აგოდლებული ანუ აღზევებული** (ლათინურად **litterae coimnatae**), როდესაც მომდევნო ასო წინმდგომზე იმგვარადაა გადაბმული, რომ მის ზევით თავსდება.

თხზული დამწერლობა გამოიყენებოდა ხელნაწერი წიგნის ან საბუთის ტექსტის დასაწყისში, თავებისა და აბზაცების დასაწყისი სიტყვების პირველი ასოებისათვის, აგრეთვე მონოგრამებსა და საბუთის მტკიცებულებით ნაწილში ხელრთვა-დამტკიცების სახით. კალიგრაფიის ეს სახეობა ქართულ ხელნაწერებსა და საბუთებში დეკორატიული დატვირთვით გამოიყენებოდა, აფორმებდა ხელნაწერს და ერთგვარ თავსართს ან ბოლოსართს წარმოადგენდა. ძირითადად გვხვდება XV საუკუნეში, აგრეთვე მოგვიანებით XVII-XVIII საუკუნეებში.

(ასომთავრული თხზული დამწერლობის ნიმუში, მათეს
სახარების სათაური მოქვის ოთხთავიდან:
„ს[ა]ხ[არ]ე[ბ]ა[ე] :: მ[ა]თეს :: თ[ა]ვი)

(1300 წელი, აფხაზეთი, ღვთისმშობლის სახელობის მოქვის ეკლესია, თხზული მხედრული)

(დავით გარეჯი, თხზული ასომთავრული დამწერლობა)

15. 2. კიდურწერტილოვანი დამწერლობა

კიდურწერტილოვანი დამწერლობა ქართული ასომთავრულის ერთ-ერთი დეკორატიული ნაირსახეობაა. კიდურწერტილოვანი დამწერლობის ასოთა კიდურებში, აგრეთვე ქარაგმის ხაზის ბოლოებში დასმულია ღრმა წერტილები. ამგვარი დეკორატიული ასომთავრულის აღსანიშნავად ტერმინი „კიდურწერტილოვანი“ პირველად ივანე ჯავახიშვილმა გამოიყენა 1926 წელს.

კიდურწერტილოვანი დამწერლობით შესრულებული უძველესი წარწერაა 1006 წლით დათარიღებული გურგენ მეფეთა მეფის სამშენებლო წარწერა იშხნის მცირე ეკლესიის სამხრეთ შესასვლელზე. აგრეთვე ერთ-ერთი უძველესია ბაგრატ IV-ის 1032 წლის წარწერა იშხნის დიდი ტაძრის სამხრეთ კედელზე. ამ პერიოდიდან მოყოლებული კიდურწერტილოვანი დამწერლობით შესრულებული ძეგლები XVIII საუკუნის ჩათვლით გვხვდება.

(იშხანი – კიდურწერტილოვანი დამწერლობის ნიმუში)

15.3. კიდურყვავილოვანი დამწერლობა

კიდურყვავილოვანი დამწერლობა ქართული ასომთავრულის ერთ-ერთი დეკორატიული სახეობაა. კიდურყვავილოვანი დამწერლობის ასოთა კიდურებში, აგრეთვე ზოგჯერ ასოს ტანის სხვა ადგილას, ქარაგმის ხაზის ბოლოებში გამოყვანილია ფოთლის ფორმის ნიშნები. ძირითადად XI საუკუნეში იყო გავრცელებული, თუმცა ამ კალიგრაფიული სახეობით შესრულებული ასომთავრული ლაპიდარული, ქედური და ფრესკული წარწერები შედარებით გვიანაც გვხვდება. კიდურყვავილოვანი დამწერლობა ფართოდ გამოიყენებოდა ხელნაწერებშიც, უპირველესად საზედაო ასოების სახით. ტერმინი „კიდურყვავილოვანი“ ასომთავრულის ამ სახეობისათვის პირველად ივანე ჯავახიშვილმა გამოიყენა.

კიდურყვავილოვანი დამწერლობით შესრულებული ლაპიდარული წარწერებია ლიპარიტ ერისთავთ-ერისთავის წარწერა ზედა ვარძიის ღვთისმსობლის ეკლესიის სამხრეთი კარის ქვაზე, ნიკორწმინდის აღმოსავლეთ ფასადზე და სხვა.

(ნიკორწმინდის კიდურყვავილოვანი წარწერა)

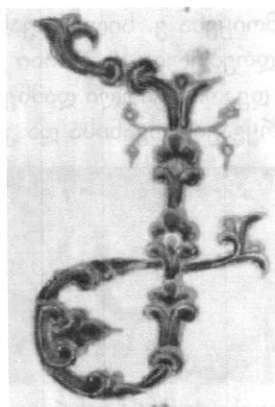
კიდურყვავილოვანი დამწერლობა გავრცელებული იყო ქედურ წარწერებშიც. აქ ამგვარ ნაწერს გარდა ფუნქციურისა, დეკორატიული ფუნქციაც ჰქონდა და მოჭედილობის გაფორმებას წარმოადგენდა. ამისი მაგალითებია ჯუმათის წმინდა გიორგის ხატის

განმარტებითი და ქტიტორული წარწერები, ნიკიფარის (ზემო სვანეთი) წმინდა გიორგის ხატის განმარტებითი წარწერა, ხიდის-თავის წმინდა გიორგის ხატის წარწერა, ლაკლაკისძეთა ხატის განმარტებითი და ქტიტორული წარწერები ზარზმიდან და სხვა.

კიდურყვავილოვანი დამწერლობის ფრესკული ძეგლები, რომლებიც XIII საუკუნით თარიღდება, XIX საუკუნის 30-იან წლებში, ფრედერიკ დიუბუას ცნობით, ჯერ კიდევ შემორჩენილი იყო გეგუთის სასახლის მოხატულობის ფრაგმენტებში. ასომთავრულის ამ კალიგრაფიული სახეობითაა შესრულებული ზოგიერთი წარწერა ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ ხელნაწერებში და სხვა.

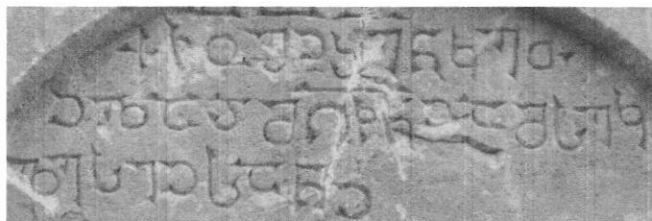
(მიქაელ მოდრეკილის იადგარი, კიდურყვავილოვანი საზედაო ასოებით შესრულებული)

15. 4. კიდურნაისრული დამწერლობა

კიდურნაისრული დამწერლობა ქართული ასომთავრულის ერთ-ერთი დეკორატიული, კალიგრაფიული სახეობაა. მისთვის დამახასიათებელია ხაზების კიდურებში სამკუთხედის ფორმის ნაისრული დეკორატიული ელემენტები; ეს ელემენტები გვხვდება აგრეთვე ასოს ტანის სხვა ნაწილებშიც, ქარაგმის ხაზებშიც. კიდურნაისრული დამწერლობა ძირითადად X საუკუნის მიწურულიდან XI საუკუნის შუა ხანებამდეა გავრცელებული, თუმცა, გამოჩენისას სახით, იგი XII საუკუნის ორ ჭედურ წარწერაში – დავით აღმაშენებლის საწინამძღვრე ჯვრისა და თამარ მეფის გულსაკიდი ჯვრის წარწერებშიცაა გამოყენებული. კიდურნაისრული დამწერლობის ნიმუშები დადასტურებულია აგრეთვე XII საუკუნის რამდენიმე ლაპიდარულ წარწერაშიც.

ამ სახეობის დეკორატიული დამწერლობის ისტორიული ქართული სახელწოდება დღეს უცნობია. 1926 წელს სამეცნიერო ლიტერატურაში ივანე ჯავახიშვილმა პირველად უწოდა მას „ტყუბნვეტიანი დამწერლობა“. 1942 წელს ლევან მუსხელიშვილმა ამ დამწერლობით შესრულებული ეპიგრაფიკული წარწერების აღსანიშნავად გამოიყენა ტერმინი „კიდურისრებიანი“, თუმცა თვითონ მაინც „ტყუბნვეტიანი“ იხმარა. რ. შმელინგმა 1955 წელს წერის ასეთი სახე მოიხსენია, როგორც „ასოთა ბოლოების სამკუთხედებით გამშვენებული“. 1970-იანი წლებიდან საკუთრივ ტერმინი „კიდურნაისრული“ შემოიღო და ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში პირველმა გამოიყენა ვ. სილოგავამ. ამჟამად ეს ტერმინი საყოველთაოდ დამკვიდრებულია. ტერმინი ეფუძნება და არის ანალოგია სხვა ქართული დეკორატიული დამწერლობების მსგავსი დასახელებებისა – კიდურყვავილოვანისა და კიდურწერტილოვანისა.

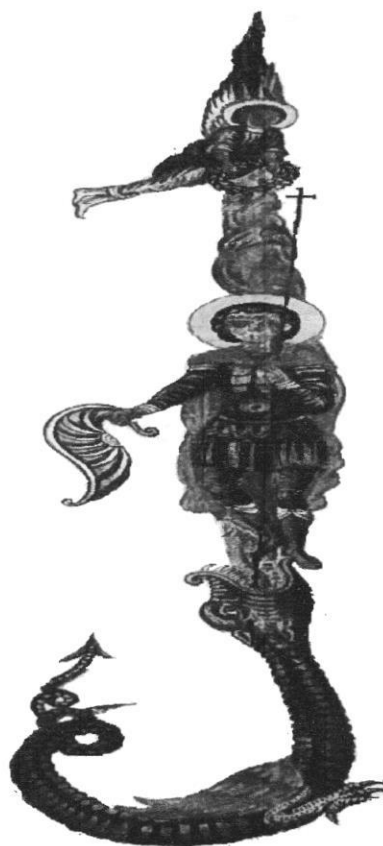
(მრავალძალის კიდურნაისრული წარწერა)

15. 5. ქანწილი

მხედრულით ნაწერი ქართული საბუთების დიდი ნაწილი იწყება შავი ან ყავისფერი მელნით შესრულებული მხედრული „ქ“ ასოთი, რომელიც ტექსტის გრაფიკებთან შედარებით დიდი ზომისაა ან მხატვრულად გრაფიკულად გაფორმებული. **ქანწილი**, იგივე **წილქანი** – **ჯვრის** ფორმის პირობითი ნიშანია. მოგვიანებით, **ჯვარ-ვარსკვლავთან** ერთად ქართულ ხელნაწერებში ტექსტის დასაწყისსა და დასასრულს აღნიშნავდა. ისინი ქართულ წერილობით ძეგლებში IX საუკუნიდან გვხვდება. ქანწილების უმრავლესობა, გრაფიკულად, მარტივადაა გაფორმებული, ნაწილი კი, გეომეტრიული, მცენარეული, ანტროპომორფული და ზოომორფული გამოსახულებებით არის შემკული. ქართულ დოკუმენტებში გამოყენებული საზედაო ასოების გარკვეული ჯგუფისათვის დამახასიათებელია შესრულების განაფულობა, ოსტატობა და გრაფიკული ნახატისა და ფერის ვირტუოზულობა (ლ. ქაჯაია, ორი ტექნიკური ნიშანი ძველქართულ ხელნაწერებში, პალეოგრაფიული ძიებანი, ტომი II, თბ., 1969, გვ. 103-107).

ეს ნიშნები მთელ ქრისტიანულ მწერლობაში იყო გავრცელებული. ეს კარგად ჩანს გრიგოლ ღმრთისმეტყველის ანბანური აკროსტიხიდან: „დასაბამი და დასასასრული ყოვლისა არს ღმერთი“. ქართულში ისინი ბერძნულის გავლენით დამკვიდრდა. ნიშანი, ბერძნულის მსგავსად, წარმოადგენს „ჯვარს“, ჯვარცმული ქრისტეს სიმბოლურ გამოსახულებას.

ბამოყენებული ლიტერატურა:

1. დ. კლდიაშვილი, ქართული მოხატული საბუთები, წიგნში: მოხატული ისტორიული დოკუმენტები, თბილისი, 2011.
2. ე. მაჭავარიანი, მოქვის დასურათებული ოთხთავი, ჟურნალი „ჯვარი ვაზისა“, №1, 2005.
3. ვ. სილოგავა, კიდურწაისრული დამწერლობა. დასავლეთ საქართველოს X-XVIII სს. ქართული ლაპიდარული წარწერები როგორც საისტორიო წყარო, თბ., 1972.

4. ლ. ქაჯაია, ორი ტექნიკური ნიშანი ძველქართულ ხელნაწერებში, პალეოგრაფიული ძიებანი, ტომი II, თბ., 1969.
5. ს. ჯანაშია, გიორგი შარვაშიძე, თბილისი, 1946.
6. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბ., 1949.
7. https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%99%E1%83%98%E1%83%93%E1%83%A3%E1%83%A0%E1%83%AC%E1%83%90%E1%83%98%E1%83%A1%E1%83%A0%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%98_%E1%83%93%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%AC%E1%83%94%E1%83%A0%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%91%E1%83%90

კითხვები

- კალიგრაფები, რომელთაც წვლილი მიუძღვით დეკორატიული კალიგრაფიის აღორძინებაში?
- რას ნიშნავს შენიაღებული და აგოდლებული ასოები?
- რომელ საუკუნეებში გვხვდება ძირითადად კიდურწაისრული დამწერლობა?
- ხელნაწერის ტექსტის რომელ ნაწილში გამოიყენებოდა და რას აღნიშნავდა **ქანწილი**?

ფინალური გამოცდის ტესტები

1. ხელნაწერი წიგნის ფინანსურად უზრუნველყოფელს ეწოდება (1 ქულა)

- ა) მჩხრეკელი
- ბ) შემდგენელი
- გ) მომგებელი

2. არაბული ციფრების დაწერილობა მარჯვნიდან მარცხნივ I-ად საქართველოში გვხვდება

- ა) ჯვრის მონასტერზე VI ს-ში
- ბ) ბოლნისის სიონზე V ს-ში
- გ) ბაგრატიის ტაძარზე XI ს-ში

3. კოდიკოლოგია სწავლობს (1 ქულა)

- ა) კოდექსებს
- ბ) ანბანის სახეებს
- გ) ხელნაწერთა ბედ-ილბაღს

4. როდის გაჩნდა ლიგატურები დამწერლობაში (1 ქულა)

- ა) შუასაუკუნეებში
- ბ) მე-19 საუკუნეში
- გ) მე-5 საუკუნეში

5. მხედრული ასოების დაქსელივით წერა შემოიღო (1 ქულა)

- ა) სულხან-საბამ
- ბ) ნიკოლოზ-თბილელმა
- გ) პეტრე-იბერმა

6. რომელ საუკუნეებში იყო გავრცელებული საქართველოში დამასკური, აღმოსავლური ქალაქი (1 ქულა)

- ა) XV-XIX
- ბ) XI-XIV
- გ) XIX-XX

7. ვინ შექმნა პირველი ქართული სანოტო ნიშნები (1 ქულა)

- ა) მიქაელ მოდრეკილმა
- ბ) იოანე პეტრიწმა
- გ) არსენ იყალთოელმა

8. ქართულ სანოტო ნიშნებს ეწოდება (1 ქულა)

- ა) ნება
- ბ) ნევა
- გ) ნევმა

9. ქარაგმის რომელი სახეობაა „ქე“? (1 ქულა)

- ა) უხმოვნოი
- ბ) შუაკვეცილობითი
- გ) მხოლო ასოიანი

10. რატომ გამოიყენებოდა მწერლობაში ლიგატურები (1 ქულა)

- ა) ნაწერის სილამაზისთვის
- ბ) საწერი მასალის ეკონომიურობისათვის
- გ) არცერთი არაა სწორი

11. პაპირუსის ქართული სახელწოდება (2 ქულა)

12. ქარაგმის რამდენი სახე ვიცით? (2 ქულა)

13. რას ნიშნავს ასოთშენიალება (2 ქულა)

14. ქარაგმა და ლიგატურა გამოიყენებოდა თუ არა ერთი და იმავე მიზნით (2 ქულა)

15. როდის და რომელ ქართულ ძეგლში გვხვდება პირველი ლიგატურა (2 ქულა)

ესე პეზასეზის კრიტერიუმები

ესე (250 სიტყვა) (10) (ფაქტობრივი მასალის ცოდნა – 3 ქულა, მსჯელობა და არგუმენტირება – 3 ქულა, ნაწერის მორფოლოგიურ-ორთოგრაფიული გამართულობა – 2 ქულა, სინტაქსურ-სტილისტური გამართულობა – 2 ქულა.

დავალეზა: მოიძიეთ თქვენს რეგიონში წარწერიანი ძეგლი ან ნანგრევი ან სასაფლაო, აღწერეთ მათი დღევანდელი მდგომარეობა მოცემული კითხვარის მიხედვით და შექმენით რეფერატი.

16. ეპიგრაფიკული ქაბლის აღწერის კითხვარი:

ოპიეტის აღწერა:

მასალა: ქვა, გრანიტი...

ქვის ტიპი: სწორკუთხოვანი, ჯვრის კვარცხლბეკი...

ქვის ზომები: სიგანე: ...სმ

სიმაღლე: ...სმ

წარწერის ზედაპირის აღწერა:

წარწერიანი ზედაპირი: წარწერა რა ნაწილშია, რამდენი სტროფია, რა ახატია ქვას და ა.შ....

წარწერის ფართობი: სიგრძე: ...სმ

სიგანე: ...სმ

ხელის აღწერა:

გრაფემების სიმაღლე: ... მმ

გრაფემების სიგანე: ... მმ

დამწერლობის ტიპი: მხედრული, ასომთავრული, ნუსხური

კალიგრაფია: ცალკე ასოები, გადაბმული, ლიგატურა,

ქარაგმა/უქარაგმო..

წარწერის დათარიღება: ახალი წელთაღრიცხვით...

პოვნის ადგილი:

პოვნის თარიღი:

მპოვნელი:

მოცემული დავალების უკეთ გარკვევისათვის აქვე საილუსტრაციოდ გთავაზობთ ჩვენ მიერ მოპოვებულ და დამუშავებულ მასალას, რომელიც გამოქვეყნებულია საერთაშორისო სამეცნიერო ჟურნალში „ქართველური მემკვიდრეობა“, ტ. XVI, გვ. 301-305, ქუთაისი, 2016, ანსუ გამ-ბა.

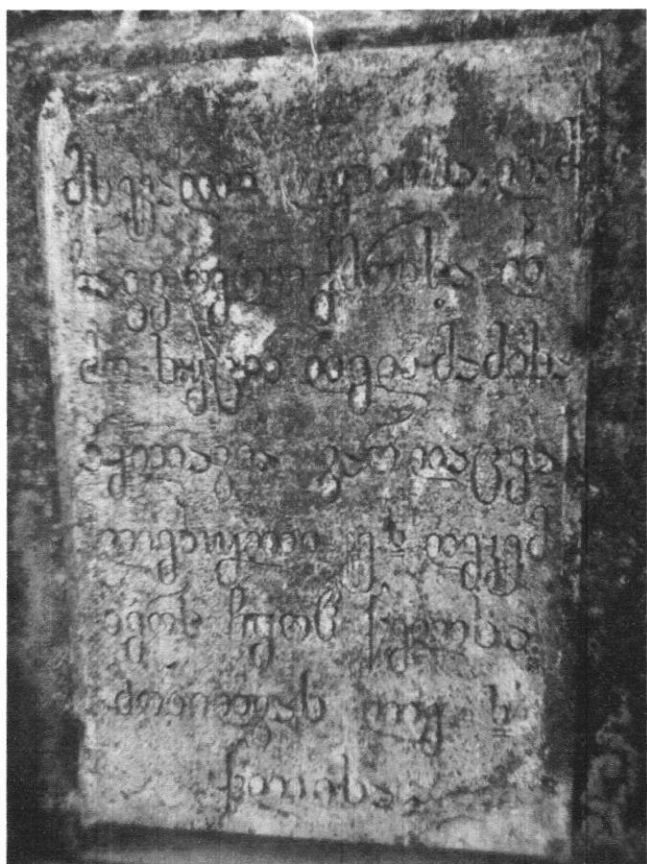
ქუთაისის არქიელის წმინდა გიორგის ეკლესიის მე-19 ს-ის საფლავები

ქუთაისის არქიელის გორაზე მდებარეობს წმინდა გაბრიელ ქიქოძის ძალისხმევით 1890 წელს აგებული წმინდა გიორგის ეკლესია. ტაძრის შიგნით, ასევე მის ეზოში, გვხვდება ამავე პერიოდის საფლავები, რომელთაგან ზოგი ქვასვეტია, ზოგი მართკუთხედი ფორმის ქვა, ზოგიც ტაძრის კედელში ჩატანებული დაფა. ყველა მათგანზე საყურადღებო ეპიტაფიაა. აღწერას დავიწყებთ ეკლესიის ეზოში მდებარე საფლავებიდან ქრონოლოგიის მიხედვით ეკლესიის გარეთ არსებული საფლავები ეკლარის თეთრი თლილი ქვისაა, სამხრეთ მხარეზე გვხვდება ორი სტელა. ერთს აღმოსავლეთ და ჩრდილოეთ მხარეზე წარწერები აქვს, მეორე თავგადამტვრეულია და წარწერები სრულიად გადაშლილი.

1. გადარჩენილი ქვასვეტის წარწერები შესრულებულია ულამაზესი 4-ხაზოვანი მხედრულით გოგებაშვილის შრიფტით, ასოები ზოგან გადამბულია, წელი რიცხვნიშნებით აქვს გამოსახული. სტელათა სიმაღლე ორ მეტრამდეა. ჯვარი გადატეხილია, აღარ აქვს. სვეტი დგას კვადრატული ფორმის კვარცხლბეკზე, რომელიც მიწიდან 20 სმ-ის სიმაღლისაა, სიგრძე-სიგანე – 1,20 სმ., მასზე დგას 30 სმ-ის სიმაღლის, 55 სმ-სიგრძე-სიგანის ისეთივე ფორმის ქვა, მათ ადგას 1,50სმ. სიმაღლისა და 50 სმ. სიგრძე-სიგანის სვეტი. აღმოსავლეთ მხრიდან სტელა 2-ნაწილიანია: ზედა ნაწილში მთავარანგელოზების ჰორელიეფია გამოსახული, რომელთაც ხელში გრაგნილი უჭირავთ, აქაც მხედრული ასოებია ამოკანრული, მაგრამ გარდასულია და არ იკითხება. მთავარანგელოსთა ჰორელიეფის ქვემოთ ერთგვარი დაფაა ამოკვეთილი, რომელზეც შთაჭრითაა გამოყვანილი ასოები.

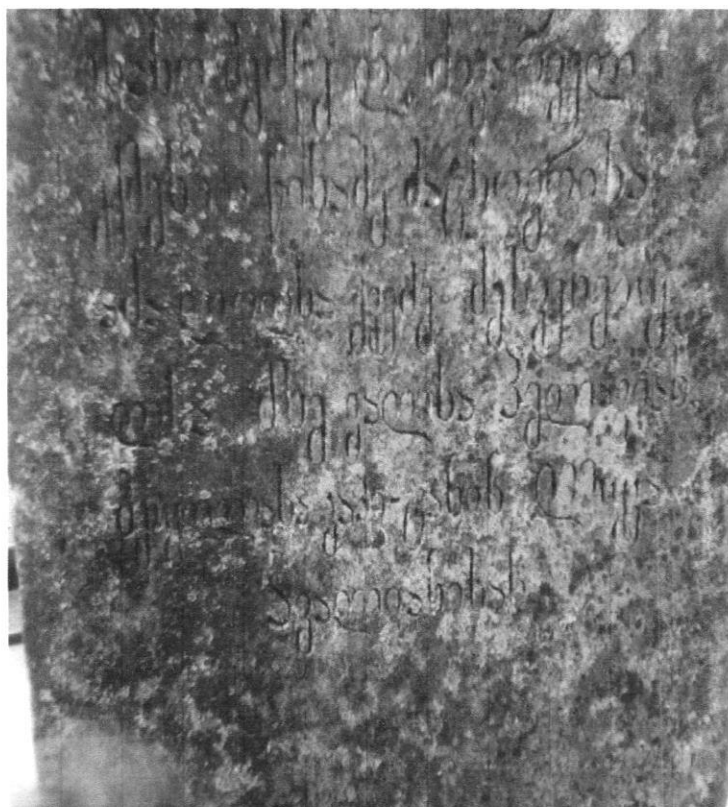

სტელის აღმოსავლეთის მხრის წარწერა: „მხევალი ღვთისა დამ ჩაგვრელი ქმრისა და მოხუცთ დედ-მამისა პელაგია გარდაცვა ლებული **ე ს** = დეკემ ბერს **ჩყო ჴ** წელსა შობიდან **ლე ს** = წლისა“ (ორივე შემთხვევაში რიცხვის აღმნიშვნელი **ს** ხაზს ზემოთ წერია და ქვეშ ირი პატარა ხაზი აქვს გასმული).

სტელის ჩრდილოეთის მხარის წარწერა: მარცხენა კიდე ჩამოტეხილია, მაგრამ პირველი სტრიქონის დასაწყისი სიტყვის აღდგენა შეიძლება და ასე იკითხება „ყოვლადწმინდანო ღვთის მშობელო... და არსნო ბრწ(ყ-გამოტოვებულია)ინვა ლენო ანგელოსნო საბაო ისანო შემწე და მფარველ ექმენით წინაშე მაცხოვრისა ამა ლოდსა ქვესე შესვენებუ ლსა მხევალსა (დაცილებულია – ლ.ხ.) პელაგიას მეულლასა (და არა მეულლესა – ლ.ხ.) კაპი-ტანის ლუკა ავალიანისას“. **ნ** და **შ** ასოებს ყველგან თავი ოდნავ მოხრილი აქვს და ზეაქნეული, ზედა ხაზზე თითქმის ყველა თანხმოვნის თავი ოდნავ ზეაქნეულია, რის გამოც **ნ** და **ს** ასოების თავები ერთნაირია და

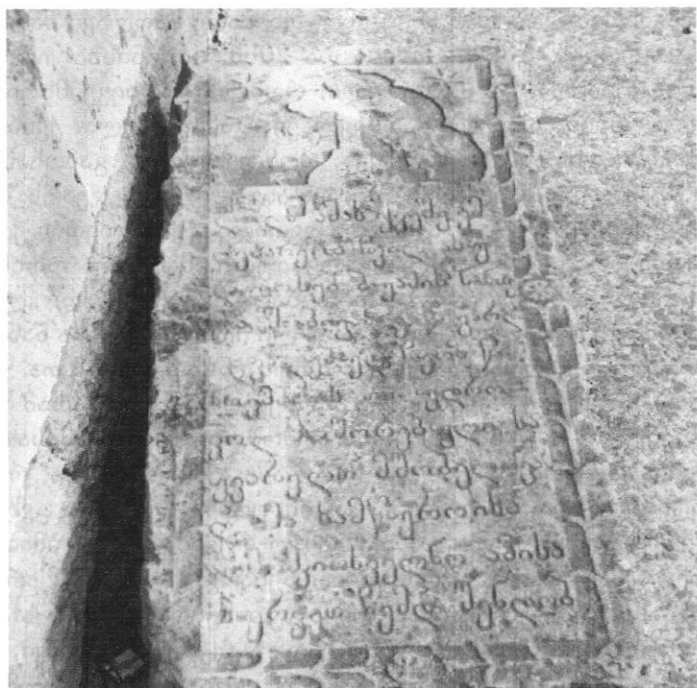
ერთმანეთისგან მუცლის შეკვრით თუ გავარჩევთ, მძ-ს წაგავს, ხ
 კი თავნატეხილ ზ-ს. ხაზს ქვემოთ არსებული ასოების (ე, უ, კ, ყ, ვ)
 მუცლები შეკრულია როგორც გადაბმის, ისე გადაბმის გარეშეც.
 ვე-სა და კ, ე-ს გადაბმისას თანხმოვნების ფეხი დაშვებულია და
 მათ მუცელს გვერდით მდგომი ე ხმოვნის ფეხი წარმოქმნის. გადა-
 ბმულია ე და ლ ასოები, რის გამოც ე-გ-ს ემსგავსება მუცლით. ლ
 ყველგან სამთავიანია, დ ორთავიანი, რ ორფეხიანი, წ-ს მუცელი
 წვეტოვანია. დ და ა ბგერები ყველგან ლიგატურითაა წარმოდ-
 გენილი. ორთავიანი დ-ს შუაში ზეანეულ მოკლე ხაზზე ა ზის.
 სიტყვათა გადატანა დამოკიდებულია წარწერისთვის გამოყოფი-
 ლი ადგილის სიგანეზე, ანუ კიდესთან მისული სიტყვა შეიძლება
 არაბუნებრივად განყდეს და მომდევნო სტრიქონზე გადავიდეს.

ეკლესიის სამხრეთ კართან მარცხნივ, გარეთ მდებარე საფლავს თეთრი თლილი ქვა ადევს, ამჟამად მასზე ტაძრის საწვინარი ჩამოდის, რის გამოც წარწერები გადასულია, იკითხება ნაწილობრივ. წარწერა მხედრულია, ოთხხაზოვანი გოგებაშვილისეული ასოები, არაბული რიცხვებით, თუმცა, დასაწყისი ასოები ასომთავრულია, ხოლო გარდაცვალების თარიღი არაბული ციფრებითაა ამოკვეთილი. ქვას პირველ მეოთხედში ლამაზი ორნამენტი ამშვენებს შუაში ჯვრის გამოსახულებით. მის ქვემოთ საფლავის მთელ სიგრძეზე წარწერისთვის განკუთვნილი დაფაა ამოკვეთილი, რომლიც ოთხივე კუთხეში ირიბი ხაზებითაა გაფორმებული. იკითხება წარწერის პირველი სტრიქონის 3, მეორე სტრიქონის 2 ასო და გარდაცვლების თარიღი, დანარჩენის ამოკითხვა ხელის შეგრძნებით შეეძლეოთ: „კოსტანტინე..... ქუთათელაძე 1816-1890“ დაკვირვებით დათვალიერებისას ეტყობა ქვას რაღაც კიდევ ეწერა, მაგრამ ასოები სრულიად გადასულია. სანაცვლოდ საფლავის ქვას შერჩენია ვინმე „ახალი ქვაზემკვეთის“ ნაცოდვილარი ოთხკუთხა ასოები „ივსა“, „ნ=ს“.

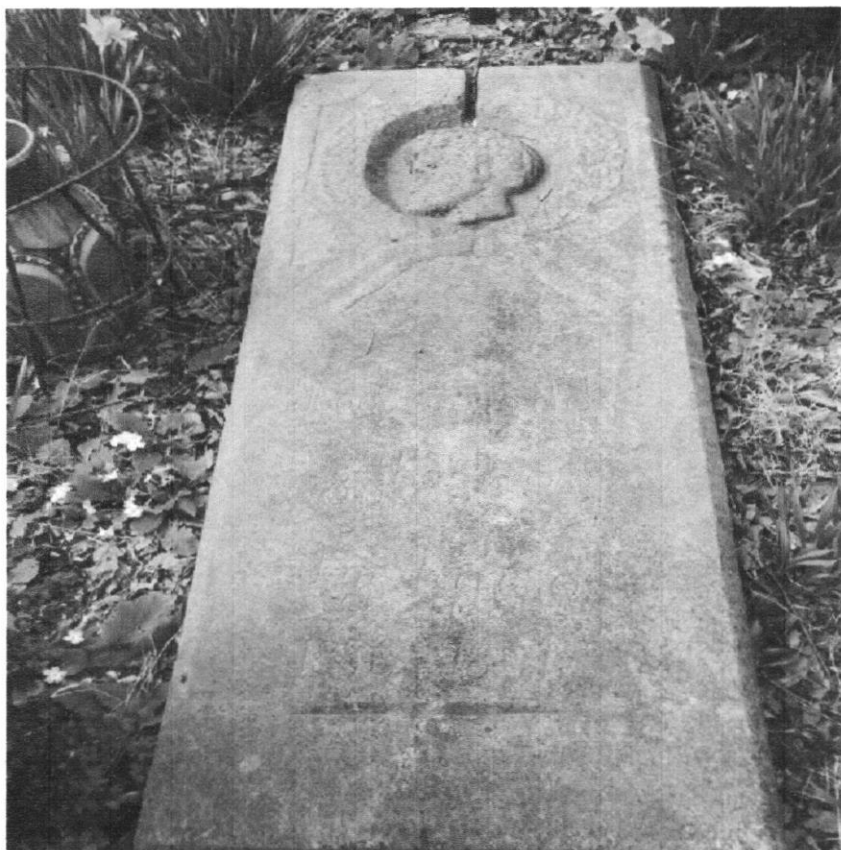
3. სამხრეთ კარიდან მარჯვნივ მდებარე საფლავი მართკუთხედი ფორმის, 2მ. სიგრძისა და 20სმ. სიგანისაა. ირგვლივ ორნამენტებითაა დამშვენებული, რომლის ოთხივე მხრის შუა ნაწილში წრეში ჩასმული ვარსკვლავია გამოსახული. ქვის ზედა მეოთხედში ჯვრის ბარელიეფია, რომლის ძირში გამოსახულია მუხლმოყრილი და ხელაღპყრობილი ანგელოზები. ჯვარს ზემოთ ორივე კუთხეში ვარსკვლავია ამოკვეთილი. ბარელიეფის ქვემოთ ეპიტაფია შთაკვეთითაა შესრულებილი, წარწერა ოთხხაზოვანი ლამაზი მხედრულია. იკითხება შემდეგნაირად: „**ლოდსა ამას ქვეშე ვმ დებარეობ ჩვილი ასუ ლი იოსებ ბუაძისა ნანუ ცია შობითგან ე წ. გარდა ცვალებული ჩყოზ წ. ნოემბრის თა. უდრო ვოდ მოშორებული სა ყვრელთა მშობელთაგან და ამა სამ (ხ გამოტოვებულია - ლ.ხ.) წუროისა. აღმომკითხველნო ამისა ისურვეთ ჩემდა შენდობ**“ (ამ ბოლო სიტყვაში **ა** აღარ წერია, რადგან წარწერის ზღვარი მთავრდება) აღნიშნულ წარწერაშიც გვხვდება ერთგვარი ლიგატურები: სამფეხიან **ლ**-ს ქვემოთ გადაბმით აქვს მიწერილი პატარაი ისე, რომ წინამდებარე ასობგერის არეს არ შორდება; **ს** და **ა**-ს გადაბმაც ლიგატურისებრია, მაგ. **ს**-ს მუცელი არაა დამთავრებული იქვე მაღლა **ა** აქვს გადაბმული, ერთი შეხედვით ზედა ხაზზე დაწერილ **ც**-ს წააგავს; **ც**-სთან **ი** მიბმულია და საზიარო გვერდი აქვთ; ერთმანეთის გვერდით ასოები **თა, ლა, და** ყველგან ლიგატურითაა წარმოდგენილი, წინაბგერათა შუაწელს ზემოთ **ა** პატარა ხაზითაა გადაბმული და ზემოთ ზის. რაც შეეხება **თ** ასობგერას ყველგან თავგახსნით წერია. (ამ ბოლო სიტყვაში **ა** აღარ წერია, რადგან წარწერის ზღვარი მთავრდება) აღნიშნულ წარწერაშიც გვხვდება ერთგვარი ლიგატურები: სამფეხიან **ლ**-ს ქვემოთ გადაბმით აქვს მიწერილი პატარა **ი** ისე, რომ წინამდებარე ასობგერის არეს არ შორდება; **ს** და **ა**-ს გადაბმაც ლიგატურისებრია, მაგ. **ს**-ს მუცელი არაა დამთავრებული იქვე მაღლა **ა** აქვს გადაბმული, ერთი შეხედვით ზედა ხაზზე დაწერილ **ც**-ს წააგავს; **ც**-სთან **ი** მიბმულია და საზიარო გვერდი აქვთ; ერთმანეთის გვერდით ასოები **თა, ლა, და** ყველგან ლიგატურითაა წარმოდგენილი, წინაბგერათა შუაწელს ზემოთ **ა** პატარა ხაზითაა გადაბმული და ზემოთ ზის. რაც შეეხება **თ** ასობგერას ყველგან თავგახსნით წერია.

4. ტაძრის გარეთ საკურთხევის კედელთან სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე საფლავი ერთგავრი სამკუთხა ფორმისაა – ზედა მხარე განიერია, ბოლო ვიწრო. სიგრძე 1,80 სმ, სიგანე შუაწელამდე 40 სმ, ბოლო კი 25 სმ. დაკვირვებული თვალი შეამჩნევს, რომ სხვათა მსგავსად ისიც სადა ორნამენტებით ყოფილა მორთული, კერძოდ, საფლავს ირგვლის ამოკანრული აქვს 2 სმ-ის ნახევარწრეები, ასეთივე 3 დიდი ნახევარწრე აქვს ამოკვეთილი საფლავს ზედა მეოთხედში, რომელშიც ჯვარია ჩასმული, ამ უკანასკნელის კიდეები კი გულისებრი ფორმისაა, ბოლოგაფართოებული ძირით. ასეთივე ფორმის ოდნავ მომცრო ჯვრებითაა შემკული საფლავის შუაწელის გარე კიდეები. შუა მეოთხედზე მდებარე დიდი ჯვრის თავზე, საფლავის თავის შუაში ბორჯღალის ფორმის ჯვარია, რომელსაც მარჯვნივ და მარცხნივ მზის სხივების მსგავსი ხაზები აქვს ამოკანრული. წარწერა სრულიად გადასულია და არ იკითხება.

5. ეზოს სამხრეთით სხვა საფლავებიდან და ტაძრიდან მოშორებით მდებარეობს მამია გურიელის საფლავი. 2 მ. სიგრძე, 55 სმ. სიგანე, 8-9 სმ-ის სიმაღლის ეკლარის თეთრი თლილი ქვაა, ზედა მეოთხედში ამოკვეთილია დაფნის გვირგვინი გვერდზე დაშვებული ბაფთებით, გვირგვინის შუაში ადამიანის თავის ჰორელიეფია, დღეს უკვე დაზიანებული, ჩამომტვრეული აქვს ცხვირი და გატეხილია საფლავის თავის შუანაწილი ჰორელიეფამდე. წარწერა ამოკანვრითაა შესრულებული, ასოები გადასულია და ჭირს წაკითხვა, თუმცა დაკვირვებით დათვალიერებისას შეიმჩნევა ოთხხაზოვანი გოგებაშვილისეული ასოები. წარწერა ასე იკითხება: „**მამია დავითის ძე გურიელი მ. ფაზელი 1836-1891**“

6. მამია გურიელის საფლავთან ახლოს მდებარეობს ერთი ძველი საფლავი, ნანილობრივ მიწაშია ჩამალული, სიგრძე 2 მ-მდეა, განი 40 სმ. ზედა მეოთხედში აქაც ორმანენტებში ჩასმული ჯვრის ბარელიეფია ბოლოგაფართოებული ძირით, მისი ფრთები აქაც გულის ფორმისაა, ჯვრის თავთან მარჯვნივ ყვავილის ფორმის ორნამენტია, ძირში კი მუხლმოყრილი ანგელოზებია გამოსახული. წარწერა სრულიად გადაშლილია. იგი ამოკანვრით უნდა ყოფილიყო შესრულებული საფლავის შუაგულში წარწერისთვის ამოკვეთილ პატარა დაფაზე.

7. ეკლესიის გარეთ, ტაძრის ჩრდილოეთ კარებთან რამდენიმე მეტრში ერთმანეთის გვერდიგვერდ მდებარეობს ორი პატარა ზომის საფლავის ქვა, ერთი 1მ. სიგრძის, ხოლო მეორე 80სმ. ზედა მეოთხედში ორივეგან ჯვრის ბარელიეფია გამოსახული, წარწერა სრულიად წაშლილია.

8. ეკლესიის შესასვლელ კიბეებთან, მარჯვნივ, ეზოს ჩრდილო-დასავლეთით, ერთმანეთისგან ოდნავ მოშორებით მდებარეობს კიდევ 2 საფლავი მე-19 ს-ისა. სხვების მსგავსად, ორივე თეთრი თლილი ქვაა. ორივე მიწაში ღრმადაა ჩაფლული, პირველი 2 მ სიგრძის და 50 სმ სიგანისაა, სისქის გაგება ჭირს, რადგან ღრმადაა მიწაში ჩაფლული, ირგვლივ ჰქონდა თუ არა ორნამენტები, ვერ ვიტყვით. დაკვირვებით დათვალიერებითაც არ ჩანს, ზედა მეოთხედში მასზეც მუხლმოყრილ მთავარანგელოზებიანი ჯვრის ბარელიეფია ბოლოგაფართოებული ძირით, ჯვრის ფრთები აქაც გულის ფორმისაა. მათ ქვეშ ამოკანვრით შესრულებული ეპიტაფიაა, ასოები აქაც ოთხხაზოვანი თანამედროვე მხედრულია, გადაბმა არ ჩანს. ასოები გადასულია, რისი გარკვევაც შეუძელით, იკითხება შემდეგნაირად: „მომიხსენე მე უფა ლო ლოდსა ამას ქვეშე მდებარე მო ნა ღვთისა ალე ქსანდრე მიხილს (ი გამოტოვებულია – ლ. ხ.) ძე“

9. მეორე საფლავი 2მ სიგრძის, 50სმ სიგანის თლილი ქვაა, მიწაში ღრმადაა ჩაფლული და ქვის სისქე ვერ გავარკვეით, სხვათა მსგავსად ირგვლივ მასაც ორნამენტები ამშვენებს. ზედა მეოთხედში მასზეც მუხლოყრილ მთავარანგელოზებიანი ჯვრის ბარელიეფია ბოლო გაფართოებული ძირით, ჯვრის კუთხეები აქაც გულის ფორმისაა. მათ ქვეშ ამოკვეთით შესრულებული ეპიტაფიაა, ასოები აქაც ოთხხაზოვანი თანამედროვე მხედრულია. ასოები გადაბმის გარეშეა შესრულებული. მხოლოდ ერთ ადგილზე და კავშირი წერია ერთთავიანი დ-თი, რომელის მუცელიც გახსნილია და მასზე მიბმულია ა ასონიშანი. რომ არა თავგახსნილი ა, იგი ერთთავიანი ლ-სა და ა-ს გადაბმად აღიქმებოდა. წარწერა ასე იკითხება: „**მომიხსენე მე უფა ლო ლოდსა ამას ქვეშე მდებარე მხე ვალი ღვთისა ლიზა და ანდრო ქვარიანის ასული მეულლა მიხეილ სვანიძისა**“. წარწერის დანარჩენი ნაწილი გადაშლილია. **აღსანიშნავია, რომ მოცემულ წარწერაში განსხვავებული დიდი ასოებით წერია არა მიცვალებულის, არამედ გარდაცვლილის მეუღლის სახელი და გვარი.** ზოგადად კი ტაძრის ეზოში მდებარე არცერთი საფლავის წარწერაში გარდაცვლილის სახელი და გვარი განსხვავებული ზომის ასოებით ან შრიფტით არაა წარმოდგენილი. ამავე დროს, **როგორც ეპიტაფიებიდან ჩანს, ქალი იწოდება არა მეუღლედ, არამედ მეუღლად** (შესაძლოა, ეს სქესის გარჩევის ტრადიციით ავხსნათ, როგორც ამას ადგილი აქვს სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში და რასაც ამავე დროს ხელს უწყობდა გავრცელებული რუსული ენის გავლენაც). ტაძრის შიგნით არსებულ საფლავთა ქვა თუ კედელში ჩაშენებული მემორიალური დაფა შავი გრანიტი ან თეთრი მარმარილოა, წარწერები ორენოვანია (რუსული – მთავრული კირილიცა, ქართული – მთავრული მხედრული). წლები აქაც არაბული ციფრებით გვხვდება.

10. ეკლესიის შიგნით სამხრეთ კედელზე საკურთხევლის მარჯვენა კართან 60 სმ-ში, იატაკიდან 1,50 სმ-ში მდებარეობს კვადრატის ფორმის შავი მარმარილოს მემორიალური დაფა, 50/50 სმ, კუთხეებში ორნამენტებით, რომელზეც ამოკვეთითაა შესრულებულია ორხაზოვანი მთავრული მხედრული წარწერა. წარწერის თავში, შუა ადგილზე ამოკვეთილია სამეფო გვირგვინი. ასოები და ორნამენტები თეთრი შეფერილობისაა, რაც

განსაკუთრებულ ელფერს სძენს დაფას, განსხვავებული დიდი ზომის შრიფტით შესრულებულია განსვენებულის გვარი. წარწერა შემდეგი შინაარსისაა: „პოლკოვნიკა დარია დავითის ასული ჩხეიძისა 1846-1882“.

11. ეკლესიის შიგნით სამხრეთ კართან კედელზე, იატაკიდან 3 მ სიმაღლეზე მდებარეობს 60/60 სმ კვადრატის ფორმის შავი მარმარილოს დაფა, რომელზეც ორენოვნი წარწერაა ამოკვეთილი. ასოებს ყვითელი შეფერილობა აქვთ. თავში რუსული კირილიცა, მის ქვემოთ ქართული მხედრული, ასოები ორივე ენაზე ორბაზოვანი მთავრულია. განსხვავებული დიდი შრიფტით წერია ნოდებისა და სახელის ინიციალები და გვარი. წარწერა ასე იკითხება: „Здесь покойтся прахъ Кн. Р. К. НИЖАРАДЗЕ, Родившагося 10 января 1816 года и умершаго 28 марта 1885 года. აქ განისვენებს მტვერი თ. გ. კ. ნიჟარაძის. დაბადებულ არს 10 იანვარს 1816 და გარდაცვალებულ არს“ ქართული წარწერა აქ წყდება, ლოგიკურად იგი უნდა დასრულებულიყო, მაგრამ, შესაძლოა, ტაძარში ჩატარებული რესტავრაციის შემდეგ იგი ახალი ბათქაშის ქვეშ მოჰყვა.

ეპიტაფიათა შინაარსი ეკლესიის გარეთ არსებული საფლავებისა განსხვავდება ტაძრისშიგასაგან. ეზოს წარწერებში მიცვალებული მწუხარებას გამოთქვამს ნაადრევად გარდაცვალების, ახლობლების დამწუხრების გამო და ითხოვს შენდობას ნამკითხველისაგან, ხოლო შიგნით მდებარე საფლავთა ეპიტაფია მხოლოდ გარდაცვლილის სახელს, გვარსა და წოდებას გამოხატავს. წარწერების მიხედვით ეკლესიის გარეთ დაკრძალულნი ჩვეულებრივი მორწმუნე ადამიანები ყოფილან, ხოლო შენობაში იმ პერიოდის მაღალჩინოსნები და მათი მეუღლეები არიან დასაფლავებულნი, შეიძლება ვთქვათ, რომ წმინდა გიორგის ეკლესიაში XIX ს-ში დაკრძალულთა საფლავების მდებარეობა, ქვის ხარისხი, წარწერის შინაარსი და შრიფტიც კი მათ სოციალურ დიფერენციაციაზე მიუთითებს. ამასთანავე, ეპიტაფიები საინტერესო მასალას წარმოადგენს დამწერლობათმცოდნეობის თვალსაზრისითაც.

ლიტერატურა:

1. ო. ლანჩავა, ქუთაისის არქეოლოგია, ქუთაისი, 2007.
2. ა. ნიკოლეიშვილი, გაბრიელ ეპისკოპოსი, თბ., 1990.

ტესტების პასუხები

შუალედურის პასუხები

1. გ)
2. გ)
3. გ)
4. ბ)
5. ბ)
6. ექვთიმე თაყაიშვილი
7. იტალიურ ქალაქებზე მე-13 ს-ის ბოლოს
8. გადაფხეკილს
9. წითელს
10. ივ. ჯავახიშვილს

ფინალურის პასუხები

1. გ)
2. გ)
3. გ)
4. გ)
5. ბ)
6. ბ)
7. ა)
8. გ)
9. ბ)
10. ბ)
11. ჭილი
12. სამი სახის: უხმოვნო, მხოლოასოიანი, შუაკვეცილობითი
13. როცა წინა ასოში ჩაწერილია მომდევნო ასო
14. დიას, მასალის ეკონომიურობისათვის
15. მე-5 საუკუნის „ანაგ-კახაჲს“ ძეგლში